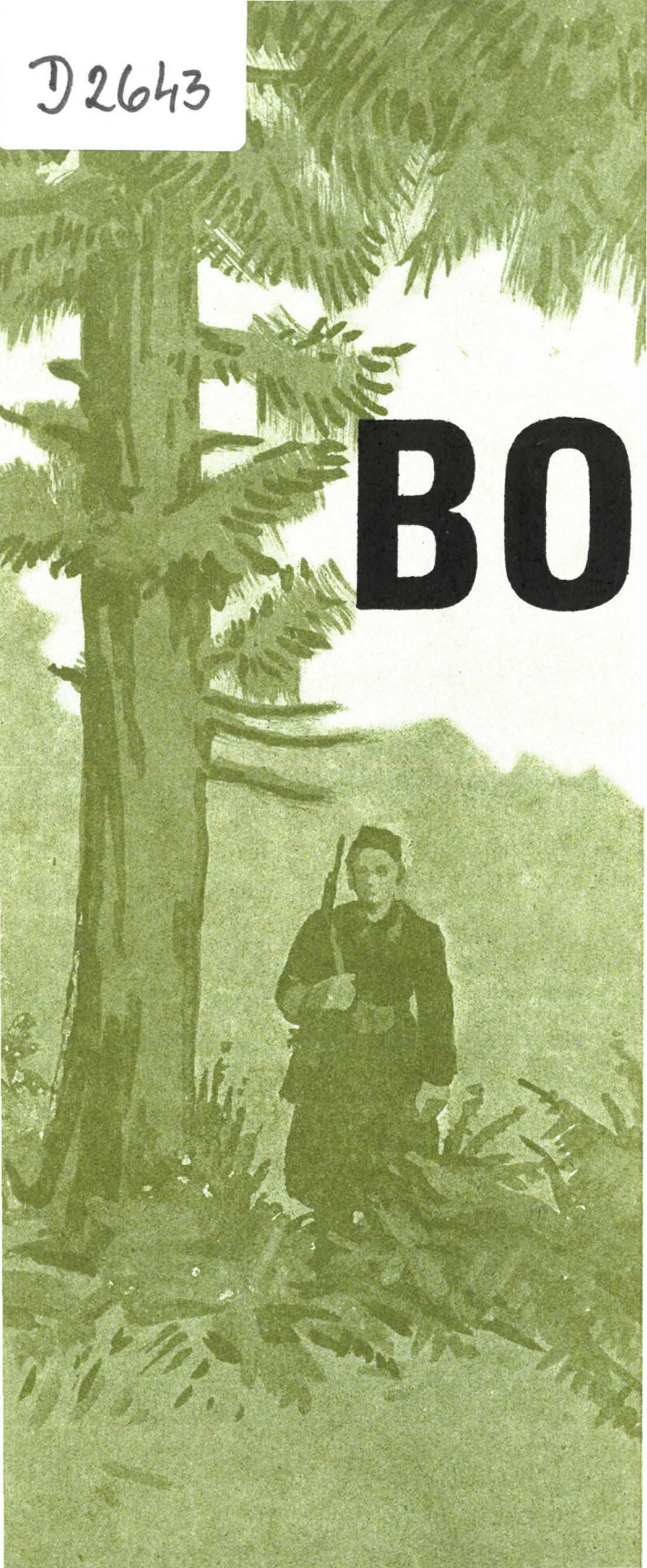

D 2643

1974

BOREC

**Tretji sovražni vdor
v Belo krajino**

**V spomin
Francetu Kosmaču**

**Okupatorjevo šolstvo
v Mariboru leta 1941**

**Nacistični učitelji
na Kozjanskem**

**Zločini črne roke
v Ljubljani**

**Taboriščni ciklus
Borčičevih grafik**

12

BOREC 12-74 ☆ XXVI

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič, France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28. I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

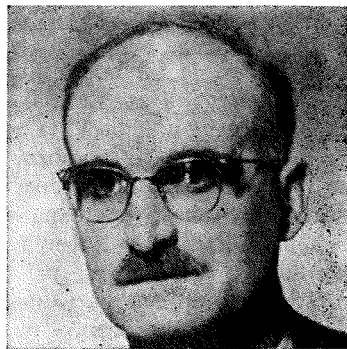
- 641 **Radko Polič:** Tretji sovražni vdor v Belo krajino
- 662 V spomin Francetu Kosmaču
- 663 **Marjan Žnidarič:** Okupatorjevo šolstvo v Mariboru leta 1941
- 675 **Fran Roš:** Nacistični učitelji na Kozjanskem
- 679 **Jože Vidic:** Zločini črne roke v Ljubljani
- 688 **Andrej Rant:** Sneg, pesem
- 689 **Tone Kebe:** Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko
- 697 **Dr. Ivan Sedej:** Taboriščni ciklus Borčičevih grafik

Književnost — ocene

- 701 **Slavko Rupel:** Vladimir Bartol: Demon in Eros
- 703 **Iztok Illich:** Herma Svozilova-Johnova: Visoka napetost
- 704 **Dušan Mevlja:** Likovne izpovedi vojakov
- 704 V oceno smo prejeli

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon: n. c. 320-476, interna: 12, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tiska: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Radko Polič

Tretji sovražni vdor v Belo krajino

Snežni metež

Tretji vpad na osvobojeno ozemlje Bele krajine med 13. in 15. novembrom 1944 je sovražnik temeljito in večje pripravil. Tokrat se je nemško poveljstvo odločilo za diverzijo proti središču slovenske »partizanske države« Črnomlju iz svojih najbližjih postojank v Sloveniji, iz Kočevja in Novega mesta. To je predstavljalo sicer zaradi odličnih obrambnih položajev na Gorjancih in Kočevskem Rogu večje tveganje kot operacija proti Beli krajini s hrvaške strani, vendar so si načrtovalci te akcije* prizadevali, da to pomanjkljivost nadomestijo z drugimi prednostmi. Predvidevali so, da bodo napad sprožili ob ugodnih vremenskih okoliščinah — to se je sicer izkazalo kot vselej kot dvorezen nož — ko bodo mogli dejavnik presenečenja izkoristiti v največji meri, torej v poznojesenskem oblačnem, meglenem, deževnem vremenu, po možnosti še s snegom — odtod tudi bržčas skrivni naslov za to akcijo »Schneegestöber — snežni metež« — in v času, ko bo glavnina VII. partizanskega korpusa čim dlje od Bele krajine, pa bo možnost za posredovanje njegovih udarnih brigad iz 15. in 18. divizije minimalna. Z vpadom v Belo krajino s slovenske strani so vsekakor hoteli izkoristiti tudi pomemben moralno politični dejavnik, namreč dejstvo, da so mimo nemških enot uporabili pretežno enote slovenskega domobranstva, zlasti udarne bataljone slovenske kvislinške vojske, ki so se v zagrizenem in krvoločnem boju proti »partizanskim tolpom« od spomladi tega leta na Dolenjskem in Notranjskem že tako izkazali.

Izpeljavo izpada iz Kočevja in Novega mesta proti Črnomlju in Semiču so zaupali komandantu 14. SS policijskega polka s sedežem v Ljubljani, polka, ki je tvoril takrat jedro nemških okupacijskih enot v tem predelu Slovenije. Temeljna zamisel operacije pa je bila takale: na geslo »snežni metež« prodre okrepljeni 1. bataljon polka iz Novega mesta do Semiča, kjer veže sovražnikove sile, po izpolnitvi te naloge se vrne polk s tremi udarnimi skupinami, prodre iz Kočevja do

* Načrte za borbo s partizanskimi enotami na Dolenjskem in Notranjskem, to je proti enotam VII. korpusa NOV in POJ je pripravljajl poseben oddelek — »Führungstab für Bandenbekämpfung« — v Ljubljani, podrejen štabu XVIII. nemškega vojnega okrožja pod poveljstvom generala ter višjega in SS policijskega vodje Erwina Rösenerja. Le-temu so bile pravzaprav podrejene tudi vse enote slovenskega domobranstva v tem nemškem vojnem okrožju, ki ga je sicer na videz le pod nemškim nadzorstvom samostojno vodil poseben organizacijski štab slovenskega domobranstva s slovenskimi oficirji oziroma oficirji nekdanje jugoslovanske vojske.¹

Črnomlja, kjer uniči vse sovražnikove naprave in skladišča, nakar se vrne v Kočevje.²

V načrtu je bil potemtakem nenaden vdor z dveh strani v Belo krajino na območje Črnomlja, kjer naj bi zajeli čim več ustanov temeljnega partizanskega zaledja in jih uničili. V ta namen so pripravili dve skupini. Ena — to bi bila pomožna skupina na pomožni smeri sunka proti Beli krajini — naj bi napredovala ob komunikacijah iz Novega mesta proti Semiču z nalogo, da v okolici Semiča izzove partizanske enote na spopad in jih veže nase. Druga, pglavilna skupina na temeljni smeri iz Kočevja, pa bi izkoristila priložnost, ko bi se glavne partizanske sile iz Bele krajine pri Semiču zapletle v boj z novomeško skupino, pa bi vdrla v nebranjeno partizansko »glavno mesto« Črnomelj in tam uničila, kar bi ji prišlo pod roko in strel.

Akcijo »snežni metež« so sprožili v ponedeljek, 13. novembra 1944. Tega dne ob šestih zjutraj se je odpravila iz Novega mesta proti Semiču bojna skupina pod poveljstvom majorja Hasslerja, komandanta 1. bataljona 14. SS policijskega polka, popoldne med 16. in 18. uro pa iz Kočevja in okolice proti Črnomlju v treh kolo- nah nemške in domobranske enote pod poveljstvom polkovnika Nieckla, ko- mandanta 14. SS policijskega polka. Vreme je bilo turobno, jesensko, z nizko oblačnostjo, s snegom, ki je pred dnevi tisto jesen prvič zapadel, torej prav takšno, kakršnega so si načrtovalci nenadnega vpada v Belo krajino želeli. Po vednosti in zadnjih podatkih njihove obveščevalne službe so utegnili pri vdoru tja naleteti le na tiste partizanske sile, ki jim je bila zaupana kot osnovna naloga obramba tega partizanskega osvobojenega ozemlja, to je na belokranjski odred oziroma na bata- ljon tega odreda na kočevskih položajih in na enote 12. brigade na gorjanskih položajih južno od Novega mesta; računati pa so morali še s 1. brigado VDV, ki je bila z glavnino okoli Dolenskih Toplic, z delom pa v Beli krajini, v okolici Črnomlja, kjer je bil v Dobličah štab brigade, pa tudi štab slovenske divizije VDV, s 14. brigado, zaščitno brigado glavnega štaba NOV in PO Slovenije — le-ta je imel takrat svoj sedež v barakah v gozdu pri vasi Lokve pri Črnomlju — z oddelki tečajev oficirske šole pri glavnem štabu v Metliki skupno z zaščitno enoto šole, z dopolnitvenim bataljonom VII. korpusa v Predgradu pri Starem trgu ob Kolpi* in še z nekaterimi manj pomembnimi enotami pri zalednih ustanovah belokranj- skega vojnega področja, medtem ko je bila glavnina VII. korpusa, to je 15. divizija brez 12. brigade in cela 18. divizija razmeščena na širšem območju Suhe krajine, dober dan, če ne dva, marša od Bele krajine.

Toda v vojni so prav tako kot pri vsaki drugi človekovi dejavnosti še pri tako skrbnem načrtovanju in predvidevanju vseh mogočih možnosti naključja, ki ute- gnejo spremeniti in navadno potem tudi spremenijo ves tok stvari. Takšna nepred- videna okoliščina, ki je pomembno vplivala na razvoj dogodkov pri novomeški skupini — samo za las je manjkalo, da ni bilo še huje, prav katastrofalno — je bil premik brigad 15. divizije — Gubčeve, Cankarjeve in 15. brigade »belokranjske« — 11. in 12. novembra s suhokrajinskih položajev, z okolice Žužemberka in Dvora, na Gorjance in v podgorjanski predel Bele krajine. Štab 15. divizije je namreč za 13. november 1944 pripravil s temi tremi brigadami veliko prehranjevalno akcijo s prisilnim odkupom v krški dolini, v dobro založenih vaseh med Novim mestom in Kostanjevico, s hkratnim napadom na sovražno postojanko v Šentjernej.^{***}

* Ta bataljon — tudi garnizon VII. korpusa imenovan — je deloval v Predgradu od srede leta 1944 do februarja 1945; vanj so prihajali na urjenje vsi novinci in mobiliziranci v NOV, predno so jih dode- lili operativnim enotam VII. korpusa.²

** Štab divizije je to akcijo temeljito pripravil, saj je bila zelo občutljiva, ker so s prisilnimi odkupi hrane posegli v lastninske pravice prebivalstva. Divizijski štab je opozoril brigadne štabe, zlasti poli-

In tako je prišlo 13. novembra na območju Novega mesta in Gorjancev do premika čet v dveh smereh. Brigade 15. divizije narodnoosvobodilne vojske Slovenije so tega dne zvečer odhajale z Gorjancev v krško dolino predvsem na odkup hrane in drugih potrebščin, nemško-domobranske enote pa so začele prodirati v nasprotno smer iz Novega mesta skozi Uršna sela proti Semiču, ne da bi sprva drug za druge vedeli.

Boj pri Pribišju

V Novem mestu so sestavili za vdor v Belo krajino dve skupini. V prvi je bilo pod poveljstvom majorja Hasslerja jedro 1. bataljona 14. SS policijskega polka z desetimi oficirji in 341 vojaki ter skupina 363 domobrancev pod vodstvom šestih domobranskih oficirjev. Torej je ta skupina štela 704 vojake in 16 častnikov. Drugo skupino je sestavil kapetan zaščitne policije Haag iz novomeških posadnih čet slovenskega domobranstva in iz vseh čet bataljona 14. SS policijskega polka. Iz moštva slovenskih domobrancev je sestavil tri čete: v prvi je bilo 130 mož s komandirjem nadporočnikom Oblakom in poročnikom Komjancem, v drugi, v kateri je poveljeval poročnik Pregelj s poročnikom Mavcem, je bilo 100 mož, v tretji pod poveljstvom poročnika Mihevca in poročnika Hanerja pa je bilo 120 domobrancev. V še eni, četrti četi 85 mož pod poveljstvom nadporočnika Pavliča in poročnika Fleischakerja, je zbral Haag pretežno nemško moštvo lahkih poljskih havbic in iz protitankovske čete. Haagova skupina je potemtakem imela štiri čete s 435 možmi; celotna novomeška bojna skupina pa je štela 1156 mož, med njimi 25 oficirjev. Glede na tako številno skupino smemo domnevati, da so iz Novega mesta in okolice pobrali večino vojaštva tako, da ga je za obrambo mesta ostalo le malo.

Naloga Hasslerjeve skupine je bila prodreti v Semič in tam vezati partizanske enote, da bi kočevska skupina lažje opravila v Črnomlju, naloga Haagove skupine pa med bojem okrepiti in podpreti Hasslerja.

Major Hassler se je odpravil iz Novega mesta s svojo bojno skupino 13. novembra ob 6. zjutraj. Da bi čim dlje slepil partizane o svojih namerah, je ubral sprva dosti daljšo pot po desnem bregu Krke do vasi Potok in se šele tam obrnil na jug preko Mraševega proti Uršnim selam in Semiču. Okoli štirih popoldne so predhodnice te sovražne skupine z Velikega Podljubna vdrle v Uršna sela in odondod pregnale patrulje 12. brigade. V Uršnih selih je nameravala Hasslerjeva skupina prenočiti, pa je brž uredila krožno obrambo. Vendar ji 12. brigada ni dala mirnega počitka. V kolesje sovražnega načrta se je tako vtihotapila prva smet!

Dvanajsta brigada je že od prvih dni septembra blokirala Novo mesto z juga na znanih položajih med Birčno vasjo, Težko vodo in Velikim Cerovcem tako, da je zapirala poglobitni cesti iz Novega mesta proti Beli krajini. Tega dne, ko je bila na tem območju zbrana vsa 15. divizija za prehranjevalno akcijo v krški dolini, pa je štab 15. divizije premaknil 12. brigado bolj v levo predvsem za zaporo

tične komisarje, na izreden politični pomen zamisli in na potrebo širokega in potrpežljivega pojasnjevanja akcije. »Naša vojska mora živeti, naši ranjenci morajo dobivati zadostno količino dobre in tečne hrane. Naše osvobojeno ozemlje mora prehranjovati poleg svojih ljudi še cel kup beguncev. Vse te zahteve ne more zadovoljiti samo Bela krajina, k tej žrtvi mora prispevati vse slovensko ozemlje, vsak kos po svojih močeh...«, je bilo poudarjeno v navodilu. In še: »Če bomo prišli med te ljudi samo jemati, če jim ne bomo prav nič pojasnili tega našega dejanja, bo za nami ostal samo jok in preklinjanje ter odpor proti našemu gibanju.«⁵

ceste Novo mesto—Uršna sela—Semič, zakaj glavno cesto proti Beli krajini čez Gorjance je zdaj zaprla Gubčeva brigada.* Zato je bila 12. brigada s svojimi bataljoni ravno v času, ko je Hasslerjeva skupina vkorakala v Uršna sela, v premiku na nove položaje predvsem okoli te vasi. Štab 12. brigade je tako mogel nemudoma reagirati, pa je poslal proti Nemcem in domobrancem 1. in 3. bataljon. Vso noč so se nato vrstili napadi na Hasslerjevo skupino, ki se je branila in je že imela enega mrtvega in tri ranjene. Major Hassler je bil presenečen, odkod nenadoma tolikšna partizanska moč, saj je na tem odseku po vseh podatkih ne bi smelo biti, hkrati pa zaskrbljen, da ne bi bil obkoljen, zakaj napadi 12. brigade z mitraljezi in minometi so bili vse bolj siloviti. Da bi onemogočil obkolitev, je oblikoval posebno rezervno udarno skupino in jo poslal 14. novembra ob treh zjutraj z Uršnih sel na sever zasesti na hribu Ljubnu pri cerkvi Sv. Vida koto 536. To je bil izrazito obrambni ukrep, saj ta kota brani in omogoča vrnitev v Novo mesto. Nemški komandant je torej že ob prvi resnejši, nepredvideni oviri izgubil odločnost in začel omahovati! Vedel je namreč, da postaja pri takšnih okoliščinah nadaljnje prodiranje vse globlje v sovražnikovo zaledje vse nevarnejše in vse bolj tvegano. Kot bomo kmalu spoznali, je bil upravičeno zaskrbljen in poln črnih slutenj!

Po načrtu bi morala prva novomeška skupina 14. novembra ob petih zjutraj nadaljevati s hitrim pohodom z Uršnih sel proti Semiču. V tem času naj bi se namreč kolone kočevske skupine že začele spuščati z belokranjskih obronkov Kočevskega Roga proti nič hudega slutečemu Črnomlju. Ker pa je vso noč deževalo, proti jutru pa se je še spustila gosta megla, niso mogli skupini na Ljubnu signalizirati dogovorjenega znaka, naj se vrne v kolono, pa so morali ponjo poslati izvidniški oddelek. S tem pa so se že precej zamudili. Tudi ranjencev niso mogli poslati v Novo mesto, ker so se bali, da bi jih partizani prestregli, pa so morali za njihovo obrambo oddvojiti po en vod Nemcev in domobrancev. Potem se je bojna skupina podala v napad. Odrinili so oba izmučena bataljona 12. brigade od Uršnih sel proti Radohi, nekdanji veliki žagi sredi gozda, tam pa jih je brigada z vsemi tremi bataljoni zaustavila. Šele zdaj se je mogel major Hassler s svojo skupino z dokajšnjo zamudo usmeriti proti Semiču, pa je pohitel na Smuk na koto 547 nad samim Semičem. Pridružila pa se mu je tudi Haagova skupina, ki je tega dne zjutraj ob 4,45 odkorakala iz Novega mesta in ga po mirnem pohodu po cesti Škrjanče—Birčna vas—Uršna sela na Pribišju nad Rožnim dolom dohitela. Tako sta se začeli dve sovražni koloni iz Hasslerjeve skupine šele ob treh popoldne spuščati s Smuka po pobočju med vinogradi proti Semiču in ga obkoljevati. V sam Semič so sovražni vojaki vstopili, ko se je že mračilo. Bilo je seveda že zdavnaj prepozno, da bi tu vezali kakršne koli partizanske sile v korist kočevske skupine, saj so predhodniški oddelki le-te že pred urami za kratko vdrli v Črnomelj, pa se tudi že podvizali čez Mavrlen nazaj proti Koprivniku in Kočevju, da se izmuznejo morebitnim partizanskim kleščam, iz Semiča in okolice pa so se partizanske zaledne ustanove tako in tako že zjutraj in dopoldne umaknile proti Suhorju in Metliki. Tudi glavni štab NOV in PO Slovenije se je tega dne dopoldne umaknil z Baze 100 in z drugih točk po vaseh med Črnomljem in Semičem na Suhor in v okolico.

Majorju Hasslerju ni preostalo drugega kot to, da se tudi sam hitro pobere iz Semiča in Bele krajine in da se po najkrajši poti vrne v Novo mesto. In to v toliko

* Gubčeva brigada se je 12. novembra zjutraj po prihodu iz Suhe krajine razmestila v podgorjanskih belokranjskih vaseh Maline in Sela pri Jugorju. Po prehranjevalni akciji v krški dolini v noči na 14. november, ki jo je opravila v vaseh med Gotno vasjo in Mokrim poljem, v Cikavi, Smolenji vasi, Žihovem selu, Selah pri Ratežu in Gumbergu, pa je bilo njeno zborna območje v podgorjanskih vaseh Plemberg, Hrušica in Zajčji vrh.*

prej, ker so s Pribišja, vasi nekako na pol poti med Semičem in Uršnimi selami, kjer je pustil Haggovo skupino, da mu zavaruje hrbet, že prihajali vznemirljivi klici, češ, da so obkoljeni in v težkih obrambnih bojih proti nadmočnim partizanskim enotam. Do enajstih ponoči so se vsi vojaki Hasslerjeve skupine po povratku iz Semiča v temni, deževni noči na Pribišju priključili Haagovi skupini. Čakala jih je težka noč; že pred njihovim prihodom so imeli slovenski domobranci iz Haagove skupine 3 mrtve in 2 ranjena.

Močno sovražno skupino, osredotočeno v vasi Pribišje, sta to noč napadali Gubčeva in 12. brigada. Ko je namreč štab 15. divizije 13. oziroma 14. novembra spoznal namere sovražnika, je brž poslal 12. brigadi na pomoč še najbližjo Gubčevo brigado. Gubčevci so potem, ko so odložili nahrbtnike z nabrano hrano v vaseh ob Krki, 14. novembra popoldne v pospešenem pohodu prihiteli z območja Težke vode in Podgrada k Pribišju in tam zamenjali na položajih bataljone 12. brigade. Gubčeva je pustila en bataljon nekoliko severneje, da bi branil brigado pred presenečenjem s hrbita, dva bataljona s 1. bataljonom 12. brigade pa sta se razporedila za boj. Ob 17. uri so ti trije bataljoni silovito napadli Haagovo skupino, ki je uporabila za obrambo predvsem 38. in 40. domobranksko četo. Domobranci so se nekaj časa uspešno bili, nato pa so popustili in začeli zapuščati položaje. V teh prvih bojih so imeli že omenjene tri mrtve in dva ranjenca. Medtem se je po delih vrnila iz Semiča na Pribišje skupina majorja Hasslerja in se vključila v obrambo okoli vasi, ki sta jo Gubčeva in 12. brigada obkolili.

Čeprav je bilo že zelo hudo, major Hassler to noč na Pribišju še ni povsem dojel položaja, kakršen je dejansko bil. Ni imel še namreč jasno pred očmi, da sta mimo dveh partizanskih brigad, ki ga napadata, v bližini še dve brigadi 15. divizije, Cankarjeva in 15. brigada, skratka, da je na dosegu roke cela 15. divizija. Zato se je še nekaj časa celo predajal utvari, da bo vseeno še mogel delovati ofenzivno. Takole si je to zamislil: bojna skupina Haag naj bi prevzela številne ranjene in mrtve ter se začela prebijati proti Novemu mestu v najkrajši smeri, odkoder so prišli, sam pa bi s svojo skupino udaril proti Podgradu, proti gorjanski cesti, kjer so bile, kot je vedel, navadno osredotočene enote brigade, ki je s te strani blokirala Novo mesto, tam potolkel partizanske enote, na katere bi naletel, in se vendarle zmagovito vrnil v Novo mesto po cesti skozi Težko vodo in Gotno vas. Z akcijo naj bi začeli 15. novembra ob 5. zjutraj. To je bil seveda račun brez krčmarja!

Ko sta Gubčeva in 12. brigada spoznali, da se je sovražnik začel prebijati s Pribišja, sta šli v odločilni napad. Juriši so bili tako siloviti, da Haagova bojna skupina ni vzdržala, pa je razpadla. Domobranci so začeli v neredu bežati in so puščali ranjene in mrtve. Partizanski bojevitci vzkliki: Juriš, hura! so jih povsem zmedli in do kraja demoralizirali. Kapetan Hagg je nekako polovil nekaj nemških in domobrantskih vojakov, zlasti mu je pomagala skupina nadporočnika Pavliča, da so pobrali nekaj ranjencev in bežali preko Uršnih sel in Birčne vasi proti Novemu mestu. Kapetan Haag je ob 16. uri s svojo razbito skupino prispel v mesto in s seboj pripeljal na vozovih, ki so jih v naglici mobilizirali v Birčni vasi, dva mrtva in 10 ranjencev.

Ko se je začela tudi skupina majorja Hasslerja prebijati s Pribišja, so partizani odrezali prve domobrankske čete, ki so se prebijale iz obkolitve, tako da je ostal major Hassler s svojo nemško skupino in nekaj domobranci sam. Na napad v smeri proti Podgradu seveda ni bilo mogoče več misliti. Zdaj je bolj moral misliti na to, kako se bo sploh še rešil, zakaj tudi pri njem se je že začela zmešnjava. Ko so namreč domobranci, ki so ostali pri njegovi skupini, opazili, da se jih je večina že prebila, so se tudi sami v neredu pognali za njimi in pustili Nemce

na cedilu. Nemci so morali tedaj zbrati ves pogum in bojno znanje, pa izza dreves in skal odbijati partizane, ki so pritiskali za njimi. Okoli Gornjih Laz — prav tam, kjer je pred trem leti v sovražnem obroču italijanskih vojakov v neenakem boju izkrvavela večina borcev prve belokranjske partizanske čete — je prišlo do boja prsi ob prsi, pa je Nemce rešil popolnega poraza in uničenja samo hiter, organiziran umik v etapah. Pod zaščito bočnega zavarovanja so pribežali v Uršna sela, tam na vrat na nos pripravili vozila za prevoz ranjencev, pa bežali naprej proti Novemu mestu. Major Hassler je pravilno presodil, da bodo partizani, ki so jim bili za petami — na bojišče pri Uršnih selih je že prihajala tudi Cankarjeva brigada — poskušala zajeti njegov bataljon na cesti med Uršnimi selami, Bircno vasjo in Novim mestom, zato je tudi zdaj ubral odmaknjeno in daljšo pot, po kateri je pred dvema dnevyoma prodril iz Novega mesta, torej skozi Mraševo in Potok in nato ob Krki. Tako se je izognil nadaljnjemu preganjanju in je prispel v Novo mesto že ob 16,30, samo pol ure za Haagovo skupino.⁷

Komandant prvega okrepljenega bataljona 14. SS policijskega polka major Hassler navaja v poročilu o tej akciji naslednje izgube svojih enot: 10 mrtvih, in sicer pet policistov — dva mrtva policista sta ostala na bojišču — in pet domobrancev, med njimi en oficir, 18 ranjenih, in to 11 policistov, med njimi oficir, in 7 slovenskih domobrancev, ter 5 pogrešanih, med njimi policist in 4 domobranci.⁸

Gubčeva brigada je poročala, da so imeli v tem boju sedem ranjenih; med hudo ranjenimi je bil komandant 3. bataljona Anton Majerle-Bojan. Dvanajsta brigada pa je imela štiri mrtve in 27 ranjenih.⁹

Nesporazum pri Miklarjih

Podobno kot novomeški se je vdor v Belo krajino maščeval tudi kočevski skupini.

Kočevska skupina, ki je bila sestavljena predvsem iz treh premičnih domobranskih bataljonov, se je odpravila iz Kočevja proti Črnomlju 13. novembra v poznih popoldanskih urah; takrat, ko je Hasslerjeva bojna skupina iz novomeške skupine prodrla do Uršnih sel in se tam med prvimi praskami z oddelki 12. brigade pripravljala za prenočitev. Prva, poveljavna kolona pod poveljstvom kapetana Schumacherja, v kateri sta bila četrti bataljon slovenskih domobrancev iz Sent Vida pri Stični z okoli 200 možmi iz 31., 32. in 39. čete pod poveljstvom kapetana Dušana Meničanina kot predhodnica in prvi domobranski bataljon iz Stične s 16., 28. in 71. četo ter težko četo pod poveljstvom kapetana Cofa s šolsko četo stiške podoficirske šole* kot glavnina, je krenila iz Šalke vasi pri Kočevju med 16. in 18. uro po cesti Cvišlarji—Mačkovec—Koprivnik. Njena naloga je bila, da za Koprivnikom na križišču pri Hribu zavije proti Planini, zatem pa prodira po stranski vaški in gozdni cesti skozi Ovčjak in Topli vrh na Mavrlen, odkoder se nato spusti naravnost v Črnomelj. Drugo, desno kolono je tvoril 2. bataljon slovenskega domobranstva z Rakeka pod poveljstvom kapetana Vuka Rupnika te sestave: 17. četa s 100 možmi, 47. s 105, 48. s 115 in 2. težka četa s 85 možmi, skupno s 405 domobranci. Ta bataljon je krenil ob 16,30 iz Livolda po sporedni cesti Kočevje—Črnomelj skozi Mozelj, Knežjo lipo in Nemško loko z nalogo, da 14. novembra zarana

* V Stični je od 30. avgusta 1944 delovala domobranska šola za borbo proti partizanom — bandam — Bandekampfschule, ustanovljena s poveljem komandanta SS in policije 18. vojnega okrožja generala Erwina Rössenerja.¹⁰

preko Miklarjev, Doblič in Kanižarice prodre do Butoraja, zapre Črnomelj z juga in vdre v mesto skozi Loko.*

Sovražne kolone so v noči na 14. november korakale po obeh cestah iz Kočevja proti Črnomlju zavite v črni plašč temne, deževne, meglene noči. Desna kolona Rupnikovega domobranskega bataljona je, izogibajoč se spotoma vseh vasi, okoli polnoči prispela do Nemške loke; malo pred tem je pri Vidmu, pred križiščem na Brezovici — tam se od ceste Kočevje—Črnomelj odcepi krak v Poljansko dolino proti Staremu trgu ob Kolpi — trčila na prvo partizansko enoto kakih 30 mož in jo pregnala proti Staremu trgu. Nato so hitro nadaljevali po ovinkasti cesti skozi gozd proti Miklarjem. Na ovinkih pod Bukovo goro so naleteli na partizanske izvidniške patrulje, ki so očitno prihajale od enot iz Bele krajine. V hitrem spopadu je en partizan padel. Okoli štirih zjutraj so dosegli Miklarje in se spopadli s partizansko enoto, ki so jo ocenili na 60 mož in ki je varovala začasno partizansko bolnišnico v gozdarski in edini hiši v tem kraju. V tem spopadu so imeli prve žrtve, padla sta dva domobranca. Bolnišnico, iz katere so uspeli partizani tik pred njihovim prihodom odnesti zadnje ranjence na varno, so opustošili; tu so zaplenili tudi 4 vole in 2 konja.¹²

Nočni pohod te sovražne kolone iz Livolda do Miklarjev smo kratko opisali tako, kakor ga je pozneje v poročilu z dne 17. novembra 1944 opisal komandant kapetan Vuk Rupnik. Na Vidmu pri Nemški loki se je predhodnica sovražne kolone spopadla z oddelkom 4. bataljona belokranjskega odreda, ki je pri redni zamenjavi položajev odreda pred desetimi dnevi prišel na kočevske položaje, pa se je zadrževal v vaseh severnega dela obkolpske Poljanske doline, v Vimolju in Čepljah. Tu je bil v tesni zvezi z dopolnitvenim bataljonom VII. korpusa v Predgradu in s komando mesta v Starem trgu ob Kolpi, pa je bil z njima povezan tudi s telefonom.¹³ Polnočni spopad pri Vidmu je odkril sovražnika pri njegovem tihotapljenju proti Beli krajini, pa je bil bržčas to prvi signal, ki je alarmiral najnujnejše točke in druge enote na črnomaljskem območju osvobojenega ozemlja na najstrožjo pripravljenost. Ta in pa nadaljnji spopad patrulj 4. bataljona belokranjskega odreda in 1. brigade VDV pri Bukovi gori sta omogočila hitro in pravočasno izpraznitev partizanske bolnišnice iz gozdarske hiše na Miklarjih in prenos ranjencev v zadnjem

* Premične bataljone slovenskega domobranstva so neposredno pred začetkom akcije proti Beli krajini osredotočili okoli Kočevja. Prvi ali stiški in 4. ali šentviški bataljon, na primer, sta se 12. novembra zvečer sešla v Grosupljem, odkoder sta nato v noči na 13. november odkorakala preko Turjaka do Velikih Lašč; tam so ju vkrcali na vlak in prepeljali v Kočevje, kamor sta prispela ob 8,30 zjutraj in se nato razmestila v Salki vasi. Domnevamo lahko, da je štel 1. ali stiški domobranski bataljon podobno število mož kot 2. ali rakovski Rupnikov bataljon, potemtakem okoli 400 mož, saj je bil iste sestave.

Iz poročil o tej belokranjski akciji je razbrati da je bila kočevska skupina sestavljena iz treh kolon, in sicer mimo že omenjenih dveh — srednje, temeljne kolone in desne kolone — še iz tretje, očitno leve kolone, za katero pa ni razvidno, kje se je gibala in kakšna je bila njena naloga. Kot bomo še spoznali, se njena dejavnost in prisotnost med akcijo odkrije le enkrat, kar nam dovoljuje domnevo, da se je gibala za srednjo kolono po cesti Kočevje—Koprivnik z nalogo, da okoli Koprivnika zavaruje glavni povratek iz Bele krajine. To skupino so sestavili iz delov 5. (alarmnega) bataljona slovenskih domobrancev, ki so ga takrat šele oblikovali v Velikih Laščah, in sicer iz okoli 100 mož 114. čete iz Velikih Lašč, 40 mož iz 25. čete iz Ribnice in 45 mož iz 61. čete iz Kočevja, skupno okoli 200 domobrancev; bataljonu je poveljeval kapetan Schmitz. S to skupino je bil tudi polkovnik Nickel, komandant 14. SS policijskega polka, s svojim štabom kot vrhovni komandant celotne akcije vdora v Belo krajino. Iz dokumentov ni razvidno, katere in kolikšne domske enote iz 3. bataljona 14. SS policijskega polka, ki je bil razmeščen v Kočevju, Ribnici in Velikih Laščah so sodelovale v kočevski skupini. Vsekakor je bilo moštvo dveh havbic 105 mm in protitankovskega topa 65 mm, s katerimi so okrepili kočevsko skupino, nemško, najmanj ena nemška četa iz omenjenega bataljona pa je bila zagotovila vsaj v tretji oziroma levi koloni, če drugega ne, vsaj za zaščito štaba operacije; najbrž pa so bili nemški oddelki iz 3. bataljona 14. SS policijskega polka tudi v drugih dveh kolonah, saj je bilo pravilo, da so vselej pri takšnih pomembnih akcijah z domobranci sodelovale nemške enote. Ne bomo daleč od resnice z domnevo, da je pri tem vdoru v Belo krajino v kočevski skupini mimo štirih premičnih bataljonov slovenskega domobranstva sodelovalo jedro tega nemškega bataljona okoli 350 mož, podobno kot je bilo to pri novomeški skupini s 1. bataljonom tega polka. Potemtakem je po tej presoji sodelovalo v vseh treh napadnih kolonah kočevske skupine okoli 1300 domobrantskih in okoli 450 nemških vojakov, skupno okoli 1750 sovražnih vojakov. (V novomeški skupini, kot se spomnimo, je bilo skupno 1156 sovražnih vojakov.)¹⁴

hipu pred domobranskimi klavci na varno. Na Miklarjih je prišlo potemtakem do prvega bojnega stika sovražne kolone, ki je morala odondod nadaljevati prodor proti Dobličam, z oddelki 1. brigade VDV, ki so ji začeli resneje zavirati nadaljnjo pot v Belo krajino. Toda ravno v trenutku, ko se je komandant Vuk Rupnik odločal o nadaljnjem pohodu 2. domobranskega bataljona, jih je presenetil oster napad s hrbta iz smeri Bukove gore, odkoder so pred dvema urama prišli. Odkod vendar se je tako nepričakovano vzletel tako močan nasprotnik?

Pa naj nam pripoveduje sam Vuk Rupnik, kakor je zapisal v že omenjenem poročilu:

»Ob 6,05 zjutraj, ko je bil bataljon še vedno na Miklarjih, je bil napaden takole:

Tretji vod 17. čete je javil, da so stražarji slišali šepet iz smeri, odkoder je prišel bataljon. Na klic: 'Kdo tam?', je prišel z oddaljenosti kakšnih 20 metrov odgovor: 'Partizani!' Na drugi klic: 'Stoj' so naše stražarje zasuli z gostimi strelji in psovkami: 'Kurbe bele!'

Vse čete so takoj zasedle obrambne položaje in se pripravile na obrambo. Ukazal sem, naj izstrelijo štiri bele rakete. Ker je bil moj bataljon pod močnim ognjem puškomitraljezov in mitraljezov, je težka četa odprla ogenj iz vseh orožij, vendar je sovražnik kljub temi, megli in nepreglednemu terenu nadaljeval z napadom močnih sil. Med 6,05 in 7,40 smo trikrat odbili sovražnika. Ko se je zdaniilo, smo ugotovili, da nas je napadal bataljon Schumacher. Boj je bil zelo srdit. Pet domobrancev je padlo, šest pa jih je bilo ranjenih.

Značilno je, da so se domobranci šentviškega bataljona obnašali zelo grdo, saj so oropali celo naše padle vojake.

Za zaščito ranjencev smo pustili 40 mož iz 17. čete, nakar je bataljon okoli 9. ure nadaljeval pohod proti Dobličam.«¹⁴

Kako je prišlo do te težke in — skoraj smemo reči — za nadaljnji potek akcije usodne pomote?

Srednja temeljna sovražna kolona pod poveljstvom kapetana Schumacherja bi morala, kot vemo, iz Koprivnika oziroma s Hriba prodirati proti Črnomlju po sporedni cesti skozi Ovčjak, Topli vrh in Mavrlen. Komandant Schumacher ali kdor je že bil vodnik kolone v temni, deževni noči pa se je na križišču pri Hribu usodno zmotil. Namesto na levo proti Planini in nato na križišču na Mačjem hribu na desno proti Slabi gorici in Ovčjaku je popeljal kolono kar naravnost po cesti Koprivnik—Miklarji, ki se nato po kakih treh kilometrih na križišču pod Bukovo goro združi s cesto, po kateri je pravkar prikorakala iz Kočevja preko Mozlja in Nemške loke kolona 2. domobranskega bataljona in se ustavila na Miklarjih. Ko se je predhodnica 4. domobranskega bataljona, ki je bil v predhodnici Schumacherjeve kolone, približala Miklarjem, je seveda naletela na zaščitne straže 2. bataljona, pa je bil spopad v vremenskih okoliščinah, kakršne so bile, tako rekoč neizogiben; in to v toliko prej, ker so se domobranci spet poslužili stare zvižaje in se na poziv stražarja predstavili za »partizane«. Po prvem ostrem spopadu, v katerem je imel 4. ali šentviški domobranski bataljon enega mrtvega in dva ranjena, od katerih je eden pozneje na prevozu umrl, se je začel šentviški bataljon umikati, zato je Schumacher brž pognal v napad še močnejši 1. ali stiški bataljon iz glavne kolone. V juriših na umišljene »partizane« je imel ta bataljon 8 mrtvih in 12 ranjenih, precej mrtvih in ranjenih pa so imeli tudi Nemci iz te kolone. Šele potem, ko so domobranci stiškega bataljona ujeli kaplarja iz Rupnikovega 2. bataljona, so odkrili nesrečni nesporazum, pa so s ponovnim signaliziranjem s štirimi belimi raketami prekinili boj.

Izkupiček tega skoraj dveurnega najbolj ostrega boja zaradi pomote med domobranskimi in nemškimi enotami kočevske skupine 14. novembra zjutraj pri Miklarjih je bil več kot porazen. Samo domobranci iz treh bataljonov so imeli 15 mrtvih in 19 ranjenih, padlo pa je in bilo je ranjenih, kot že rečeno, tudi precej Nemcev, ki so bili v posameznih kolonah priključeni domobranskim bataljonom.* Kar je bilo glede vpada v Črnomelj še nevšečneje, pa je bilo to, da sta obe koloni s tem spopadom izgubili več ur dragocenega časa, to, da sta se najbližjim partizanskim enotam, ki so že hitele zasedati obrambne položaje povsem odkrili, in to, da sta morali oddvojiti za zaščito in prevoz ranjencev in padlih od lastnih krogel skoraj dve četi iz 1. in 2. bataljona, pa še ti nista zadostovali, ko ju je kmalu dopoldne tega dne pri Miklarjih napadel dopolnitveni bataljon VII. korpusa; po hitrem umiku z ranjenci in padlimi nazaj proti Koprivniku, so morali pustiti še enega padlega na bojišču.¹⁶

Le kratko v Črnomlju

Obe bojni koloni kočevske skupine sta tako v meglenem dnevu z zamudo nadaljevali z Miklarjev pohod proti Črnomlju. Desna kolona 2. Rupnikovega bataljona se je začela okoli 9. ure spuščati v dolino proti Dobličam, srednja, poglavitna kolona pod poveljstvom kapetana Schumacherja pa je okoli 10. zavila čez Topli vrh proti Mavrlenu in dalje proti Črnomlju. Obe koloni sta se morali zdaj že prebijati z bojem od položaja do položaja, ki so jih malo pred njimi zasedale partizanske enote, ki so bile trenutno pri roki. To so bile predvsem enote 1. brigade VDV, ki so se tako in tako zadrževale na območju Doblič in Mavrlena — v Dobličah je bil štab te brigade kot tudi štab slovenske divizije VDV, na Stražnem vrhu pa je bil sedež OZNE za Slovenijo — in oddelki oficirske šole pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije, skupno okoli 140 mož oficirjev tečajnikov in borcev zaščitne čete šole, ki so po alarmu ob 3,15 v pospešenem pohodu odkorakali iz Metlike v Črnomelj, kamor so prispeli ob 8., in nato takoj nadaljevali na položaje na Mavrlenu, Stražnem vrhu in Rodinah. Četrty bataljon belokranjskega odreda — takrat je imel 90 mož — ki ga je 2. domobranski bataljon kot desna kolona po spopadu okoli polnoči pri Vidmu pri Nemški loki potisnil s ceste proti jugu v Poljansko dolino, je nato skupno z alarmiranim dopolnitvenim bataljonom VII. korpusa iz Predgrada, v katerem je bilo 200 borcev, začel okoli 4. zjutraj prodirati iz obkolpske doline proti njenemu severnemu vrhu, k cestnemu križišču na Brezovici. Ko so spoznali, da sovražnika ni več tam, so se obrnili po bližnjici skozi Podgoro in Mrzle doli proti Miklarjem, kjer je bilo po streljanju, ki se je razvnelo po šesti uri — to je bil spopad med samimi sovražnimi enotami — še kako čutiti, da je sovražnik tam.¹⁷

Potemtakem je moglo partizansko poveljstvo, ki je v noči na 14. november prevzelo obrambo Črnomlja pred vdorom sovražnih kolon iz smeri Kočevja — v prvem trenutku je bil to seveda kar glavni štab sam, saj je bil tako rekoč neposredno na samem bojišču — računati samo z omenjenimi štirimi enotami, to je z okoli 580 borci različne kvalitete. Njihova naloga proti znatno močnejšemu in izurjenjšemu sovražniku je bila predvsem v tem, da mu s kar najbolj zagrizeno obrambo posa-

* Le iz poročila 1. bataljona slovenskih domobrancev iz Stične o njihovi udeležbi pri vpadu v Belo krajino vzemo, da je bilo v medsebojnem boju pri Miklarjih mrtvih in ranjenih tudi precej nemških vojakov, kar potrjuje, da so bile prideljene posameznim kolonom kočevske skupine tudi nemške enote 3. bataljona 14. SS policijskega polka. Peter Romanič, aktivist rajona Stari trg ob Kolpi, se spominja, da je še drugi dan po umiku sovražnih enot ležal pri Miklarjih mrtev nemški oficir.¹⁵

meznih položajev in z udarci manjših gibljivih oddelkov v bok in zaledje čim bolj zavrejo prodiranje proti Črnomlju in s tem omogočijo evakuacijo mesta in drugih ogroženih krajev, hkrati pa pridobijo na času za prihod operativnih enot, udarnih brigad VII. korpusa na bojišče. Druge tri bataljone belokranjskega odreda s položajev ob Kolpi pri Vinici in Metliki niso smeli premikati na ogroženo območje okoli Črnomlja, zakaj le-ti so morali pozorno motriti na sovražne postojanke na svojem območju, kako bodo reagirale na akcijo proti Beli krajini iz Novega mesta in Kočevja. Kmalu tega dne se je namreč izkazalo, da je sovražno poveljstvo vendarle povežalo akcijo »snežni metež« z okrepljeno aktivnostjo svojih posadk iz Karlovca in Ozlja v tako imenovanem velikem kolenu Kolpe. Tega dne so Nemci in ustaši izpadli iz Karlovca v dveh kolonah, v katerih je bilo okoli 400 mož, z eno preko Netretića proti Ribniku, z drugo pa preko Malega Erjavca proti Sveticam in Hrastju, iz Ozlja pa prav tako v dveh kolonah v skupni moči okoli 500 vojakov, ki sta se napotili južno od Kolpe, ena po cesti skozi Novake in Dvorišče na Reštovo, druga ob sami Kolpi preko Fratrovcev in Bradovancev v Kamanje. Prvi in 2. bataljon belokranjskega odreda, ki sta takrat skupno z nekaterimi hrvaškimi enotami zapirala omenjene smeri, sta imela potemtakem tam tega in naslednjega dne pa vse do 16. novembra dopoldne, ko so se sovražne enote spet umaknile s Kolpe v izhodiščne postojanke, več kot dovolj dela.*¹⁸

Razredčeni oddelki obeh sovražnih kolon — vsega okoli 60 vojakov — so šele okoli dveh popoldne vsak s svoje strani vdrli v izpraznjeni Črnomelj. Pravzaprav so prvi sovražni vojaki 4. domobranskega bataljona, ki je bil v predhodnici srednje kolone, ki je prodirala v mesto z Mavrlena preko Zajčjega vrha po stranskih poteh, po katerih so jih vodili belogardisti domačini, poznavalci vseh steza okoli svojih rodnih krajev, vstopili v mesto že okoli poldne. V Črnomlju pa so se mogli zadržati le kratko, zakaj vse močnejše streljanje okoli Mavrlena in Miklarjev, na prvih obronkih Kočevskega Roga, koder so se morali vrniti v Kočevje, jih je zlovesče opominjalo na veliko nevarnost, namreč, da jim utegnejo partizani še kako zagreniti, če že ne povsem presekati povratek. Da si zagotovijo kolikor toliko varen povratek, so morali že dotlej vzdolž poti od Koprivnika oziroma od Nemške loke proti Črnomlju, zlasti pa od Miklarjev naprej puščati vse močnejše zaščitnice, pa jih je že zategadelj razmeroma malo dospelo do mesta in točk okoli njega, kjer bi morali, kot je bilo zamišljeno, uničevati in pobijati. V Črnomlju in okoliških krajih niso naleteli na nobeno partizansko enoto in niso imeli nobenega spopada. Kot so zvedeli od prebivalcev, so začeli partizani prazniti mesto že okoli treh zjutraj in se umikati proti Suhorju in Metliki. Desna kolona pod poveljstvom kapetana Vuka Rupnika je na Kanižarici mimogrede na pohodu proti Črnomlju zažgala tri barake, ki so bile pripravljene za potrebe civilne bolnišnice. V samem Črnomlju so Nemci in domobranci v naglici uničevali vse partizansko, kar jim je prišlo pod roke; zažgali so tudi novo meščansko šolo, zgrajeno tik pred vojno. Ob štirih popoldne pa so se začeli preko Loke, Kanižarice in Doblič jadrno umikati iz mesta proti Mavrlenu, zakaj tam se je boj njihove glavnine z napadajočimi partizani vse bolj razplamteval.

* Prvi bataljon belokranjskega odreda, ki je bil tako in tako na hrvaški strani južno od Kolpe na položajih okoli Breznika in Dvorišča, je 14. novembra zadrževal sovražni koloni iz Ozlja, potem pa se je pod njunim pritiskom umaknil čez Kolpo na levi breg. Drugi bataljon je zasedel obalo Kolpe na slovenski strani med Metliko in Gribljami, da onemogoči sovražnim oddelkom, ki so prodirali k reki preko Netretića in Ribnika, njeno prekoračenje. Bataljon je moral držati močno obstreljevanje sovražnih minometov in mitraljezov preko reke. Tretji bataljon belokranjskega odreda je bil v tem obdobju na viniških položajih, kjer pa med sovražno akcijo »snežni metež« ni bilo posebne napadalnosti sovražnih enot iz Generalskega stola, Ogulina in Vrbovskega.¹⁹

Komandant Glavnega štaba Slovenije Dušan Kveder-Tomaž v pogovoru z najboljšimi borci-jurišniki 15. in 18. divizije v Črnomlju

Umik iz Črnomlja proti Kočevju je bil določen po stranski cesti Mavrlen—Topli vrh—Ovčjak—Slaba gorica—Hrib, po poti, po kateri bi moral prodirati kapetan Schumacher s svojo kolono proti Črnomlju, pa je potem na križišču na Hribu pri Koprivniku tako nesrečno zašel. Rupnikov bataljon je bil zdaj določen v zaščitnico izza Schumacherjeve kolone. Tako so se hoteli izogniti napadom partizanskih enot, s katerimi so imeli tega dne pri pohodu proti Črnomlju že opravka, le-te pa so jih zdaj očitno pričakovale v zasedah ob glavni cesti Črnomelj—Kočevje med Dobljčami in Bukovo goro. To je bilo, kot je izpričano, tudi res, pa je bila izbrana pravilna smer umika.* Sicer pa, četudi bi se umikali po tej cesti, bi se izpostavili le večjemu tveganju in morebitnim žrtvam, vendar bi najbrž tudi tokrat brez večjih težav opravili s šibkejšimi partizanskimi četami. Poglavitna ovira in nevarnost, ki jih je čakala pri povratku, na katero pa v tem trenutku še niso računali, ker je še niso poznali, je bila drugje. Vendar se je ura, ko bodo trčili nanjo, vse bolj približevala, temni oblaki poraza so se vse bolj zgrinjali nad njimi!

Poraz pri Koprivniku

Takoj ko je štab VII. korpusa oziroma glavni štab NOV in PO Slovenije sredi noči med 13. in 14. novembrom zvedel mimo sovražnega prodora iz Novega mesta proti Beli krajini tudi za njegovo močnejše premikanje iz Kočevja proti Črnomlju, kar je očitno pomenilo, da gre za premišljen in dobro pripravljen napad na svobodno

* Štab dopolnilnega bataljona VII. korpusa je v poročilu z dne 18. novembra 1944 o bojih s sovražnimi enotami 14. novembra pri Miklarjih in Dobljčah navedel, da je tega dne popoldne okoli petih bataljon zasedel ob cesti Črnomelj—Kočevje na serpentinah med Dobljčami in Bistrico položaje Grič, kota 262, Vidoši. Tja ga je napotil štab divizije VDV, ki se je tudi nahajal tam, vendar so se sovražne enote okoli 18. ure umikale iz Dobljč čez Dobljško goro proti Mavrlenu in Toplemu vrhu, tako da so jih na dobljških serpentinah zaman čakali v zasedi.²⁰

ozemlje in najpomembnejša politična in vojaška središča na njem, je nemudoma alarmiral štab 18. divizije v Suhi krajini. Zamisel je bila takale: medtem ko je prevzela novomeško sovražno skupino 15. divizija, z enotami belokranjskega odreda in 1. VDV brigade ter drugimi, ki jih je bilo moč v Beli krajini na hitro pripraviti in poslati na bojišče, čim uporneje z manevrsko obrambo zadrževati nadmočnega sovražnika v prodoru iz Kočevja proti Črnomlju, z brigadami 18. divizije pa pohiteti iz Suhe krajine čez Kočevski Rog in pri Koprivniku znenada udariti po njegovih zaščitnicah oziroma po glavnini pri povratku v Kočevje.

Osemnajsta divizija je bila takrat razporejena v vzhodnem delu Suhe krajine okoli Hinj, naslonjena na desni breg Krke med Žužemberkom in Dvorom ter na cesto Dvor—Kočevje. V tem času je imel glavni štab Slovenije oziroma štab VII. korpusa v načrtu napad na sovražno postojanko Kočevje, v katerem bi imela ob podpori zavezniškega letalstva poglavitno nalogo ta divizija. Napad je bil predviden za 9. november, vendar so ugotovili, da bi v kratkem času ne utegnili oskrbeti 18. divizije z zadostnim strelivom, pa tudi topništvo VII. korpusa se ni moglo v novembrskih vremenskih okoliščinah v kratkem roku razmestiti na bojišču, zato so napad odložili. Osemnajsto divizijo je potemtakem ukaz za hiter premik na pomoč Beli krajini zatekel v vaseh Suhe krajine južno od Krke med vojaškimi in političnimi pripravami za napad na Kočevje.

Štab 18. divizije je začel z 8. Levstikovo in 10. brigado, »ljubljsko«, ter posebnim jurišnim bataljonom divizije s pospešenim pohodom čez Kočevski Rog 14. novembra že ob 3. zjutraj. Deveto brigado so pustili na dotedanjih položajih v Suhi krajini; tam sta ostali tudi brigadi štajerske operativne grupe — 6. Slandrova in 11. Zidanškova brigada — s katero je glavni štab sredi oktobra na Dolenjskem okrepil VII. korpus, tako da je ostalo vsaj nekaj enot narodnoosvobodilne vojske na izpostavljenem območju ob zgornjem toku reke Krke.²¹

Brigadi in jurišni bataljoni 18. divizije so čez dan 14. novembra hiteli iz Suhe krajine čez mrki, zamegljeni in delno že zasneženi Kočevski Rog po poti skozi Stari log, Cesto, Trnovec, Rajhenau proti Koprivniku. Tik pred cesto Kočevje—Koprivnik—Črnomelj, na križišču te ceste s stransko cesto v Rajhenau, so izvidniški oddelki naleteli na prvo sovražno zasedo in jo pregnali. Nato so se enote 18. divizije zaradi mraka umaknile med požganine nekdanjih kočevarskih vasi Podstena in Golobinjek in si tam našle zasilno prenočišče. Vreme se je ponoči nenadoma sprevrglo, nastal je strahovit naliv. Spremljal ga je zmeraj bolj divji mrzel veter; kmalu je začelo tudi snežiti.²²

V takšni noči so se že utrujene in precej demoralizirane sovražne enote po vdoru v Črnomelj vračale po stranski cesti z Mavrlena preko Ovčjaka proti Koprivniku. Prav nič čudnega ni bilo pri takšnem vremenu, če so spet zašle. Poglavitna kolona pod poveljstvom kapetana Schumacherja, ki je peljala tudi 24 padlih in vse ranjene iz dotedanjih bojev, se je zategadelj raje ustavila in nato ždela, čakajoč jutra, v neki gozdni dolini. Za njo je taval kot zaščitnica kolona 2. domobranskega bataljona pod poveljstvom kapetana Vuka Rupnika, ne da bi uspela to noč ujeti stik z glavnino.

Z dnem, 15. novembra — bilo je spet megleno z najmanjšo vidljivostjo — so sovražne enote nadaljevale s povratkom proti Koprivniku in Kočevju. Predhodnica Schumacherjeve kolone — bila je to 16. četa domobrancev iz 1. ali stiškega bataljona — se je na križišču na Mačjem hribu pred Koprivnikom spopadla z zasedo, ki se je pozneje izkazala za domobransko — v zasedi je bila 114. četa domobrancev iz Velikih Lašč iz tretje kolone kočevske skupine, ki ji je tu poveljeval sam polkovnik Nieckel, komandant 14. SS policijskega polka in komandant celotne akcije

»snežni metež« — pa je zategadelj glavčina kolone zavila po drugi poti na Hrib in nato po cesti proti Koprivniku. Rupnikov bataljon je zavil s Slabe gorice proti Koprivniku skozi Bukovo goro in Hrib. Tako so se okoli desetih dopoldne tega dne okoli vasi Hrib nagnetle skoraj vse domobranske in nemške enote pri povratku iz Bele krajine v Kočevje.²³

Medtem ko so se sovražne kolone v meglenem jutru po zasneženih in razmočenih poteh in cestah primikale h koprivniški dolini, so se brigadi in jurišni bataljon 18. divizije odpravili s Podstene in Golobinjeka v napad. Štab 18. divizije si je zamislil napad na sovražne enote v premiku na cesti kot nenadni bočni napad z nad vse ugodnih položajev, z gozdnih pobočij, ki z vzhodne strani obkrožajo koprivniški dol. Enote so razporedili z juga proti severu takole: jurišni bataljon na skrajnem levem krilu in Levstikova brigada naj bi napadla na odseku Hrib, 10. brigada, »ljubljska«, pa na desnem krilu pri Koprivniku s tem, da bi hkrati z delom sil na svojem levem krilu zavarovala iz smeri Koprivnika desno krilo Levstikove brigade in sploh zaledje napadajočih enot. Enote so ob sedmih zjutraj po zajtrku tiho krenile po zasneženih stezah skozi roški gozd v svoji smeri.

Napadli so okoli pol dvanajstih. Prav takrat je prihajala na Hrib po cesti iz Nemške loke sovražna kolona, ki so jo skozi meglo ocenili na 300 mož, pa ko se je začela spuščati s hriba po čistini v dolino proti Koprivniku, so znenada udarili po njej. V četrtr ure je bil boj v vasi Hrib končan, se spominja Jože Ožbolt, takratni komandant Levstikove brigade. Tu sta napadla in naskočila 1. bataljon Levstikove in jurišni bataljon 18. divizije. Presenečeni in razbiti sovražnik se je v megli razbežal, partizani pa so na cesti zajeli tri kamione, s katerimi so zdaj kot sanitetskimi avtomobili peljali že prej padle in ranjene vojake. Ta povsem nenadejan partizanski udarec na cesti okoli vasi Hrib je, kot kaže, najbolj prizadel dva voda 47. čete domobrancev iz 2. bataljona, ki ju je komandant Vuk Rupnik na poti proti Črnomlju pustil pri Nemški loki oziroma na Hribu z nalogo, da sta tam za zvezo s Schumacherjevo kolono, predvsem pa, da držita te položaje do povratka glavnine iz Črnomlja. Pri tem napadu sta imela oba domobranska voda, kot poroča komandant Rupnik, osem mrtvih in dva ranjena. Izgubili so tudi dva puškomitraljeza in brzostrelko. Ubiti sta bili tudi dve muli.²⁴

Z napadom na Hribu se je razvnel boj po vsej koprivniški dolini, ki je potem trajal do mraka, do okoli štirih popoldne, ko so se zadnje sovražne enote izvile iz koprivniškega kotla po cesti skozi Mačkovec in Onek v Kočevje. Ko so se z napadom na Hribu, pa tudi sicer enote 18. divizije odkrile in z odličnih položajev z mitraljezi in minometi zasipale umikajoče se domobranske in nemške čete — zaradi megle zadetki niso mogli biti točni, pa je bilo tokrat vreme sovražniku na roko — so se le-te postavile v bran in s protinapadi reševale težak položaj, v katerem so se znašle. To so tudi zmogle, saj je bilo razmerje moči še vedno 2 : 1 v njihovo korist. Ostrino bojov to popoldne okoli Koprivnika izpričujejo tudi izgube 18. divizije, saj je imela 11 mrtvih, 17 ranjenih in 10 pogrešanih. Sovražna enota, bržčas je bila to enota iz tretje, leve kolone pod poveljstvom kapetana Schmitza, ki je imela, kot kaže, za poglavitno nalogo, pri Koprivniku zavarovati drugima dvema kolonama povratek iz Bele krajine, je pri Koprivniku celo odrinila desnokrilni bataljon 10. brigade in se podala skozi gozdove za hrbet Levstikovi brigadi in jurišnemu bataljonu na Hribu, pa spotoma trčila na divizijske zaledne oddelke in jih razbila, pri čemer so trije partizani padli, trije pa so bili ranjeni.

Podatki o sovražnih izgubah iz bojov pri Koprivniku so v poročilih na obeh straneh zelo različni. Tako imenovana relacija operativnega odseka štaba 18. divizije z dne 29. novembra 1944 štabu VII. korpusa in glavnemu štabu NOV in PO Slove-

nije o bojih pri Koprivniku navaja, da je imel sovražnik v tem boju 142 padlih — le-te da je v glavnem pustil na bojišču — in 115 ranjenih. Odtod tudi zanosna primerjava, ki jo je zapisal Janez Perovšek-Pelko, prvi politični komisar Levstikove brigade v svoji knjigi o tej brigadi »Naprej«: »To je bilo res bojno polje, posejano z mrtvimi, kot s snopi ajde al' pšenice.« Izgube 2. bataljona slovenskih domobrancev oziroma njegove 47. čete — osem mrtvih in dva ranjena — kakor je razvidno iz njegovega poročila, smo že navedli; druga dva domobranska bataljona, ki sta sodelovala pri vdoru v Belo krajino iz Kočevja — 1. ali stiški in 4. ali šentviški — ne navajata posebej svojih izgub iz teh bojev; ker pa sta komandanta v poročilih precizirala izgube iz medsebojnega spopada pri Miklarjih in nato iz spopadov s partizani v prodoru proti Črnomlju, bi veljalo, da gre razlika pri navedbi skupnih izgub na celem pohodu iz Kočevja v Belo krajino in pri povratku na rovaš izgub v boju 15. novembra pri Koprivniku. Na podlagi takšnega sklepanja je imel 1. ali stiški domobranski bataljon pri Koprivniku samo dva mrtva, 4. ali šentviški bataljon pa enega mrtvega, dva ranjena in šest pogrešanih, to je mrtvih ali ujetih. (Jurisni bataljon 18. divizije je po navedbah Janeza Perovška-Pelka pri naskoku v vasi Hrib ujel tri domobrance in enega Nemca!) Če bi sprejeli podatek, da so imeli Nemci in domobranci pri Koprivniku v spopadu z 18. divizijo kar 142 mrtvih in če bi verjeli poročilom komandantov treh domobranskih bataljonov, da so imeli tam skupno enajst oziroma sedemnajst mrtvih, če pri tej drugi številki prištejemo tudi šest pogrešanih v 4. bataljonu, potem so ostalih 131 oziroma 125 padlih imeli Nemci 3. bataljona 14. SS policijskega polka in domobranci 5. ali velikolaškega bataljona. Ker o tem ni dosegljivih podatkov, nam preostane le to, da sodimo, da je bila ocena štaba 18. divizije o sovražnih izgubah pri Koprivniku pretirana in pa to, da so znabiti komandanti treh domobranskih bataljonov, ki so predvsem prišli pod partizanske strele, resnične izgube v uradnih, pismenih poročilih zmanjšali. Vsekakor pa so enote 18. divizije prištele med padle sovražne vojake pri Koprivniku tudi tiste, ki so padli že prejšnji dan, pa so jih morali zdaj njihovi prevozniki pri begu pustiti kar na bojišču. Poročilo 1. domobranskega bataljona tako zatrjuje, kot vemo, pa je na povratku iz Beke krajine v Kočevje prevzel v svoje okrilje 24 padlih in vse ranjence iz bojov prejšnjega dne — da je »pri Hribu partizanska zaseda pustila skozi cel bataljon in napadla 3 sanitetske avtomobile. Pri tem je bil ubit 1 ranjenec.« Že omenjena relacija oziroma poročilo štaba 18. divizije pa pove, da so bili pri naskoku na sovražnika na Hribu zažgani tudi 4 avtomobili.²⁵

Naj bo tako ali drugače glede sovražnikovih izgub pri Koprivniku, pomembno je dejstvo, da je 18. divizija tam podobno kot 15. divizija pri Pribišju dokončno porazila nemško-domobranski uničevalni vpad iz Kočevja in Novega mesta v Belo krajino. Morda niso nemške in domobranske enote kočevske skupine 15. novembra popoldne in zvečer tako klavрно in brezglavo pridrle iz Koprivnika v Kočevje, kot so ob istem času ali kakšno uro prej le-tiste iz novomeške skupine, ki so prav pritekale s Pribišja oziroma z Uršnih sel v Novo mesto s partizani za petami, toda rezultat je bil navsezadnje povsem enak: poraz. Tega pa poročila komandantov nemških in domobranskih enot, ki so sodelovale pri akciji »snežni metež«, niti ne prikrivajo, čeprav se nekateri trudijo, da povedo isto resnico čim bolj v rokavicah. To tudi ni spremenila pohvala, ki jo je 17. novembra 1944 izrekel general Erwin Rösener, komandant SS in policije v 18. vojnem okrožju, svojim podrejenim v Ljubljanski pokrajini, ker se jim je »posrečilo vdreti v mesto glavnega štaba Slovenije, uničiti poslopje glavnega štaba, oficirske in podoficirske šole ter veliko skladišč orožja, municije in sanitetnega materiala«,²⁶ kar je bilo, kot vemo, močno pretirano in delno tudi neresnično.

V boju s sovražniki je padel komandant brigade VDV major Jože Mirtič-Zidar. Domobranci so živega ujeli, mu vrezali v obraz še živemu zvezdo in ga pobili

Pa dajmo najprej besedo trem komandantom domobranskih bataljonov, katerim je namenilo nemško poveljstvo akcije zaradi njihove protipartizanske za-grizenosti in krvoločnega sovraštva do narodnoosvobodilnega boja pri vdoru na osvobojeno ozemlje Bele krajine, kamor dotlej še ni mogla stopiti njihova izdajalska noga, poglavitne naloge.

Kapetan Meničanin, komandant 4. domobranskega bataljona iz Šent Vida pri Stični, je na koncu poročila o akciji zapisal: »Fantje, ki so se vrnili iz akcije, so vsi bolni, prehlajeni in ožuljeni, poleg tega pa živčno popolnoma uničeni in za daljšo dobo nesposobni za akcije. Fantje so med akcijo zaradi dolgega marša, nespečnosti (pravega oddiha ni bilo štiri dni in štiri noči) na poti padali v nezavest; nekateri so začeli bloditi, a drugi so zaradi izčrpanosti zaostajali daleč za glavnino. Stvarno bo potreben pravi odmor, da bi se bataljon ponovno usposobil za večje in napornejše akcije, kakršne je bil vodil z velikim uspehom od letošnje pomladi nadalje.« Komandant drugega bataljona slovenskih domobrancev kapetan Vuk Rupnik je v končni oceni akcije in bojne sposobnosti svojega bataljona v poročilu kratko ugotovil tole: »Nočne akcije večjega obsega niso izvedljive s slovenskimi domobranci zaradi nezadostne izvežbanosti moštva, posebno pa ne izven odrejenega območja.« Organizacijski štab slovenskega domobranstva v Ljubljani je prejel počilo 1. bataljona iz Stične, ki je med vrsticami polno očitkov nemškimi komandantom, ki da so zelo slabo vodili enote in akcije; to je letelo predvsem na njihovega komandanta kapetana Schumacherja, ki je svojo kolono zapeljal in tako povzročil medsebojni spopad pri Miklarjih, v katerem je imela kočevska skupina pravzaprav na vsem pohodu največ žrtev, padlih in ranjenih. Sicer pa je organizacijski štab v svojem poročilu dodal, da je med vojaki, ki so sodelovali v akciji v Beli krajini, neprikrito nezadovoljstvo in ogorčenje zaradi neuspeha in izgub. Splahnel

je tudi borbeni duh, posebno zaradi neprijetnega spopada med domobranskimi bataljoni. Domobranski vojaki menijo, da so bile izgube popolnoma nepotrebne in da vsa odgovornost leži na komandi. Partizanske izgube — četudi je bilo uničenega precej sovražnikovega vojnega materiala — ne morejo odtehtati domobranskih izgub, kajti po pripovedovanju domobrancev je padlo izredno malo partizanov.²⁷

Delo novomeške skupine, ki se je v zadnjem hipu pri Uršnih selih izmuznila popolni katastrofi, sta ocenila v svojih poročilih oba nemška komandanta, major Hassler in kapetan Haag. Oba sta obsula z očitki predvsem slovenske domobrance kot poglavitne krivce za hud poraz. Kapetan Haag jim je očital, da so povzročili razpad njegove bojne skupine in da so, ko so bežali, delno pustili tudi ranjence. Domobranski oficirji so večidel odpovedali, potem pa so se izgovarjali, da so napačno razumeli povelja. Domobrancem primanjkuje izurjenih podoficirjev. Če ne bi bilo nemških vojakov, zatrjuje kapetan Haag, njegova bojna skupina ne bi mogla rešiti ranjencev. Dal pa je priznanje 38. in 40. četi domobrancev, ki sta se v nočnem napadu na Pribišje dobro držali. Kot priznanje je predlagal, naj se 15. november 1944 prizna petindvajsetim domobrancem teh dveh čet kot borbeni dan na podlagi predpisov o podeljevanju značk za boj proti bandam. Major Hassler je bil v oceni slovenskih domobrancev še trši: »Slovenske čete se dajo koristno uporabiti pri napredovanju in kadar sovražnik beži. Toda nikoli ne morejo vzdržati sovražnikovega pritiska. Nismo jih mogli premakniti naprej niti z grožnjami z orožjem in štiri čete so se enostavno umaknile proti Novemu mestu. Slovence so demoralizirali stalni napadi sovražnika z vzkliki hura! in njegovi delni vdori.« Major Hassler pa je navedel še druge slabosti svojega okrepljenega bataljona med to akcijo. Zelo slabo povezavo je imel z nadrejenim štabom 14. SS policijskega polka, ki je bil na kočevski smeri. Radiogrami so bili nepopolni in dostikrat nerazumljivi. Dne 14. novembra s polkom sploh ni mogel vzpostaviti zveze. Na koncu ocene pa je pribil: »Ob takšnih globokih vdorih v sovražnikovo zaledje ima sovražnik možnost, da z vsemi silami zapre poti povratka, da nas obkoli in z vsemi sredstvi uniči. Njemu je to sorazmerno lahko, saj je neomejen gospodar območja Podgrad—Metlika—Črnomelj—Toplice, kamor ni stopil noben nemški in slovenski (domobranski, op. pis.) vojak po končani operaciji ‚Wolkenbruch‘ (28. 11. 1943).«²⁸

To zadnje mnenje majorja Hasslerja je seveda zmotno, čeprav je v tem tudi nekaj resnice. Resnica pa je, da so si morale partizanske enote, enote VII. korpusa takšno možnost, ki jim je bila po mnenju sovražnega komandanta dana tako rekoč sama po sebi, pridobiti in izboriti z istimi, če ne hujšimi napor in izčrpavajočimi hitrimi pohodi in v istih neugodnih vremenskih okoliščinah, o kakršnih je poročal kapetan Meničanin za svoje »fante« iz 4. domobranskega bataljona, vendar je bila med njimi bistvena razlika, kar pa major Hassler, kapetan Meničanin in njuni vrstniki niso mogli ali pa v najboljšem primeru niso hoteli razumeti in priznati: borci 15. in 18. divizije slovenske narodnoosvobodilne vojske so v veliki večini prenašali te napore in si jih naložili na svoja mnogo šibkejša ramena, kot so bila takrat ramena nemških in dobro oskrbovanih in založenih slovenskih domobranskih vojakov, z zavestjo, da za obrambo osrednjega slovenskega svobodnega ozemlja v Beli Krajini, trenutnega središča, tako rekoč srca nove svobodne Slovenije, pred tujimi in domačimi fašističnimi zavojevalci in zaslužnjevanci, morilci in roparji nobena težava in žrtev ni prevelika. Braniti in odbraniti Belo krajino, to je bila takrat ne samo za vsakega borca VII. korpusa temveč za vsakega slovenskega partizana ne sama po sebi razumljiva obveznost, to je hkrati zadevalo njihovo domovinsko ljubezen in čast ter revolucionarni ponos. Pred tem je morala kloniti tako nemška vojaška izurjenost, ki se je izkazala zlasti v težkih situacijah, kot tudi

slepo sovraštvo do vsega partizanskega, s katerim so bili prepojeni v nemški službi vojaki slovenske kontrarevolucije, slovenski domobranci.

Zato sta bili zmagi 15. divizije pri Pribišju in 18. divizije okoli Koprivnika resnično zmagi za vso narodnoosvobodilno vojsko Slovenije, na kateri so bili vsi ponosni in se ju veselili. Glavni štab NOV in PO Slovenije je zategadelj z dnevnim poveljem z dne 16. novembra 1944 upravičeno pohvalil komandanta VII. korpusa podpolkovnika Franca Poglajena-Kranjca »za pravilno in osebno vodstvo manevrske operacije«, načelnika štaba korpusa Janeza Jezerška-Sokola »za operativno pomoč in pravilno kombiniranje edinic v borbi« in komandanta 18. divizije majorja Toneta Vidmarja-Luko za »energično in pravilno razporejanje in uporabo brigad na težkem terenu«. Pohvalil je seveda tudi vse enote, ki so največ pripomogle k veliki zmagi: 12. brigado s komandantom poročnikom Jeričem za uspešne juriše in zmago pri Pribišju, Gubčevo brigado s komandantom poročnikom Antonom Kramaričem za uspešno izvršene juriše in razbijanje sovražnika pri Pribišju in Uršnih selih, pa udarni bataljon 18. divizije, prvi bataljon 8. Levstikove brigade, štab te brigade, prvi in drugi bataljon 10. brigade za iste uspehe pri Koprivniku. Dnevno povelje so morali prebrati pred razvrščenimi enotami in predlagati za odlikovanje vse tiste borce, ki so se izkazali z osebno hrabrostjo. Dan kasneje je tudi štab VII. korpusa objavil dnevno povelje, v katerem je izrekel mimo priznanja in pohvale enot in posameznikov, ki jih je pohvalil že glavni štab, posebno priznanje in pohvalo štabu 15. divizije s komandantom majorjem Milanom Tomincem tudi za uspešno vodstvo enot pri razbijanju sovražnika.²⁰

* * *

Če povzamemo: Nemci in domobranci so s pravkar opisano skrbno pripravljeno diverzijo proti osvobojenemu ozemlju Bele krajine s poglavitnim sunkom v Črnomelj, središče z narodnoosvobodilnim bojem porajajoče se nove slovenske državnosti, prve svobodne rebublike Slovenije, doživeli neuspeh in vojaški poraz. Samo dejstvo, da je njihovim odelkom vendarle uspelo vdreti v Črnomelj in Semič, kar je tudi bil cilj akcije »snežni metež«, ni moglo odtehtati končnega rezultata in mu odvzeti tega, kar sta pri povratku iz Bele krajine doživeli obe napadni skupini pri Pribišju in Koprivniku. Pri obeh krajih so partizani nagnali ne samo domobrancem, marveč tudi Nemcem in njihovim komandantom tak strah v kosti, da so za vselej zavrgli pomisel na podobne vdore proti Beli krajini.

Celotne izgube, ki so jih imeli Nemci in domobranci pri vdoru, so seveda močno presegale izgube pri podobnih vpadih na partizansko osvobojeno ali polosvobojeno ozemlje. Celotne izgube kočevske skupine je težko ugotoviti, saj tako čistega poročila o vseh izgubah nemških in domobranskih vojakov kot pri novomeški skupini nimamo. Vsekakor so imeli domobranci v tej skupini najmanj 32 mrtvih in 23 ranjenih, kar je razvidno iz njihovih podatkov, ki smo jih že navedli, Nemci pa po istih podatkih najmanj 10 mrtvih in večje število ranjenih; potemtakem je imela kočevska skupina na tem pohodu skupno najmanj 42 mrtvih in 30 ranjenih. Če k tem izgubam prištejemo še izgube novomeške bojne skupine — 15 mrtvih in 18 ranjenih — potem smemo reči, da je sovražnik plačal to belokranjsko akcijo z dokaj krvavo ceno: z najmanj 57 mrtvimi in 48 ranjenimi vojaki.

Partizanske izgube v teh bojih tudi niso bile majhne, pri čemer moramo imeti pred očmi presenečenje, ki je sovražniku uspelo, pa tudi njegovo boljšo oborožitev. Enote 15. in 18. divizije, 12. in Gubčeva brigada ter 8. Levstikova, 10. brigada »ljubljska« in jurišni bataljon 18. divizije, ki so prevzele poglavitni delež

pri zavrnitvi in uničenju sovražnih napadnih kolon, so imele skupno 15 mrtvih, 17 ranjenih in 10 pogrešanih. Žrtve so seveda imele tudi enote, ki so prevzele okoli Miklarjev, Toplega vrha, Mavrlena in Doblič na svoja ramena prvi in še svež nalet sovražnika iz Kočevja proti Črnomlju. Najtežje žrtve so imele enote 1. brigade VDV, saj so se pri obrambi dohodov z Miklarjev in Toplega vrha proti Mavrlenu in Dobličam zapletle v najbolj ostre in krvave spopade z nadmočnim sovražnikom, ki je večje izkoriščal razgibano ozemlje in meglo, pa je uspel nekatere partizanske zasede obiti in obkoliti; v teh spopadih je padel tudi komandant brigade major Jože Mirtič-Zidar oziroma so ga, kot kaže, domobranci ujeli živega in ga po njihovem starem običaju po mučenju — še živemu so na obraz vrezali zvezdo — pobili.³⁰

Četrti bataljon belokranjskega odreda ni imel v teh bojih nobenih žrtev, kar priča, da ni bil v teh treh dneh nikoli v središču bojev. V stiku s sovražnikom je bil predvsem takoj prvo noč, ko se je njegova zaseda pri Vidmu med Knežjo lipo in Nemško loko kratko spopadla z oddelki 2. domobranskega bataljona kot desne napadne kolone, pa nato dopoldne 14. novembra, ko je skupno z dopolnitvenim bataljonom VII. korpusa pri Miklarjih napadel sovražno skupino, ki so jo tam pustili za varstvo ranjenih in padlih, jo razbil in jo prisilil k hitremu umiku proti Koprivniku.* Tudi 1. bataljon belokranjskega odreda ni imel žrtev v spopadih s sovražnimi oddelki, ki so v teh dneh južno od Kolpe na hrvaški strani prodrli iz Ozlja do Jurovskega broda nasproti Metlike, pač pa je imel dva mrtva 2. bataljon odreda pri obrambi Kolpe med Metliko in Gribljami.³²

Tudi dopolnitveni bataljon VII. korpusa v boju pri Miklarjih s sovražnim varovalnim oddelkom 40 mož iz 17. čete 2. domobranskega bataljona in iz drugih bojev 14. in 15. novembra ni imel žrtev, pač pa se še ni do 18. novembra, do dneva poročanja o teh bojih vrnilo v bataljon 9 borcev.³³

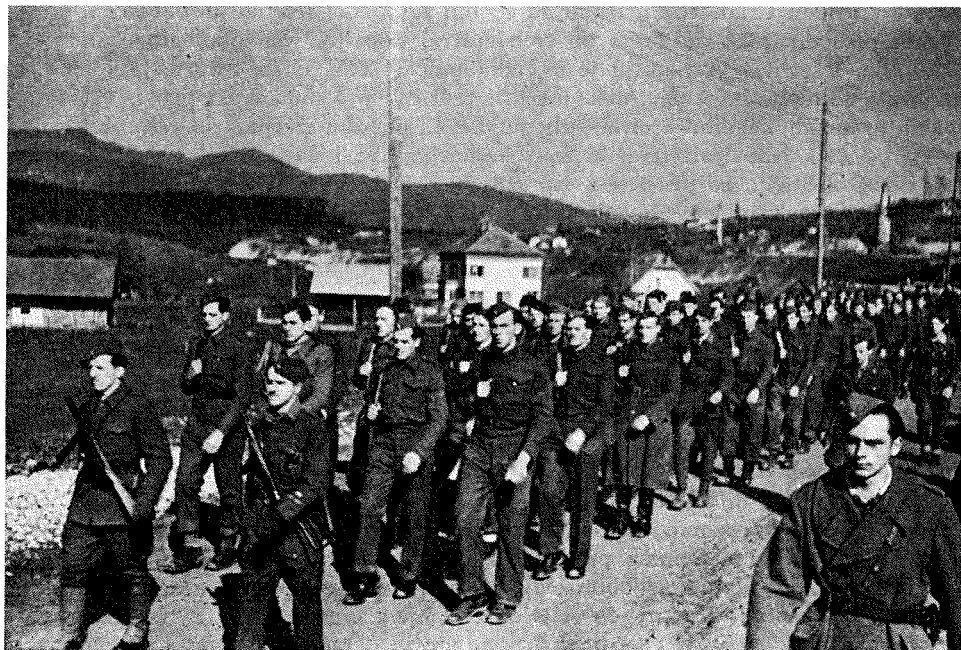
Oddelki oficirske šole glavnega štaba NOV in POS so imeli v spopadih okoli Mavrlena in Stražnega vrha s sovražnimi oddelki, ki so prodirali v Črnomelj, in nato pri njihovem povratku odondod, enega mrtvega — zastavnika Marka — enega gojenca tečaja za zvezo so pogrešali, dva borca zaščitne čete sta se predala, dva pa sta bila laže ranjena; izgubili so tudi puškomitraljcz in dve puški.³⁴

Komandanti treh domobranskih bataljonov, ki so tvorili jedro kočevske napadne skupine, so poročali o partizanskih izgubah okoli Črnomlja takole: 1. ali stiški Cofov bataljon: ubitih je bilo 9 partizanov, med njimi 1 major, število ranjenih ni znano, ujetnikov ni bilo; 2. ali rakovski Rupnikov bataljon: našteji smo 23 mrtvih, med njimi komandanta 4. bataljona VDV brigade;** 4. ali šentviški Meničaninov bataljon: enote tega bataljona so naštele na partizanski strani 46 mrtvih partizanov. Mnogi so padli od min naših težkih minometov. Padel je tudi 1 partizanski major (ime ni znano).³⁶

Najbrž ne bomo daleč od resnice, če bomo zmanjšali te ocene vsaj za polovico, saj vidimo, da sta oba domobranska bataljona, ki sta bila v osrednji Schumacherjevi koloni — 4. bataljon v predhodnici, 1. bataljon s šolsko četo domobranske podoficirske šole iz Stične pa kot glavnina — navajala med »svojimi« partizanskimi žrtvami majorja Jožeta Mirtiča-Zidarja, pa sta najbrž tako podvojila še kakšnega drugega med padlimi partizani. Če bi sprejeli oceno, da so imele vse partizanske enote v obrambnih bojih 14. novembra pred Črnomljem na širšem območju Mavr-

* Stab belokranjskega odreda je za dobro zadržanje v borbi pri Miklarjih z naredbo št. 480 z dne 23. novembra 1944 pohvalil sledeče tovariše: Bojanc Vida, komandirja 1. čete 4. bataljona, Zaharčenko Viktorja, mitraljezca v tej četi, njegovega pomočnika Abdulajev Babataj-Borisa ter Luzar Albina, desertarja in Meglič Jožeta, vodnika iz 1. čete.³¹

** V bojih okoli Bistrice oziroma Doblič je 14. novembra dopoldne res padel tudi komandant bataljona VDV, poročnik Stanko Kveder.³⁵

Borci jurišnega bataljona 15. in 18. divizije korakajo na parado v Črnomelj

lena 15 mrtvih, prav toliko ranjenih in 10 pogrešanih, potem so imele enote NOV v bojih 14. in 15. novembra s kočevsko sovražno skupino 30 mrtvih, 32 ranjenih in 20 pogrešnih. Če k tem prištejemo še žrtve 12. brigade in Gubčeve brigade v bojih od 13. do 15. novembra okoli Uršnih sel in Pribišja štiri mrtve in 34 ranjenih, dobimo skupne izgube 34 mrtvih, 66 ranjenih in 20 pogrešanih.*

Iz Črnomlja in Semiča ter iz okolice obeh krajev so se razne partizanske vojaške in civilne ustanove, kot smo že nekajkrat omenili, pravočasno umaknile v neogrožene podgorjanske predele Bele krajine. Zato niso prišli sovražni oddelki, ki so prodrli 14. novembra popoldne v oba kraja, tam do nobenega pomembnega bojnega stika s partizanskimi enotami. V obeh središčih so nato v naglici v kratkem času, ki jim je ostal na razpologo, uničevali vso partizansko imovino, ki jim je prišla pod roko in kar je bilo predvideno kot pglavitni namen te njihove akcije. Kaže, da so v Črnomelj vdrli s Stražnega vrha predvsem oddelki 4. domobranskega bataljona iz Sent Vida pri Stični, saj je bil le-ta v predhodnici osrednje napadne kolone, zakaj v poročilu komandanta tega bataljona kapetana Meničanina je med vsemi poročili s te akcije največ podrobnosti iz Črnomlja. Pove, da so prispeli v Črnomelj ob dvanajstih, pred njimi pa sta pobegnila dva partizanska tanka in ostali »banditi«

* V to nismo všteli morebitne žrtve pri kratkem vdoru Nemcev in domobrancev Hasslerjeve skupine 14. novembra pozno popoldne s Smuka v Semič. Major Hassler namreč trdi v svojem poročilu, da sta dve bojni skupini pri vdoru v Semič našli 20 mrtvih »banditov«. Če so že bile okoli Semiča med partizani žrtve, potem je šlo predvsem za posameznike in manjše skupine iz enot in med političnimi delavci, ki jih je sovražni vdor v ta predel Bele krajine tako ali drugače presenetil, saj so se sicer partizanske ustanove s tega območja pravočasno umaknile proti Suhorju in Metliki. Orožar 15. brigade Stefan Novak, na primer, in njegov spremljevalec Lužar sta popoldne tega dne odšla iz Vinje vasi oziroma iz Podgrada, kjer se je ob cesti Novo mesto—Metlika po prehranjevalni akciji v dolini Krke in po demonstrativnem napadu na Sentjernejši prejšnjo noč razmestila brigada, v Belo krajino po olje za mazanje orožja. Nič hudega sluteč sta šla po cesti proti Semiču in naletela na sovražnika. Lužar je takoj padel, Novak pa si je zlomil nogo, ko je skočil čez škarko.¹⁷

proti Semiču in Gradacu. Partizani da so bili že ponoči telefonsko obveščeni o njihovem prihodu, tako da so že ob treh zjutraj odpeljali vse pomembne stvari iz Črnomlja. V samem Črnomlju je 39. četa uničila dva velika tovorna avtomobila, ogromno municije in orožja, med drugim tudi dve protitankovski puški. Vse to so razbili in uničili, ker fantje zaradi utrujenosti in popolne izčrpanosti vsega tega niso mogli odnesti. Nadaljnji oddelki iz Schumacherjeve kolone, iz 1. domobranskega bataljona iz Stične so prispeli v izpraznjeni Črnomelj okoli dveh popoldne. Tudi njim so prebivalci pripovedovali, da so pričeli partizani evakuirati mesto že ob treh zjutraj.³⁸

Iz mesta so se umaknili tudi nekateri prebivalci, pristaši in terenski delavci Osvobodilne fronte, med njimi tudi kakšna mati z otroki, saj so vedeli, da ne bo imel sovražnik z njimi nobenega usmiljenja. Skupine beguncev iz Črnomlja so se podale predvsem po cesti proti Gradacu in Metliki, vendar so se pred Metliko obrnile na sever skozi Geršiče in Krvavčji vrh v vasi okoli Suhorja, v Bušinj vas, Lokvico in druge, zakaj s Kolpe med Gribljami in Metliko in z Božakovega je prihajal do njih vse močnejši odmev streljanja in eksplozij min in granat, kar je pričalo, da je sovražnik pritisnil tudi tam.

Na prvi pogled ni bil seveda videti umik številnih razmeroma dobro oboroženih in opremljenih partizanov, pripadnikov vojaških in civilnih ustanov, z ogroženih območij Črnomlja in Semiča prav nič imeniten. Padla je marsikakšna pikra pripomba, češ, tako dobro so oboroženi, pa bežijo in nas prepuščajo na milost in nemilost sovražniku! Zlasti je to veljalo za osebje glavnega štaba, ki se je iz bivaka iz gozda pri Lokvah in iz vasi med Črnomljem in Semičem skupno z zaščitnimi in pomožnimi četami umaknilo na Suhor. Vendar je bilo takšno mnenje preveč ceneno in preprosto. Poskušati iz vse te pisane množice borcev in oficirjev ter aktivistov, političnih funkcionarjev, kulturnih delavcev in drugih iz zalednih ustanov na hitrico sestaviti nekakšne borbene enote in jih vreči v boj z vojaško izurjenimi, pa tudi neusmiljeno krvoločnimi sovražnimi enotami Nemcev in domobrancev, bi pomenilo, dobesedno jih podtakniti sovražnemu pokolu. V vseh vojskah sveta je tako, da se zaledni oddelki in enote ob takšnih sovražnikovih vdorih, če se le utegnejo, prve in pravočasno umaknejo in sprejmejo boj le, če so že neposredno napadene. Potemtakem je glavni štab NOV in PO Slovenije ravnal povsem premišljeno in pravilno, da je takoj, ko je sredi noči na 14. november zvedel še za prodor sovražnih kolon iz Kočevja proti Črnomlju, odredil evakuacijo mesta in umik vseh ogroženih ustanov in pristašev OF, v samem glavnem štabu pa najstrožjo pripravljenost. Glavni štab sam z vsemi svojimi oddelki in odseki se je začel umikati z Lokev in iz drugih točk proti Suhorju po cesti Črnomelj—Stranska vas—Krvavčji vrh—Bušinja vas tega dne v poznih dopoldanskih urah, to je v trenutku, ko so sovražne kolone nad Mavrlenom in Dobličami prebile oziroma obšle šibko partizansko obrambo in se začele spuščati v dolino proti Črnomlju, pred njimi pa ni bilo več nobene omembe vredne ovire.

Sovražni oddelki so zapustili Črnomelj ob štirih popoldne, potem ko so se mudili v njem dve do tri ure. To jim je zadostovalo le toliko, da so v naglici uničili, na kar so ravno naleteli, in pred odhodom zažgali še novo meščansko šolo, očitno v veri, da je tam sedež kakšne pomembne partizanske ustanove, če že ne kar partizanskega glavnega štaba samega, kar so potem omenjali v javnih hvalah tega njihovega podviga, kot je bila že omenjena pohvala generala Rösenerja. Očitno pa jim je zmanjkalo časa, da bi se bolj posvetili Črnomalcem, pristašem Osvobodilne fronte, po čemer so zlasti hlepeli domobranski vojaki in oficirji domačini, ki so se mogli po daljši odsotnosti spet prebiti do doma, kot tudi belogardistični podrepniki v mestu samem. Le ponekod so mimogrede stopili v hišo, grozili ljudem, ukradli kakšno

zlatnino ali drugo dragocenost, razbili šipe na oknih, pri svojih pristaših pa v naglici spraševali po novicah in obveščevalnih podatkih.

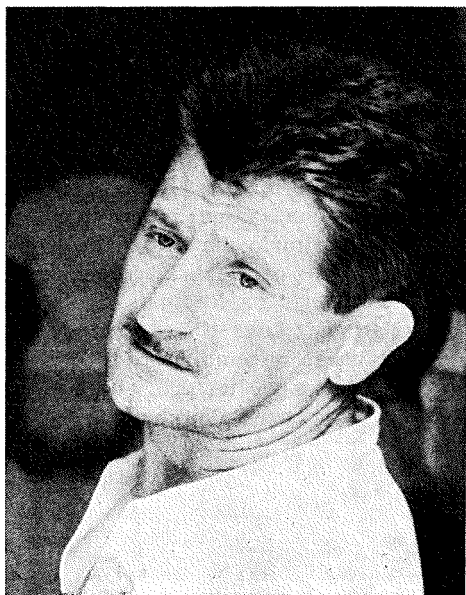
Medtem ko so prednji oddelki obeh sovražnih kolon v hlastni napetosti in strahu pred partizani, ki bi jim utegnili odsekati odstopnico, dve, tri ure tekali in šarili po tihem in opustelem mestu, je glavnina, ki se je držala okoli Doblič, na Stražnem vrhu in Mavrlenu, da jim zavaruje povratek, vdiral in vtikala nosove v zidanice in marsikatero tudi zažgala. Predvsem so iskali kaj za pod zob, zlasti kaj tekočega za okrepčilo, ponekod pa so naleteli tudi na kakšno partizansko skladišče in ga uničili, »ker so mogli«, kot je potožil pozneje v poročilu komandant 1. domobranskega bataljona, »zaradi preobloženosti z nošenjem mrtvih, skupno 24, in ranjencev odnesti samo malo materiala«. Požgali so domove oziroma zidanice Mariji Kure in Janezu Kuretu na Dobliški gori, Jožefi Rožič in Ani Zupančič na Mavrlenu, Bogomirju Pečaverju na Rodinah ter na Stražnem vrhu, Rudiju Miheliču iz Zagozdaca in Kolbezu iz Loke.²⁹

Petnajstega novembra pozno popoldne in zvečer so se vse partizanske vojaške in civilne ustanove ter drugi begunci vrnili z umika v Črnomelj, Semič in v druge kraje v svoje baze in na domove, ki so ostali večidel nedotaknjeni.

Opombe

- ¹ Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, III, str. 153 (v nadaljnjem: Mikuž: NOB).
- ² Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 17, dokument št. 136 (v nadaljnjem: Zb VI/17-136).
- ³ Zb VI/17-68, Peter Romanič, Jože Lakner, ustni vir (v nadaljnjem: u. v.).
- ⁴ Lado Ambrožič-Novljan: Gubčeva brigada, str. 836; Mile Pavlin: Petnajsta brigada, str. 316 (v nadaljnjem: Ambrožič: Gubčeva ipd.).
- ⁵ Ambrožič: Gubčeva, str. 837.
- ⁶ Ambrožič: Gubčeva, str. 836—838.
- ⁷ Zb VI/17-132, 136; Ambrožič: Gubčeva, str. 840—844.
- ⁸ Zb VI/17-136.
- ⁹ Zb VI/17-57; Ambrožič: Gubčeva, str. 845.
- ¹⁰ Zb VI/17-133, op. 7.
- ¹¹ Zb VI/17-133, 134, 135.
- ¹² Zb VI/17-134.
- ¹³ Zb VI/17-68; arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja, fascikel 16/I (v nadaljnjem: IZDG 16/I); Arhiv CK ZKS, dokument št. 7557 (v nadaljnjem: CK 7557).
- ¹⁴ Zb VI/17-134.
- ¹⁵ Zb VI/17-133; Peter Romanič u. v.
- ¹⁶ Zb VI/17-133, 134, 135.
- ¹⁷ Zb VI/17-63, 68, 133, 134, 135.
- ¹⁸ IZDG 69/1-11, CK 7557.
- ¹⁹ Zb VI/17-77, IZDG 69/1-11, CK 7557.
- ²⁰ Zb VI/17-68.
- ²¹ Zb VI/17-82, 119.
- ²² Zb VI/17-82, 119, Janez Perovšek-Pelko: Naprej, str. 126 (v nadaljnjem: Perovšek, Naprej), Jože Ožbolt: Boj za Belo krajino, Borec 1955, str. 276.
- ²³ Zb VI/17-133, 134, 135.
- ²⁴ Zb VI/17-82, 133, 134; Jože Ožbolt kot op. 22.
- ²⁵ Zb VI/17-82, 133, 134, 135; Perovšek: Naprej, str. 126—127.
- ²⁶ Mikuž: NOB, IV, str. 289.
- ²⁷ Zb VI/17-133, 135.
- ²⁸ Zb VI/17-132, 136.
- ²⁹ Ambrožič: Gubčeva, str. 849.
- ³⁰ Perovšek: Naprej, str. 128.
- ³¹ IZDG 168/I-1c.
- ³² CK 7557.
- ³³ Zb VI/17-68.
- ³⁴ Zb VI/17-63.
- ³⁵ Jože Stok-Korotan: Svinčeni vrtnec, Borec 1956, str. 287.
- ³⁶ Zb VI/17-133, 134, 135.
- ³⁷ Pavlin: Petnajsta, str. 326.
- ³⁸ Zb VI/17-133, 135.
- ³⁹ Rudi Vogrič: Boj Belokrajncev, str. 454.

Objavljamo sonet v spomin nedavno in mnogo prezgodaj umrlega partizanskega pesnika Franceta Kosmača. Rodil se je pred dvainpetdesetimi leti v Ljubljani. Še mlad se je srečal z vojno, fašističnimi zapori in taboriščem. Ko se je rešil le-tega, se je pridružil partizanom in se razvil v enega izmed najvidnejših partizanskih pesnikov. Bil pa ni samo pesnik, temveč vsestransko ustvarjalna osebnost. S svojim umetniškim delom se je France Kosmač zapisal v slovensko kulturno zgodovino.

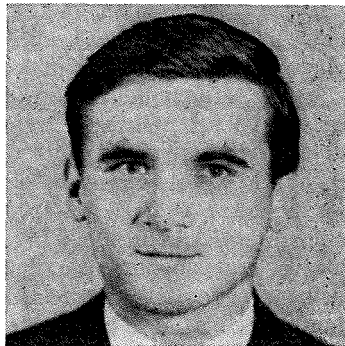
Partizan

*Tako je z mano: do globin sem dan
in noč dojel — zatišja in neurja ...
Raz mene je spihala ostra burja
navlako staro: zdaj sem partizan.*

*Prečesto pade kdo na mrzla tla ...
A iz temin rasto postave silne,
vsak dan močnejše, vsak dan bolj številne
v vseh srcih isti ogenj plapola!*

*Samoten potnik — zdaj sem zaživel:
vsak hip v nevarnosti — trdno stojim,
njen žlahtni sad je v meni dozorel ...*

*Močan sem v sebi, ker razločno čutim:
svoboden sem, čeprav ne doživim
svetlobe, ki jo za obzorji slutim!*

Marjan Žnidarič

Okupatorjevo šolstvo v Mariboru leta 1941

Vodilno vlogo v procesu ponemčevanja Maribora med okupacijo je odigralo okupatorjevo šolstvo. To je potrdil v članku »Zwei Jahre deutsche Verwaltung«, objavljenem v Marburger Zeitung 12. aprila 1943, tudi Uiberreitherjev namestnik vladni svetnik dr. Otto Müller-Haccius, ko je dejal: »Na območju, ki ga je treba jezikovno osvojiti, kot je to Spodnja Štajerska, se proces regermanizacije prične in konča s šolstvom. Njemu je veljala tudi posebna skrb šefa civilne uprave...«¹

Vse mariborske šole so prenehale s poukom že 2. aprila 1941, kajti jugoslovanski prosvetni minister Miša Trifunović je 31. marca v strogo zaupni brzojavki odredil, da se do nadaljnjega takoj ustavi pouk na vseh javnih in zasebnih šolah. Po izbruhu vojne pa je 9. aprila 1941 banska uprava v Ljubljani za svoje območje odredila, da se na vseh šolah zaradi izrednih razmer izdajo učencem letna spričevala, datirana s 1. aprilom 1941.² Takoj po prihodu v Maribor je okupator vse slovenske šole tudi formalno ukinil in jih odprl, kot izključno nemške, šele po prihodu zadostnega števila učiteljev iz Avstrije. V Mariboru je bilo ukinjenih 5 gimnazij in učiteljišč, 5 meščanskih, 13 strokovnih, 23 osnovnih (11 v mestu in 12 v okolici) šol, 4 otroški vrtci, poleg tega pa tudi visoka bogoslovna šola in deško semenišče. Šole in otroški vrtci naj bi torej postali osnovne postojanke za prevzgojo slovenskih otrok in mladine. 19. maja 1941 je šef civilne uprave dr. Uiberreither poročal ministru za znanost, vzgojo in izobrazbo v Berlin, da bo na zasedenem območju Spodnje Štajerske uredil le nemške šole brez tujejezičnih ali dvojezičnih. Na tej podlagi je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze zastavilo novonastajajočemu nemškemu šolstvu štiri osnovne naloge. V deželi morajo biti samo nemške šole, v katerih bo pouk samo v nemščini, ne sme biti niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol, delo šol mora biti tesno povezano z delom organizacij »Nemške mladine« v Štajerski domovinski zvezi in šola naj bo središče vsega ponemčevalnega procesa.³

V štabu šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja, ki je prispel v Maribor 14. aprila 1941, je bil tudi posebni pooblaščenec za šolstvo. Bil je odgovoren za vse šolstvo na Spodnjem Štajerskem. V štabu vsakega od 15 političnih komisarjev je bil prav tako pooblaščenec za šolstvo za območje posameznega okraja. Za pooblaščenca za šolstvo pri šefu civilne uprave je bil imenovan vladni in šolski svetnik Karl Urragg, ki je bil hkrati vodja deželnega šolskega urada za avstrijsko Štajersko v Gradcu.

Vsa personalna vprašanja, skrb za ustanavljanje šol in preskrba šol z učili je bila poverjena študijskemu svetniku dr. Petru Sernetzu, za šolska poslopja pa je skrbel vladni svetnik dr. Wilhelm Kern. Pooblaščenec za višje šole (srednje šole in gimnazije) pri šefu civilne uprave je bil študijski svetnik dr. Manfred Straka. Pooblaščenec za šolstvo pri političnih komisarijih pa so bili: za okraj Maribor levi breg Rudolf Schneider, za okraj Maribor desni breg Siegfried Stark in za mesto Maribor Michael Strobl, ki je bil hkrati vodja urada za šolstvo pri zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze. Oddelek za šolstvo pri šefu civilne uprave je v sodelovanju z mladinskim in šolskim uradom pri zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze izdajal glasilo z naslovom »Die deutsche Schule in der Untersteiermark«. Prinašalo je delovna navodila za izgradnjo nemškega šolstva na Spodnjem Štajerskem. Za izdajanje tega glasila je bil pooblaščen Michael Strobl. Prva številka je izšla 1. maja 1941, do 1. avgusta pa je izšlo že osem števil. Po združitvi okrajev v okrožja, 15. julija 1941, je postal pooblaščenec za šolstvo novega okrožja Maribor mesto dotedanji pooblaščenec šolskega urada za mestno občino Maribor in vodja urada za šolstvo pri zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze Michael Strobl.⁴

Okrožni šolski uradi Štajerske domovinske zveze so imeli iste naloge kot zvezni uradi. Vodja šolskega urada za okrožje Maribor mesto je bil najprej Karl Hutter, ravnatelj I. nemške deške meščanske šole v Mariboru, od 15. junija 1941 dalje pa Karl Karner. Zvezni šolski urad je zajemal dve delovni področji. Prvo se je ukvarjalo z vzgojo in izobraževanjem in ga je vodil Fritz Fehleisen. Imelo je tri referate. Referat za srednje šole je vodil dr. Manfred Straka, referat za delovna navodila Herbert Otterstädt ter referat za fotografijo in film Richard Perschè. Drugo delovno področje pod vodstvom Ericha Semmerja se je ukvarjalo z društvenim delom, imelo pa je referate za organizacijo (Franz Sailer), za kulturo (dr. Manfred Kreps) in referat za gospodarstvo in sodstvo (Otto Spath).⁵

Osnovna naloga pooblaščenecv za šolstvo pri političnih komisarijih je bila, prirediti vse potrebno za čimprejšnji pričetek pouka, kajti okupatorju se je zdelo škoda vsakega izgubljenega dne, kadar je šlo za ponemčevalne ukrepe. Prvi poziv za vpis v šole v Mariboru je bil objavljen že 30. aprila 1941, nanašal pa se je samo na otroke volksdeutscherjev in otroke nemških državljanov iz rajha. Zajel je otroke v starosti od 10 do 14 let (letnike 1927—1931), ki so pred okupacijo obiskovali kate-rokoli osnovno ali meščansko šolo v Mariboru. Vpis je bil 2. in 3. maja 1941, 5. maja pa se je že pričel pouk v prostorih bivše II. meščanske šole na Taboru. Kakšen pomen so Nemci pripisovali začetku pouka na prvi nemški šoli v Mariboru kaže dejstvo, da so se slovesne otvoritve šole udeležili skoraj vsi vidni nacistični funkcionarji iz Maribora, slavnostni govor pa je imel zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl, ki je znova poudaril temeljna načela nemške šolske politike na Spodnjem Štajerskem. Poziv za vpis gimnazijcev je bil objavljen 22. maja 1941, vpisovanje pa je bilo v prostorih bivše realke 26. in 27. maja. Čeprav je nemška šolska mreža prav zaživela šele z novim šolskim letom septembra 1941, se je na nekaterih šolah po enomesečnem zastoju nadaljeval že konec aprila oziroma v začetku maja 1941 (tako npr. na osnovni šoli Tezno že 26. aprila, na osnovni šoli Pobrežje 29. aprila, na osnovni šoli Studenci 30. aprila itd.), na klasični gimnaziji pa se je nadaljeval pouk 18. junija in zaključilo šolsko leto 1940/41 14. avgusta.⁶

Namesto 52 ukinjenih slovenskih šol, kolikor jih je bilo v Mariboru in okolici pred vojno, so Nemci ustanovili s šolskim letom 1941/42 41 svojih šol, v katerih je bil pouk izključno v nemškem jeziku. Prav tako že leta 1941 so Nemci pričeli ustanavljati tudi otroške vrtce. Prvi nemški otroški vrtec v Mariboru je bil v Melju, v današnji Ulici pregnanih, v katerega je bilo leta 1941 vpisanih 65 otrok, vodila pa

ga je bivša jugoslovanska otroška vrtnarica Marija Marčič z dvema pomočnicama. Od leta 1942 do maja 1945 je vodila vrtec Pepca Austensteiner, pomagali pa sta ji Silva Rues in Soti Jungen. 25. aprila 1942 je bilo v okrožju Maribor mesto že 8 otroških vrtcev in 3 otroški domovi (za te je skrbelo zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze), medtem ko so bili 4 vrtoi v izgradnji.

Število osnovnih šol (Nemci so jih imenovali Volksschule) na območju okrožja Maribor mesto je ostalo isto kot v stari Jugoslaviji, in sicer 23. Osnovnošolska mreža je bila 1. oktobra 1941 v Mariboru takale: I. deška osnovna šola s štirimi oddelki je bila v prostorih današnje posebne šole v Razlagovi ulici. Šolo je vodil Wenzel Weidner iz Grassnitze, poučevali pa sta še Romana Valjevec iz Gaala pri Knittelfeldu in Maria Seidler iz Gnasa. Tudi II. deška osnovna šola s prav tako štirimi oddelki je bila v prostorih današnje posebne šole. Ravnatelj šole je bil Franz Ferk iz Göstinga pri Gradcu, učiteljici pa Erika Klasinc iz Neudauberga in Hilda Schneider iz Judenburga. III. deško osnovno šolo z osmimi oddelki v prostorih stare šole na Ruški cesti je vodil August Pesek iz St. Oswalda pri Gratweinu, poučevali pa so še Paula Brunner-Gigler iz Brucka na Muri, Ida Ledinegg iz Lipnice, Elizabeth Rogozinsky iz Kindberga, Greta Stark iz St. Bartolomäa in domačinka Greta Löschnigg. IV. deška osnovna šola je bila v prostorih današnje osnovne šole Prežihov Voranc na Gosposvetski cesti. Imela je šest oddelkov, poučevali pa so Erich Semmer iz Murecka kot ravnatelj, Hedwig Hütter iz St. Stephana pri Leobnu, Luise Povsche iz Gnasa, Elfriede Scherr iz Eggersdorfa, Marie Schittegg iz Radgone in Grete Vodopiutz iz Kapfenberga. V. deška osnovna šola s petimi oddelki je bila v prostorih nekdanje krčevinske šole v Tomšičevem drevoredu, učni kader na tej šoli pa so sestavljali zakonca Johann (ravnatelj, po poklicu tapetnik) in Eltrude Tropper iz Eggenberga, Anna Sternad iz Irdninga ter Ludmille Ofner iz St. Mareina pri Knittelfeldu. VI. deška osnovna šola je bila na Studencih v prostorih današnje osnovne šole Janko Padežnik, vodil pa jo je Albert Wolffhardt iz Weisskirchna. Poučevali so še njegova žena Margarete ter zakonca Wilma in Josef Gratze iz St. Veita pri Vogauu. VII. deška osnovna šola s sedmimi oddelki je bila na Pobrežju v prostorih današnje osnovne šole Tone Čufar in je imela samo tri učne moči; ravnateljja Franka Osterer iz Wiesa in učiteljici Elisabeth Zeisser iz Feldbacha in domačinko Marijo Supanek. VIII. deška osnovna šola na Teznm (Ptujška cesta 20) je imela pet oddelkov, vodil pa jo je Walfried Gaulhofer iz Gleisdorfa, ki pa je že leta 1942 moral v nemško vojsko. Poučevali sta še Hilde Lorberau iz St. Michaela pri Leobnu in domačinka Zmaga Skaza. Dekliških osnovnih šol je bilo prav tako osem. I. dekliška osnovna šola s šestimi oddelki je bila v prostorih današnje osnovne šole Ivan Cankar v Cankarjevi ulici. Vodil jo je Berthold Puff iz Fohnsdorfa, poučevali pa so še Sophie Leitner iz Mürzuschlaga, Antonie Stauffer iz Peggaua pri Gradcu in Franziska Wieser iz Eisenerza. II. dekliška osnovna šola z osmimi oddelki je bila v prostorih današnje osnovne šole Slavko Šlander v Žolgerjevi ulici, poučevale pa so Mathilde Aigner iz Lassnitzhöhe, Elfriede Gattinger iz Muraua, Olga Pajer iz Nestelbacha in Paula Wuth iz Predinga. III. dekliška osnovna šola je bila v prostorih današnje ekonomske srednje šole na Kidričevem trgu in je štela pet oddelkov. Vodil jo je Hans Nemetz iz Gamsa v Frauentalu, poučevali pa sta še Hildegard Wasshuber iz St. Bartolomäa in Grete Kernstock iz Gradca. IV. dekliška osnovna šola je bila v istih prostorih kot IV. deška osnovna šola (na Gosposvetski cesti). Vodja šole je bil renegat Anton Dietner iz Deutschlandsberga, sicer doma iz Vuzenice. Ker je kmalu prišel v spor z mariborskim velikim županom Fritzom Knausom zaradi šolskega vrta (Knaus je stanoval v sosednji Juvanovi vili!) je bil premeščen nazaj v Deutschlandsberg. Bil je tudi popolnoma več slovenskega jezika. Poleg Dietnerja

so poučevale še Marie Hauptmann iz Breitenaua, Steffi Winkler iz Voitsberga in domačinka Inga Vadnou. Marca 1942 sta se ravnateljstvi IV. deške in IV. dekliške osnovne šole združili, ravnatelj enotnega zavoda pa je postal dotedanji ravnatelj III. dekliške osnovne šole Hans Nemetz. V. dekliška osnovna šola s petimi oddelki je bila tudi v istih prostorih kot V. deška osnovna šola (krčevinska šola v Tomšičevem drevoredu). Za vodjo šole je bil postavljen Ferdinand Pfindl iz Wettmannstättena, kot učiteljice pa Marie Dunst iz Veitscha, Stephanie Negele iz Strassa ter Josephine Kos in Marie Welzl iz Lipnice. VI. dekliška osnovna šola je bila v istih prostorih kot VI. deška osnovna šola (Studenci), imela pa je šest oddelkov, v katerih so poučevali Edwin Schmuck iz Fehringa kot ravnatelj, Elsa Pestitschegg iz Gschmeiera in domačinki Olga Colnerič in Karolina Vuk. VII. dekliška osnovna šola je bila v istih prostorih kot VII. deška osnovna šola (Pobrežje), štela je sedem oddelkov, vodil pa jo je August Schalamunn iz Wieselsdorfa. Učile so še Rosa Harter iz Gnasa, Hilde Retussnig iz Mürzuschlaga in domačinka Hedvika Prade. VIII. dekliška osnovna šola je bila na Teznem v skupnih prostorih z VIII. deško osnovno šolo. Vodil jo je Hans Pestitschegg iz Gschmeiera, učiteljici pa sta bili Josefa Jaklitsch iz Gamsa v Frauentalu in domačinka Marija Fürst. Poleg naštetih je bilo v okrožju Maribor mesto še osem mešanih osnovnih šol. Osnovna šola v Brezju je imela pet oddelkov, v katerih so poučevali Gustav Pumm iz Eltendorfa, Josefine Dolatschek iz Hieflaua in Rosa Pock iz Lipnice. Šola v Kamnici je imela deset oddelkov in učiteljice: Johanno Brunner in Eleonoro Lackner iz Köflacha, Luiso Gabrithsch iz Radegunde, zakonca Marie in Edwarda Harta iz Strassa, Hildegard Hörl iz Gornjega Oseka (Oberhaag), Ruthilde Lamprecht iz Kalsdorfa in Marie Starek iz Tregista. Šola v Hočah, ki je imela sedem oddelkov, je vodil Adolf Karner iz Prebensdorfa, poučevali pa so še Marie Kirchner iz Neudaua, Rosa Schubert iz Voitsberga, Franz Schwarz iz Kainacha in Mathilde Trummer iz Eichkögla. Ravnatelj limbuške šole, ki je imela pet oddelkov, je bil Josef Glawitsch iz Ratschendorfa, poučevali pa sta še Hedwiga Denk iz Burgaua in Wilhelmine Fuchsbichler iz Feldbacha. Tudi šola v Pekrah je imela pet oddelkov, vodil pa jo je Alois Pitscheneder iz Trahtütten, učiteljici pa sta bili Kathi Groller iz Flattendorfa in Auguste Stigler iz Wolfsberga. Šola v Razvanju je imela samo tri oddelke, vodil jo je Franz Atzler iz St. Margareten, ki je bil po materi Slovenec in je že v stari Avstriji vodil nemško šolovereinsko šolo v Razvanju. Učile so še Atzlerjeva žena Margarete, Erna Dobrounik iz Trautmansdorfa in Margarete Kandutsch iz Ivnika. Radvanjska šola je bila razdeljena v sedem oddelkov, v katerih so poučevali Ludwig Lebernegg iz Rottenmanna (ravnatelj), Hanna Adlgasser iz Riegersburga, Grete Hofer iz Gradca in Gertrude Zirngast iz Ivnika. Obe pomožni šoli sta bili v istih prostorih kot III. deška osnovna šola na Ruški cesti. Imeli sta vsaka po štiri oddelke in skupno le tri učne moči. Ravnatelj je bil Franz Klepp iz Donawitza, ki je vodil šolo do leta 1944, ko je bil vpoklican v nemško vojsko. Bil je dokaj strpen do Slovencev. Poleg njega pa sta učili še Gradčanki Silva Pichlhöfer in Marie Krainz. Na posebnih šolah je bilo veliko otrok, kajti okupator je mnoge, ki so prej obiskovali normalno šolo, poslal v pomožno šolo.

Vzporedno z osnovnimi šolami so Nemci ustanovili tudi štiri meščanske šole (imenovali so jih Hauptschulen), katerih osnovni namen je bil, nuditi sposobnim učencem višjo izobrazbo, ki jim bo omogočala vpis na učiteljske in v razne poklicne in strokovne šole. Pouku nemščine se je tudi tu posvečalo največ pozornosti. Šolsko leto 1941/42 se je na meščanskih šolah pričelo 16. septembra, približno v istem času pa se je pričelo šolsko leto tudi na osnovnih šolah. I. deška in I. dekliška (ta je bila pred vojno v Miklošičevi ulici, vendar se je sedaj v njene prostore naselil mestni

gospodarski urad) meščanska šola, vsaka s po desetimi oddelki, sta bili v prostorih današnje osnovne šole bratov Polančič v Krekovi ulici. Vodja I. deške meščanske šole je postal Franz Sailer iz Rottenmanna, poučevali pa so še Josef Kainze iz Eggersdorfa, ki pa je bil že 17. januarja 1942 vpoklican v nemško vojsko, Karl Hutter iz Kapfenberga, ki je januarja 1942 postal vodja II. deške meščanske šole, Max Pfingstl iz St. Nikolaia v Sausaalu, Erwin Tippmann iz Kitzacka in domačin Zmago Srebre. Učni kader na I. dekliški meščanski šoli pa so sestavljali Herman Post iz Eisenerza kot vodja šole, kot učitelji pa Franziska Hutter iz Kapfenberga, Hermine Liebhardt in Ida Schönaauer iz Gradca, Marianne Neber iz Langenwanga ter domačinki Ernestina Logar in Marija Serajnik. II. deška in II. dekliška meščanska šola, prva z desetimi in druga z osmimi oddelki, sta bili v prostorih današnje osnovne šole Boris Kidrič v Žolgerjevi ulici. Razpolagali sta z naslednjimi učnimi močmi: na deški so poučevali Karl Karner iz Gradca kot ravnatelj, ki pa je bil januarja 1942 premeščen kot vzgojitelj na moško učiteljsko, Franz Rom iz Altheima, Walter Kordas iz Hitzendorfa, Franz Kramer iz Leobna, ing. Andreas Neber iz Langenwanga, Richard Persché iz Weiza, Karl Romich iz Köflacha, Otto Spath iz Gradca in Hans Stecher iz Deutschlandsberga, na dekliški pa Herbert Otterstädt iz Gradca kot ravnatelj, ki pa je bil najprej vodja IV. deške osnovne šole, pozneje pa vpoklican v nemško vojsko, Hildegard Krebitz iz Gradca, Elisabeth Hellemann iz Mauterna, Hildegard Kreinz iz Fürstenfelda, dr. Grete Leitinger iz Trofaiacha, Gisela Moschowitz iz Feldbacha der domačinki Margareta Eichkitz in Friederika Hans.⁷

23 osnovnih in dve pomožni šoli v okrožju Maribor mesto je bilo torej razdeljenih v 150 oddelkov, v katerih je poučevalo 96 učnih moči, v 38 oddelkih štirih meščanskih šol pa 30 učnih moči. Število nemških učiteljev in učiteljic se je iz dneva v dan spreminjalo. 25. aprila 1942 je bilo v okrožju Maribor mesto že 143 učiteljev in učiteljic, poleg teh pa je poučevalo še 177 nekvalificiranih učnih moči. Samo na II. dekliški osnovni šoli se je med okupacijo izmenjalo kar 21 učnih moči, na obeh pomožnih šolah 9 (po navadi bili le trije), mnogi pa so bili premeščeni iz ene šole na drugo. Še posebej občutne so bile spremembe v strukturi učnega kadra v prvih mesecih, ko se je okupatorjev šolski sistem šele oblikoval. Za primer navedimo samo osnovno šolo Pobrežje (deško in dekliško). 26. aprila 1941 je prevzel vodstvo šole Julius Wallner iz Fürstenfelda, 29. aprila, ko se je pričel pouk, je bila šoli dodeljena učiteljica Lea Schaner, ki je pred tem učila na osnovni šoli v Brezju. Dve učni moči sta poučevali 366 učencev do 18. maja, ko je prišla na šolo učiteljica Marie Seidler in ostala tu do 27. junija, ko je bila premeščena na I. deško osnovno šolo. 22. maja je prišla iz Schönaua pri Pöllanu učiteljica Erika Fischer, ki pa je bila že 10. junija premeščena v Ruše. Dva dni za njo je prišla iz Lipnice Ida Ledinegg, ki pa je že 4. junija morala na III. deško osnovno šolo. 16. junija sta prišli iz Gradca učiteljici Hermine Liebhardt in Ida Schönaauer, obe pozneje premeščeni na I. dekliško meščansko šolo. Učni kader na pobreški osnovni šoli se je močno okrepil 27. junija, ko so prišle Josefine Borstner, ki je bila 24. julija po ukazu šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja razrešena učiteljske službe, Margarete Eichkitz, pozneje premeščena na II. dekliško meščansko šolo, Marija Supanek, Alojzija Wretschner, Friederike Wieser in Inga Vadnou, ki je bila 7. julija premeščena v Kamnico, pozneje pa na IV. dekliško osnovno šolo. 7. julija je prišla iz Kamnice Elisabeth Zeisser, z graškega učiteljskega pa pripravnica Helga Trammer. Prav tako z graškega učiteljskega je 22. julija prišel pripravnik Karl Kodritsch, 31. julija pa še Hans Herbl, ki pa je že 11. avgusta zapustil šolo. Zadnjega julija sta bili dodeljeni šoli še bivši jugoslovanski učiteljici Berta Cestnik in Marija Fürst, ki je pozneje odšla na tezensko osnovno šolo. Med 15. avgustom 1941, ko je bilo zaključeno šolsko leto 1940/41

in začetkom novega šolskega leta je prišlo še do novih sprememb, tako da je bilo 1. oktobra 1941 stanje, ki smo ga že spredaj opisali. Podobno sliko bi srečali tudi pri vseh drugih šolah.

Okupatorjev učni kader je prišel na Slovensko Štajersko v treh skupinah. V prvi, ki je štela 15 moških, so bili pooblaščenca za šolstvo, ki so bili dodeljeni političnim komisarjem. Ta skupina je prišla 14. in 15. aprila 1941, pred tem pa je bila na posebnem enotedenskem tečaju v Wetzelsdorfu pri Gradcu, kjer so se pripravili na posebne naloge, ki so jih čakale na Spodnjem Štajerskem. V drugi skupini je bilo 150 štajerskih učiteljev (Avstrijcev), ki so bili porazdeljeni po posameznih krajevnih skupinah. Prvi transport druge skupine je prispel z avtobusi 23. aprila 1941, nakar so imeli tridnevni tečaj v betnavskem gradu pri Mariboru in v Svečini. Tečaj je vodil Fritz Fehleisen. Ob zaključku tečaja so bili učitelji 26. aprila predstavljeni Hitlerju ob njegovem obisku v Mariboru. Učitelji tretje skupine so pričeli prihajati šele v začetku maja in jih je bilo po treh mesecih na Spodnjem Štajerskem že 860. Tudi ti so pred nastopom službe ostali na nekajdnevnem pripravljalnem tečaju v betnavskem gradu.

Velika večina okupatorjevega učnega kadra je bila iz Avstrije, največ iz Štajerske. Med njimi so bili tudi taki, ki so že za časa stare Avstrije službovali v Mariboru in okolici, a so se leta 1919 umaknili. Skoraj vsi učitelji so bili tudi člani NSDAP in mnogi med njimi so znali slovenski. Nekaj učiteljev, ki pa niso bili nacisti, pa je bilo kazensko premeščenih iz Nemčije. Iz povedanega je razvidno, da je bilo okupatorjevo osnovno šolstvo eden najpomembnejših členov v njegovi ponemčevalni politiki. To je potrdil tudi zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl leta 1942, ko je izjavil, da so nemške šole trdnjave nacionalno-političnega hotenja in zagotovilo za uresničitev nemškega jezikovnega načrta.⁸

Podobno kot osnovne je okupator takoj ukinil tudi vse srednje in strokovne šole, kajti v dijakih in profesorjih je videl vodilni element slovenskega narodnega gibanja. Ukinitve slovenskih šol je najbolj prizadela gimnazijce, ki so bili pred maturo. Zato se je kmalu po zasedbi Maribora precej dijakov in dijakinj mariborske klasične in realne gimnazije zateklo na klasično in drugo realno gimnazijo v Ljubljano. Vpisani so bili na podlagi spričeval in uradnih potrdil, ki so jih prinesli s seboj. Izdana so bila 28. aprila 1941 in so pozneje veljala tudi kot spričevala o maturitetnem izpitu. Večina jih je začela hoditi v šolo v Ljubljani 5. maja (nekateri tudi že nekaj dni prej!). Iz Maribora je prišlo v Ljubljano 64 dijakov (48 s klasične in 16 z realne gimnazije), 18 se jih je vpisalo na klasično gimnazijo, 46 pa na realko, ki je zanje odprla celo novo vzporednico. V njej so bili samo dijaki z mariborske klasične (31) in škofijske klasične gimnazije iz Šentvida pri Ljubljani. Neprijetnost za begunske dijake so predstavljali predpisi, po katerih bi morali pri prestopu na novo šolo plačati kolek za prijavo in šolnino in si priskrbeti uradna potrdila o davku. Ker tem predpisom ni bilo mogoče zadovoljiti zaradi političnega preobrata, kratkega časa in ker je bila meja že po nekaj dneh strogo zaprta, je finančna direkcija v Ljubljani begunske dijake oprostila vseh kolkovin in plačil.⁹

Namesto klasične gimnazije v Mariboru je okupator ustanovil Kernstock Oberschule, kjer se je pouk nadaljeval 18. junija 1941. Od 264 dijakov jih je bila le petina takih, ki so obiskovali šolo tudi v predaprilski Jugoslaviji. Šolo je vodil Richard Porsche, na voljo pa je imel še 15 učnih moči. Šolsko leto 1940/41 se je končalo 14. avgusta. Jeseni 1941 so okupatorske oblasti odprle v poslopju klasične gimnazije še realno gimnazijo, ki se je imenovala Oberschule für Jungen am Tegetthofgymnasium. Z izpraznitvijo poslopja realke novembra 1941 — ob zasedbi Maribora se je v njene prostore naselil šef civilne uprave dr. Uiberreither s svojim

štabom — se je le-ta ponovno preselila v svoje prostore. Do septembra 1942 je vodil šolo pooblaščenec za srednje šole pri šefu civilne uprave dr. Manfred Straka, od septembra 1942 do novembra 1944 dr. Borden in od novembra 1944 do aprila 1945 dr. Wilhelm Möschel. V šolskem letu 1941/42 je imela šola sedem razredov, v naslednjih letih pa so jo postopoma odpravljali, tako da je imela vsako leto po en razred manj. V šolskem letu 1944/45 je imela le še dva razreda. Bila je tip realne gimnazije s francoščino oziroma angleščino kot tujim jezikom. Aprila 1945 se je vselila v poslopje realke nemška policija in ostala tu do konca vojne. Na Kernstock Oberschule für Jungen se je novo šolsko leto pričelo 6. oktobra, pouk pa se je končal 28. junija 1942. V tem šolskem letu je število dijakov naraslo že na 402 (182 fantov in 220 deklet). Povečanje gre izključno na račun obeh realnih gimnazij iz predvojnega obdobja, kjer je bila nemščina obvezen učni predmet, medtem ko na klasični gimnaziji to ni bila. Šola je imela dvanajst oddelkov, profesorski zbor pa se je povečal od 15 na 21 članov (15 moških in 6 žensk). V šolskem letu 1942/43 se je delil zavod v Kernstock Oberschule für Jungen in Hugo Wolf Oberschule für Mädchen. Oba zavoda sta bila tip realne gimnazije z osmimi razredi. Ravnateljstvo je bilo skupno, skupna je bila tudi pisarna, prav tako profesorski zbor in šolski inventar. V višjih razredih so večkrat združili deške in dekliške razrede, ker je bilo premalo dijakov (nekateri so bili poklicani k vojakom, nekateri v delovno službo in v zadnjih dveh letih vojne k protiletalski obrambi). Obe šoli je v 13 oddelkih obiskovalo 448 dijakov (220 fantov in 228 deklet), med katerimi jih je slovensko narodnost izpričalo le 47 (23 fantov in 24 deklet). Število dijakov je v naslednjem šolskem letu naraslo na 522, od tega le 51 Slovencev. Zaradi bombnih napadov ni bilo več rednega pouka. Vodstvo šole je prevzel višji študijski svetnik dr. Franz Kleindienst. Število učnih moči se je od 23 iz prejšnjega šolskega leta zmanjšalo na 19, v šolskem letu 1944/45 pa jih je bilo le še 16. Ob veliki noči leta 1945 je večina profesorjev vzela dopust in se ni več vrnila, zato je pouk tudi popolnoma prenehal. Do konca aprila je ostalo na svojih mestih le še 6 profesorjev (dr. Fritz Endres kot namestnik ravnatelja, Vera Arneiz, Jutta Holler, Margarete Braun, Marta Reinhardt in dr. Herda Greinecker. Državno učiteljišče v Mariboru je nadomestilo Lehrerbildungsanstalt, ki ga je vodil dr. Fritz Wurditsch, za njim pa dr. Andreas Turner, zasebno žensko učiteljišče šolskih sester pa Lehrerinbildungsanstalt. Oba zavoda sta imela svoj internat, moški v novem bogoslovju pod Kalvarijo, ženski pa v samostanu šolskih sester. 11. aprila 1941 je poslopje državnega učiteljišča (danes osnovna šola Bojana Ilicha) zasedla nemška vojska, nato je prevzela poslopje nemška trgovska šola pod vodstvom SS-Obersturmführerja Bauerja in nazadnje moško učiteljišče. Ko je leta 1944 prevzelo prostore moškega učiteljišča zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze — to je prej zasedalo prostore deškega semenišča nasproti klasične gimnazije, ki pa je bilo med bombardiranjem močno poškodovano — se je učiteljišče preselilo v prostore svojega internata na Vinarski 30. Ko je bilo popravljeno poslopje zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, se je le-to vrnilo v svoje prostore, prostore učiteljišča pa je zasedla nemška vojska. Kot nov srednješolski zavod v Mariboru moramo omeniti humanistično gimnazijo, tako imenovano Tegetthofgymnasium v poslopju realke, ki je dobivala vsako leto po en razred več, v šolskem letu 1944/45 je imela že štiri razrede. Latinščina je bila obvezen predmet od prvega razreda, grščina pa od drugega razreda dalje. Medtem ko je ta zavod iz leta v leto rastel, pa je postopoma odmirala Oberschule am Tegetthofgymnasium.

Od strokovnih šol so Nemci v Mariboru ustanovili naslednje: višjo gospodarsko šolo (Wirtschaftsoberschule), ki bi naj nadomestila bivšo trgovsko akademijo, kmetijsko, glasbeno, sadjarsko-vinarsko, obrtno poklicno, gospodinjsko in vzgoji-

teljsko šolo, ki je vključevala šolo za otroške negovalke in gospodinjske pomočnice ter seminar za otroške vrtnarice. Med srednješolskimi profesorji je bilo največ Nemcev iz rajha, nekoliko manj Avstrijcev ter le tu in tam kakšen domačin. Na klasični gimnaziji so bili ob okupaciji odpuščeni vsi slovenski profesorji (35). Nekateri (11) so bili že aprila zaprti, osem se jih je umaknilo pravočasno v Ljubljano, dva sta prišla kot jugoslovanska oficirja v vojno ujetništvo, medtem ko so drugi ostali v Mariboru, vendar so bili mnogi med njimi pozneje izseljeni.¹⁰

Tudi usoda slovenskih osnovnošolskih učiteljev je bila že od vsega začetka povsem jasna. To nam zgovorno ilustrira naslednji dogodek. Ko je okrog 10. aprila 1941 prišel na tezensko osnovno šolo pooblaščenec za šolstvo za okraj Maribor desni breg Siegfried Stark, je najprej vprašal po šolski kroniki. Takoj jo je zaplenil in pogledal zadnji odstavek letnega poročila iz šolskega leta 1918/19, kjer je bilo beleženo, da so bili 1. aprila 1919 vsi nemški učitelji odpuščeni brez plače in pognani čez mejo. Na pojasnilo takratnega ravnatelja Franja Tušaka, da to ne ustreza resnici in da je lahko ostal, kdor je hotel, se je zadrł: »So werden auch wir machen...«¹¹ Na svojih delovnih mestih je res ostalo le malo slovenskih učiteljev. O tem, kdo bo ostal, je odločala posebna komisija, ki je bila sestavljena iz predstavnikov rasno-političnega urada, varnostne službe, Štajerske domovinske zveze ter šolskega urada pri šefu civilne uprave. Točnih podatkov o številu učiteljev, ki so ostali tudi v dobi okupacije v prosvetni službi, ni, prav tako ni točno znano, koliko prosvetnih delavcev se je pred okupatorjem umaknilo iz Maribora in kdo vse je z njim sodeloval. Vemo pa, da so Nemci iz okrožja Maribor mesto že leta 1941 izselili 101 učitelja oziroma profesorja (samo iz II. deške meščanske šole je bilo izseljenih 13 učnih moči). Med najbolj vnete nacistične sodelavce med mariborskimi prosvetnimi delavci je prav gotovo sodila učiteljica Marija Supanek, ki je pred vojno poučevala na IV. dekliški osnovni šoli. Bila je članica kulturbunda in v dobi okupacije glavni pobudnik vseh akcij, naperjenih proti slovenskemu šolstvu. V Mariboru (na pobreški osnovni šoli) je ostala ves čas vojne. Zagrizeni nacistki sta bili tudi Inga Vadnou in Greta Löschnigg, ki je maja 1941 prišla iz Prekmurja in do leta 1943 poučevala na III. deški osnovni šoli, nakar je pobeignila na avstrijsko Štajersko, ker je postalo v Mariboru zanjo prenevarno. Velika večina učiteljev iz predaprilske Jugoslavije, ki so ostali na svojih mestih, ni simpatizirala z nacizmom in so slovenskim otrokom pomagali, če se je le dalo. Oktobra 1941 je bilo na osnovnih in meščanskih šolah v okrožju Maribor mesto le še 11 domačih učnih moči. (Margareta Eichkitz, Marija Fürst, Friederika Hans, Greta Löschnigg, Marija Serajnik, Zmaga Skaza, Bogo Srebre, Marija Supanek, Inga Vadnou, Karolina Vuk in Olga Colnerič). Nekateri med njimi pred vojno niso bili učitelji. Nemci so kmalu pričeli slovenske učitelje, ki so jih nekaj časa še pustili na domačih šolah, premeščati v Avstrijo. Tako je npr. bivša ravnateljica II. dekliške osnovne šole v Mariboru ostala v nemški službi na pobreški šoli do jeseni 1941, nakar je bila premeščena v Gradec in tam leta 1943 zaradi bolezni upokojena. V zadnjih dveh letih vojne je aktivno delovala v OF. Tudi bivši ravnatelj III. deške osnovne šole Ivan Vomer, ki je bil do jeseni 1941 brez službe, je bil nameščen v Avstrijo, in sicer v Engelsdorf pri Gradcu kot pogodbeni učitelj. Tu je ostal do septembra 1944, ko so ga zaprli zaradi sodelovanja v OF. Najprej je bil zaprt v Gradcu in nato v Mariboru, decembra istega leta pa so ga poslali v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je ostal do osvoboditve. Večina slovenskih učiteljev, ki niso bili izseljeni, je do jeseni 1941 dobivalo občinsko podporo v višini 50 mark in 25 mark za vsakega otroka. Pozneje so jih zaposlili kot pomožne uradnike. Še prej, v začetku julija 1941, pa so morali opraviti poseben preizkusni izpit za tako imenovano

»Wiedereinsatzung«, ki bi naj dokončno pokazal njihovo sposobnost za opravljanje učiteljskega poklica. Izpit je uspešno prestalo le malo učiteljev (npr. s tezenske osnovne šole so se ga udeležili Drago Kogelnik, Franc Luknar, Franjo Tušak in Marija Veber, opravil pa ga je le Drago Kogelnik). Nemški učitelji niso samo poučevali v šolah, temveč so vodili tudi tečaje nemškega jezika za odrasle, vodili ponekod nemško mladinsko organizacijo in bili funkcionarji v Štajerski domovinski zvezi ter v NSDAP.¹²

Pouk se je opravljal izključno po politični liniji. Tudi v šolo se je uvedel rasizem, zlasti pri pouku zgodovine. Nemci so v šolah rigorozno prepovedali slovensko govorico tudi med odmori, čeprav so v uradih strankam še dopuščali, da so uporabljali slovenski jezik, če nemškega niso znale. Kršilce tega »novega reda« v šoli so nemški učitelji hudo telesno kaznovali. Telesna kazen v šoli se je razbohotila do neslutenege obsega. Sramotilni izrazi kot »srbska svinja«, »srbski pes« in podobno, s katerimi je nemško učiteljstvo obkladalo naše otroke, so bili na dnevnem redu. In vendar so bili primeri, da so slovenski otroci v nemški šoli celo demonstrativno prepevali slovenske pesmi. Najbolj viden je bil odpor na obrtni šoli, kjer so dijaki neustrašno govorili slovenski. Odpor se je kazal tudi v slabem obisku pouka s strani slovenskih otrok. Starši so z zdravniškimi spričevali zavlačevali vstop šoloobveznih otrok v šolo in tako dosegali tudi oprostitev svojih otrok od delovanja v »Nemški mladini«.

Nacistični vzgoji je bila prilagojena tudi vsebina pouka. Glavni predmeti so bili nemščina, življenjepisi Adolfa Hitlerja, petje in telovadba (pretežno vojaška vzgoja). Največ časa so posvetili zasledovanju nemških zmag, zato so Nemci po vseh šolah in v vseh učilnicah namestili zvočnike. Poleg tega pa so morali učenci pisati v zvezke in se jih učiti na pamet tudi tako imenovana »tedenska poročila«, ki so jim jih učitelji narekovali kar iz časopisov. Osnovni šolski učbenik je bila čitanka »Deutsches Lesebuch für Volksschulen« I, II, III in IV, ki je bila tiskana pri založbi Deutschen Verlag für Jugend und Volk na Dunaju in je vsebovala številne ilustracije. Poleg čitanke so uporabljali še ilustrirano začetnico »Fibel für die deutsche Jugend«, prav tako začetnico »Lesefibel Kinderwelt« in »Arbeitsbuch für Unterricht der deutsche Sprache«. Jezikovnemu pouku so služile tudi brošura Walterja Weberja, Deutsch rasch und richtig, ki so jo uporabljali tudi v jezikovnih tečajih za odrasle ter nemški vadnici za osnovne šole »Deutsches Sprach« in »Sie alle bauten Deutschland« (Hausmann — Thiele — Krol). Za pouk geografije so v šolah uporabljali »Deutscher Schulatlas«, za pouk računstva pa »Rechenbuch für Volksschulen«, ki jo je prav tako izdala Verlag für Jugend und Volk na Dunaju. Vse te knjige so bile dane otrokom v zadostnem številu in takoj po zasedbi Maribora. Poleg rednih učbenikov so delili otrokom in čitali v šoli posebno mladinsko čtivo, ki je bilo namenjeno samo propagandi. Npr. »Untersteirischer Jugenddienst«, ki je izhajal vsak mesec, »Führerdienst der deutschen Jugend im Steirischen Heimatbund«, prav tako mesečnik, »Schriften zur Deutschlands Erneuerung«, »Lesebogen«, glasilo, ki ga je izdajala skupnost vzgojiteljev okrožja Ptuj. Izdajali so tudi številne pesmarice in jih brezplačno delili otrokom (»Unser Lied«, »Alte lieben Lieder und schöne Jodler«, »Singend wollen wir marschieren« — knjiga, obsegajoča 243 borbenih in propagandnih pesmi). Med otroke so delili tudi ilustrirani list »Unser Heer«, ki je pompozno prikazoval nemške zmage in z najgršimi izrazi onečaščal vse, kar je bilo proti nemštvu. Kakšnih laži in potvorb se je posluževala okupatorjeva propaganda, dokazujeta dve fotografiji, objavljeni v publikaciji »Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark«. Pod fotografijo meščanske šole v Zolgerjevi ulici, ki je bila zgrajena leta 1936, piše, da je to prva nemška šola

na Spodnjem Štajerskem, ki jo je dal zgraditi führer. Poleg te fotografije pa je fotografija hleva tezenske osnovne šole, spodaj pa pripis, da je takšna bila slovenska šola. Komentar ob tem je nepotreben. Ves pouk se je odvijal po smernicah nacionalsocializma, poudarjajoč predvsem pomen nemške kulture in germanske rase. Takšno vzgojo pa so podpirale tudi številne šolske in izvenšolske proslave ter različni apeli, ki jih je organizirala »Nemška mladina«.¹³

Šolski obisk je bil slab, ker so slovenski starši otroke skrivali in jih niso dali v šole, precejšnje število slovenskih otrok pa se je preselilo na podeželje. Vidneje se je popravil šolski obisk šele leta 1942, ko je okupator priselil v Maribor tudi svoje družine, ki so ostale tu do leta 1944, ko so se zaradi bombnih napadov umaknile najprej na podeželje in nato v Nemčijo. Konec leta 1944 v Mariboru skoraj ni bilo več nemških osnovnošolskih otrok, medtem ko jih je bilo v šolskem letu 1942/43 npr. na III. deški osnovni šoli na Ruški cesti približno ena tretjina. Deloma gre slab šolski obisk tudi na račun deportacij, saj je bilo precejšnje število učencev skupaj s starši izseljenih. Drugače je bilo na srednjih šolah. Tu je bilo okrog 70 % slovenskim dijakom šolanje onemogočeno iz političnih razlogov. Dijaki so morali za vpis v šolo opravljati sprejemni izpit, pri čemer jim je največje težave povzročalo pomanjkljivo znanje nemškega jezika. Pogoj je tudi bil, da so starši imeli vsaj zeleno legitimacijo Štajerske domovinske zveze in ugodno politično oceno. Poleg tega pa so se morali dijaki še redno udeleževati v organizaciji »Nemške mladine«. Da je res malo slovenskih dijakov nadaljevalo šolanje na nemških šolah, nam potrjuje podatek za klasično gimnazijo, kjer je bilo ob prekinitvi slovenskega pouka 2. aprila 1941 737 dijakov, ob zaključku šolskega leta 1940/41 14. avgusta pa le še 264 in še med temi so bili večinoma otroci priseljenih nemških uradnikov. V prvih dveh letih okupacije so se skušali obdržati slovenski dijaki na šolah predvsem zato, da jim ni bilo treba k vojakom. Dve tretjini slovenskih dijakov sta bili narodno zavedni in sta se navduševali za NOB. Njihovo navdušenje pa je oviral strah pred nemško oblastjo in pred ovaduih v lastnih vrstah ter pomanjkanje slovenskih profesorjev, ki bi dijakom lahko pomagali. Učni uspehi so bili slabi, ker je bilo ocenjevanje neobjektivno, ker se je nemško učiteljstvo stalno menjavalo in ker so poučevali tudi nekvalificirani učni kadri. K slabim učnim uspehom je pripomoglo tudi pomanjkanje šolskih prostorov in učnega kadra, saj je bil pouk zelo nereden in so ponekod štelj razredi tudi 60 in več učencev.¹⁴ Vpliv nacistične vzgoje je bil močno odvisen tudi od domačih razmer. Otroci zavednih slovenskih staršev so se ponemčevanju uspešno upirali. Pokazalo se je, da so imele nemške vzgojne metode več uspeha pri fantih kot pri dekletih. Negativne posledice nemške vzgoje so se kazale najbolj v slabem znanju slovenskega jezika in v splošni pokvarjenosti med mladino, predvsem pri fantih.

Okupator je v dobršni meri preuredil tudi šolska poslopja, vendar je bila to le navidezna modernizacija, saj je bilo veliko dobrih šolskih naprav zanemarenih in uničenih, odpeljane dragocene šolske zbirke, uničene šolske knjižnice in podobno. Na nekaterih šolah so šli celo tako daleč, da so v začetku šolskega leta prodajali učencem razmeroma drage učbenike, ki pa so jih ob koncu šolskega leta morali dijaki in učenci darovati šoli, da jih je drugo leto spet prodajala.¹⁵

Zaradi pomanjkljivih in včasih tudi nasprotujočih si virov ni mogoče natančno ugotoviti, kakšna usoda je med okupacijo doletela poslopja bivših jugoslovanskih šol. Ustavili se bomo le ob nekaterih primerih (o srednješolskih poslopih je bil govor že spredaj). Večinoma so šolska poslopja služila nemškim šolam, nekatera pa je okupator uporabljal tudi v druge namene, predvsem za začasno nastanitev vojaštva in policije. Tako bi naj bilo v prostorih nekdanje trgovske akademije

(danes ekonomska srednja šola) prostora za okrog 400 vojakov, v šolskih poslopih v Cankarjevi in Razlagovi ulici (vključno z otroškim vrtcem in dijaškim domom) za 1000, v prostorih nekdanje realke in meščanske šole (Leninov trg in Krekova ulica) skupaj s telovadnico za 600, v prostorih gozdarske šole (danes muzej NO) za 100, v prostorih klasične gimnazije skupaj s telovadnico, učiteljiščem in deškim semeniščem za okrog 1000, v prostorih dekliške meščanske šole v Miklošičevi ulici za 300—400, v prostorih šole šolskih sester na Gosposvetski cesti (danes pedagoška gimnazija) za 400, v deški osnovni šoli na Gosposvetski cesti (danes osnovna šola Prežihov Voranc) tudi za 400, v deški osnovni šoli na Ruški cesti za 300 in v prostorih takrat nove šole v Žolgerjevi ulici za 600—800 vojakov. Skupno bi torej mariborske šole lahko sprejele okrog 5100—5400 vojakov.¹⁸

Prostore dekliške osnovne šole v Cankarjevi ulici je 8. aprila 1941 zasedla nemška vojska, ki je ostala v njih 14 dni in v tem času napravila ogromno škode na šolskem inventarju. Po 14 dneh je vojsko zamenjala policija, ki je ostala do avgusta 1942, ko so nemške šolske oblasti uporabile poslopje za obrtno nadaljevalno šolo, ki je trajala do zime 1944. Takrat se je v šolo ponovno vselila nemška policija in ostala v njej do konca vojne. Šola je bila ob bombnih napadih marca in aprila 1945 močno poškodovana. Poškodovano je bilo tudi poslopje IV. deške osnovne šole na Gosposvetski cesti, ki pa je ves čas okupacije služilo izključno šolskim namenom. Prostore osnovne šole na Teznem je že 1. aprila 1941 zasedla jugoslovanska vojska in ostala v njih 4 dni. Pozneje je šolo zasedla nemška vojska in se zadržala v njej do 14. aprila, že 26. aprila pa se je zopet pričel pouk. Namenom pouka je služila šola do konca vojne. Čeprav je bil okoliš šole leta 1944 in 1945 močno bombardiran, šola ni bila nikdar direktno zadeta, ampak samo posredno poškodovana. Ves čas okupacije je bil pouk tudi v osnovni šoli na Pobrežju. Štiri prostore v pritličju je nekaj časa sicer uporabljal oddelek, ki je gradil pobreški most, a se je že v začetku junija umaknil. Med 23. junijem in 7. julijem je dve učilnici v pritličju in konferenčno sobo uporabljala nemška vojska, ki se je vračala z balkanskega bojišča. 11. aprila 1941 je vojska zasedla tudi prostore III. dekliške osnovne šole na Zrinjskem trgu (danes Kidričev trg) — v prvem nadstropju je bila trgovska akademija — kjer je ostala do 5. maja 1945 (okrog 400 vojakov). Šolska oprema je bila deloma sežgana, deloma pa odpeljana v Avstrijo. Šola je bila priključena osnovni šoli v Krčevini, po bombardiranju le-te pa šoli na Gosposvetski cesti. 1. marca 1945 je bilo šolsko poslopje ob bombardiranju močno porušeno, predvojni šolski arhiv pa popolnoma uničen. Bombe so deloma poškodovale tudi II. dekliško osnovno šolo na Taboru, kjer je bila tudi II. deška in dekliška meščanska šola. Pred vojno je bila to najmodernejša šola v Mariboru, sedaj je pa bila skoraj uničena, ker jo je okupator slabo vzdrževal zlasti v zimskem času (uničena napeljava za centralno kurjavo, razbita okna, poškodovan inventar in drugo). Neposredno pred koncem vojne se je v zgradbo vselila nemška vojska. Sem se je preselila tudi III. deška osnovna šola, potem ko so marca 1942 njene prostore na Ruški cesti spremenili v internat za 180 nemških deklet, ki so se pripravljale za nemško obveščevalno službo. Do marca 1942 je šolsko poslopje služilo tudi za pomožno šolo in številne tečaje nemškega jezika za odrasle, ob bombnem napadu 13. februarja 1945 pa je bilo porušeno. V šolskem poslopiju v Razlagovi ulici, kjer so bila pred vojno I. in II. deška osnovna šola, pomožna šola in otroški vrtec, se je v začetku okupacije tudi nastanila nemška policija in ostala tu do konca vojne. 1. marca 1945 je bilo poslopje bombardirano in deloma porušeno. 9. aprila 1941 se je nemška vojska nastanila tudi v pritlične prostore I. deške meščanske šole v Krekovi ulici in se zadržala v njih do 28. septembra istega leta.

šolsko poslopje pa so poleg I. deške in dekliške meščanske šole uporabljale še glasbena šola in poklicna šola ter Štajerska domovinska zveza za tečaje nemškega jezika za odrasle. Risalnico in telovadnico je od januarja 1942 dalje uporabljala nemška policija za skladišča. Nemška vojska je zasedla tudi poslopje deške osnovne šole na Studencih in ga do konca vojne ni več zapustila. Zato sta bili deška in dekliška osnovna šola na Studencih ves čas okupacije v istem poslopju, ki pa je bilo med vojno tudi poškodovano. Podobno kot šolsko poslopje na Ruški cesti je bila pozimi 1944 porušena tudi šola v Krčevini, ki je v prvih dneh okupacije sicer služila nemški vojski, pozneje pa izključno šolskim namenom. Nekaj časa je bilo v njenih prostorih celo več mariborskih šol.¹⁷

Opomba

¹ Marburger Zeitung, 12. 4. 1943, št. 102.

² Franc Škerl, Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945, Ljubljana 1964, str. 20; Jutro, 28. 3. in 3. 4. 1941.

³ Dr. Mirko Brolih, dr. Siegfried Uiberreither, elaborat v arhivu muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: v AMNOM); Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, Maribor 1968, str. 790 (navajam: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji); Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, herausgegeben vom Amte Schulwesen in der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg an der Drau im Oktober 1941, str. 7 (navajam: Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark); Poročilo dr. Müller — Scholtesa notranjemu ministrstvu z dne 30. 5. 1941, prepis v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, fasc. 152; Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

⁴ Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, str. 8 in 9. Michael Strobl je 1. septembra 1942 postal tudi vodja Štajerske domovinske zveze za okrožje Maribor mesto in je ostal na tem položaju s krajšim presledkom do konca vojne.

⁵ Prav tam, str. 53.

⁶ Marburger Zeitung, 30. 4. 1941, št. 97; 5. 5. 1941, št. 100 in 22. 5. 1941, št. 115; Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v arhivu Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani (navajam: Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM); Kronika klasične gimnazije v Mariboru, v Pokrajinskem arhivu Maribor (navajam: v PAM).

⁷ Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, str. 91, 104–107; Delovno poročilo okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze Maribor mesto za čas od aprila 1941 do 25. aprila 1942, fond štajerske domovinske zveze, v AMNOM (navajam: Delovno poročilo, fond StHB); Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM; Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, št. 10, 2. 5. 1944, Štajerski gospodar, 20. 9. 1941, št. 26.

⁸ Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, str. 38–39 in 86; Delovno poročilo, fond StHB, v AMNOM; Katalog za razstavo »Solstvo na slovenskem ozemlju v obdobju 1941–45«, Ljubljana 1971, str. 27 (navajam: Katalog); Kronika osnovne šole Tone Cufar v Mariboru; Untersteirischer Heimatdienst, 9. 1. 1942.

⁹ Franc Škerl, Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945, Ljubljana 1964, str. 22; Iz izpiskov, ki jih je oskrbela prof. Zora Saje, v AMNOM.

¹⁰ Stanko Bunc, Srednje šolstvo na Štajerskem med okupacijo, Prosvetni delavec 1951, št. 7–9; Kronika klasične gimnazije v Mariboru, v PAM; Mlakar Ladislav, Ob stoletnici nižje in osemdesetletnici višje realke, sedanje prve gimnazije v Mariboru, str. 11–12; Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM; Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, str. 29 in 84–85; Katalog, str. 28; Slovenec, 14. 4. 1943, št. 84 a.

¹¹ Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM.

¹² Prav tam; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 795.

¹³ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 791–792; Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM.

¹⁴ Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM; Kronika klasične gimnazije v Mariboru, v PAM; Kronika osnovne šole Tone Cufar v Mariboru; Chronik der Knaben — Volksschule in Marburg — Brunnndorf, v ASSM.

¹⁵ Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM.

¹⁶ Elaborat varnostne službe državnega vodje SS Heinricha Himmlerja o položaju šolstva v mestni občini Maribor, fond Svabsko-nemške kulturne zveze, v AMNOM.

¹⁷ Kronika osnovne šole Tone Cufar v Mariboru; Chronik der Knaben — Volksschule in Marburg — Brunnndorf, v ASSM; Chronik 1941/42 — 1942/43 — 1943/44 der Knabenhauptschule I, v ASSM; Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne, v ASSM.

Fran Roš

Nacistični učitelji na Kozjanskem

Dne 25. aprila 1941 je velika skupina učiteljstva iz Nemčije, večidel iz njenega avstrijskega dela, prispela na Spodnje Štajersko, da tu prične s šolskim poukom in političnim delom. Med učitelji so prevladovali ljudje, še premladi za vojsko in brez strokovne usposobljenosti. Ti nacisti, slepo vdani fűhrerjevi volji in prepričani da gre za osvoboditev l. 1918 nasilno okupirane nemške pokrajine, ki jih željno pričakuje, so hitro morali spoznati neresničnost podatkov, s katerimi so jih za na pot opremili njihovi dirigenti. Vendar jim stvarnost ni vzela poleta, ko so se ob sodelovanju maloštevilne domače pete kolone zagrizeno lotili dela, da bi na Hitlerjev ukaz mladini in ljudstvu iztrgali vse, kar ju je vezalo na zemljo in rod.

Predvojni okraj Šmarje pri Jelšah je bil med narodnostno najčistejšimi predeli Slovenije, hribovit, dovolj naseljen, znotraj brez večjih prometnih zvez in skoraj brez industrije. Njegovi mali posestniki in dninarji so živeli skromno in celo bedno, brez upanja na možnost boljšega življenja.

Prišel pa je okupator. Zbegano, a deloma z dobrimi pričakovanji je ljudstvo prisluhnilo. V njegovi zgodovini se je odpirala nova stran.

Tako je tudi mladi nacistični učitelj Franz Tuttner, Avstrijec, prišel v njemu povsem neznanu deželu, na tisti kos naše zemlje južno od Šmarja, skoraj v središče Kozjanskega. Nemudoma je organiziral šolski pouk pri Sv. Štefanu, to je na današnjem Vinskem vrhu, v bližnji Loki in Žusmu. Pri tem pridobljene zasluge je skušal ugotoviti tudi pred zgodovino. Zato je nekaj mesecev po svojem prihodu vzel v roke staro slovensko kroniko štefanske šole in v njej načel docela novo stran. Nanjo je nalepil fűhrerjevo podobo in k njej nemško napisal: »Spodnja Štajerska je svobodna! Zahvaljujemo se fűhrerju!« Potem pa je nadaljeval s čedno, mirno pisavo:

»Pričenjam novo kroniko z gornjimi besedami, ki jih je naš narod izpregovoril ob velikih fűhrerjevih dejanjih. Tokrat stojimo Štajerci s ponosnim veseljem pred njim, ki je našo ljubljeno deželo vrnil domovini in nam zapovedal, da jo naredimo spet nemško. Mi vzgojitelji stojimo pri tem v prvi fronti in smo srečni, da smemo vložiti vse svoje sile v dosego končnega uspeha v procesu, ki naj to lepo zemljo vrne njenemu pravemu gospodarju.

Ko sem 7. maja 1941 z našim šolskim pooblašcem Robertom Trötscherjem potoval iz Rogaške Slatine proti Loki, sem globoko užival ljubko lepoto pokrajine. Menjavali so se gozdovi, vinogradi, travniki, polja. Bil sem poln napetih pričakovanj novega doživljanja in dela v tej deželi. Loka se je prikazala. Gostilna

in trgovina sta oznanili cilj poti. Ob izstopu iz avtomobila so se začule nemške besede. Neki žandarmerijski inšpektor se je namreč pojavil pred vozilom. V gostilni smo kmalu ugotovili, da sta gostilničar in trgovec bila vešča nemškega jezika. To je bil že svetlobni žarek v tej sicer popolnoma slovenski pokrajini. Prva možnost sporazumevanja je bila dana. Slovenski trgovec me je sprejel z veliko ljubeznivostjo in gostoljubnostjo. Bil sem vesel, da sem takoj našel ljube ljudi.

Prihodnji dan sem obiskal šolo v Loki. Prvi vtis je bil porazen. Slovenska upraviteljica mi je pokazala oba razreda, neprijazna, vlažna, zasmrajena. Prav tako slabo je bilo stanovanje. Po tem ogledu sem sestavil besedilo poziva k pričetku pouka 12. maja. Večerjal sem v gostilni, kjer sem se v družbi z orožniki in novim županom počutil kakor doma.

Dan nato sem z županom in orožniki obiskal Žusem. To je bila skoraj gorska tura. Na poti tjakaj smo občudovali žusemsko graščino, ki je še pričala o svoji minuli krasoti. V Žusmu, 608 metrov visoko, sem zagledal med dvema cerkvama dvorazredno šolo z učilnico in slabim stanovanjem. Tu smo pričetek pouka določili za 16. maj.

Dne 9. maja smo se odpravili k Sv. Štefanu. Po cesti, ki tvori deloma tudi potčno strugo, smo dospeli do gladke glinaste steze. Še pozneje sem mnogokdaj hodil tod. Ob deževnem vremenu so tu odpovedali tudi gorski čevlji, odpadli pa so lahko tudi podplati. Vsakokrat pa smo na nogah odnašali koščke njive. Ob takih dneh smo raje hodili s čevlji v rokah in drseli. Sčasoma smo obložili najslabša mesta te gorske poti s kamenjem in si tako ustvarili nekakšna oporišča. Zdaj smo razumeli, zakaj domačini tu radi tekajo bosí.

Pa še kaj o kraju samem! Sv. Štefan leži na hribu in je vsenaokrog obdan s hribi. Je kakor prava planinska vas. Zato sem bil resnično začuden, ko sem v tej samoti odkril štirirazredno šolo v dobrem stanju. Učilnice so ustrezale sodobnim zahtevam, le da so bile umazane. V enem izmed razredov sem našel povsod tu običajni šolski oder. Nadučitelj Alojz Ziherl je napravil name prav dober vtis s svojo mirnostjo, v nasprotju z mnogimi, ki so se tresli kot trepetlika, ko so me zagledali. Gre pač za to, kako kdo zna nositi in obvladati svojo usodo. Pričetek pouka smo določili za 14. maj.

V prvem tednu sem dal izvršiti naslednja dela: odstranitev vseh slovenskih napisov in njihova nadomestitev z nemškimi, čiščenje in popravila, pregled inventarja in prevod njegovega popisa v nemščino, izločitev vseh slovenskih knjig iz učiteljske in šolarske knjižnice ter njih predaja občini v varstvo, sestava seznama učencev od 10. do 14. leta starosti.

Ob pričetku pouka v Loki mi je kot tolmač pomagal trgovčev sin, ki je obiskoval 1. razred meščanske šole v Celju. Ko sem se približal šoli, so pred njo že stali otroci in me radovedno motrili. Nekateri so pozdravili »Ajl Itler!« in izginili v učilnico. Ko sem stopil vanjo še jaz, so vsi vstali, bilo jih je skoraj 70, in z zanimanjem ogledovali mojo uniformo. Prišel sem jih vaditi v pozdravljanju in prvih redovnih vajah. Mali tolmač mi je pomagal in kmalu so poznali: »Achtung! Stillgestanden! Rührt euch!« Prišel sem z govornimi vajami: »Wer ist unser führer?« Pri tem sem pogledal na führerjevo podobo na steni in že je eden uganil: »Uze firer is Adol Itler.« To jim je torej bilo že znano, pa sem nadaljeval: »Katera je naša domovina?« Tolmač je prevajal in že so bili odgovori tu. Medtem so otroci izgubili zadnji strah pred Nemcem v uniformi. Hitro so potekle tri ure. Začetek je bil storjen in veselil sem se že prihodnjega srečanja z otroki.

Dne 14. maja sem pri Sv. Štefanu naštel 119 otrok, tesno sedečih in stoječih v razredu. Ob vstopu me je en del pozdravil že z nemškim pozdravom, drugi del pa me je s strahom opazoval. V Žusmu me je 16. maja pričakalo 62 otrok, ki so se

mi kmalu z zaupanjem predali. Na vseh treh šolah pa je bil deček pri Sv. Štefanu edini, ki je nemško razumel.

V tretjem tednu je kolega Trötscher pripeljal v Loko dve novi učni moči. Josefine Neukirchner je prevzela šolo v Loki, Hans Trares pa šolo v Žusmu. Oba sta se nastanila v loški graščini. Tam sem si tudi jaz vzel nekaj pohoštva in si uredil sobo v štefanski šoli, ki je ostala zdaj moje edino delovno torišče. V pomoč mi je prišla še koleginja Hilde Hansa, ki se je nastanila v sobi zaplenjenega župnišča. V devetem tednu je prispela še šolska pomočnica Lisl Karner, ki je prevzela deklice iz 1. razreda. Pri urejevanju in popravilih na šoli mi je zelo pomagal župan Hans Winter. Poskrbel je tudi za izboljšanje ceste, ki so jo pričeli graditi pred devetimi leti, a je bil njen zadnji kos še zdaj ob dežju podoben preorani njivi in neuporaben. Naš kamerad Trötscher je nekoč z avtom v njej tako obtičal, da so ga le s pomočjo para močnih volov lahko izvlekli iz močvirja.

V juliju smo spet dobili prirastek in to učiteljiščnika Hermanna Binderja iz Gradca. Z 10. junijem smo pričeli z jezikovnim tečajem, ki ga je štirikrat tedensko obiskovalo poprečno po 120 ljudi. To je bilo pač težaško delo z mnogo truda...«

...Ko se po počitnicah delo na šoli nadaljuje, je Tuttner na šoli sam. Poučuje 189 otrok v treh oddelkih in še 114 odraslih v tečaju. Stalno se udeležuje raznih zborovanj in tečajev v Šmarju, Celju in Mariboru. Toda že za to leto 1941 omenja v kroniki:

»Oborožene bande se potikajo okoli Žusma in Slivnice. Pri Sv. Heleni se je 1. novembra 1941 razvila pravcata bitka. (Bilo je to ob brežiškem pohodu I. štajerskega bataljona pod vodstvom Franca Rozmana-Staneta. Op. F. R.) Banda ni bila docela uničena, njeni deli so se umaknili v bližnje gozdove. Poveljnik žandarmerije v Slivnici je svetoval učitelju, ki se je vračal z žetvenih počitnic, naj ne hodi sam k Sv. Štefanu. Zato se je učitelj javil pri šolskem oblastvu v Celju in dobil dopust do nadaljnjega. Po razčiščenju situacije se je 14. novembra vrnil na šolo...«

Iz sledečega teksta kronike kratko navajamo:

Šolski pooblaščenec za Celje — vzhod Trötscher je 2. decembra pripeljal dva kamerada iz altrajha k Sv. Štefanu. Njima je bilo delo v tej deželi povsem novo in zanimivo, pa sta si ga hotela ogledati. Tri dni nato je bil apel okrožnega odseka v gradu Jelše pri Šmarju, kjer je igral učiteljski kvartet iz Celja. Pri okrožnem učiteljskem apelu 13. decembra v Celju je dal Trötscher pregled doslej doseženih delovnih uspehov. Profesor Schalberger je govoril o vzhodnem vprašanju in naši zmagoviti borbi. Volksdeutscheerska mladina v Loki je imela 20. decembra božično proslavo. V začetku leta 1942 sta na šolo prišla šolski pomočnik in pomočnica. Pouk je spet reden, a obisk je manj zadovoljiv. Okrožje je na šolo poslalo fižola, moke in masti, pričelo se je s prehrano šolskih otrok. Na okrožnem učiteljskem apelu 24. marca v Celju sta govorila Trötscher in prof. Sernko o pravilnem jezikovnem pouku na Spodnjem Štajerskem. Na proslavi obletnice prihoda nemškega učiteljstva v to deželo je v Rogaški Slatini govoril bundesführer Steindl.

Dosedanji upravitelj Tuttner je 5. maja odšel k vojakom v Salzburg, da bi odslej v zeleni suknji opravljal svojo dolžnost. Ostali par se je poslovil od njega. Slovo je bilo težko, samota bo odslej tu še večja. Šolsko vodstvo je prevzel Oskar Donner. Šolski obisk je vse slabši. Res je dovolj poljskega dela, a mnogi otroci izostajajo brez razloga. Med 8. tedni počitnic smejo učitelji le za 3 tedne iz službenega kraja.

Delo band pa je vse živahnejše. V Loki je bila oplenjena trgovina. Od kmetov zahtevajo banditi živila. Kmetje žive v stalnem strahu. V vasi ima edino učitelj orožje. Neko noč se opazijo v bližini sumljiva svetlobna znamenja. Učitelj gre v patroljo. Z neba lije dež, kolikor more. Končni uspeh — prehlad. V boju v gozdovih med Žusmom in Podčetrtkom ubije policija pet banditov in najde skrito orožje.

Četrtega julija 1942 se sklene šolsko leto. 23. julija je tudi drugi upravitelj pozvan k vojakom. Kaj bo zdaj s šolo? Bilo bi škoda, če bi se morala zapreti, potem bi vse dosedanje delo bilo zaman. »Jutri zapuščam Sv. Štefan. Kljub naporom in težavam sem se tu vživel. Ali še raje bom služil v vojski. Naslednikom pa želim mnogo sreče in uspehov pri delu.«

Ob pričetku novega šolskega leta je na šoli Edeltraud Fauland edina učna moč. Poučuje dnevno v dveh razredih, zvečer pa v jezikovnih tečajih štajerskega heimatbunda za mladino, odrasle in wermannschaft. Učiteljica vodi tudi jungmädelgruppe v Žusmu in ljudsko knjižnico pri Sv. Štefanu. Odpre se tudi otroški vrtec. Obisk pa je slab tudi zaradi bolezni med mladino. Zavoljo vse večjega pomanjkanja učnih moči je na šolah ogrožen učni smoter. Vendar se zlasti v jezikovnem pouku ne sme popustiti.

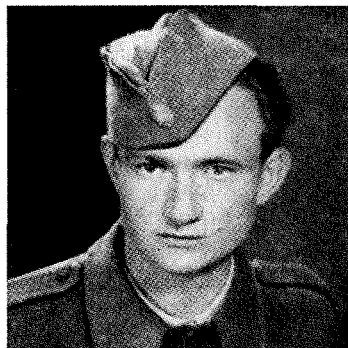
»Elementarne učiteljice so 6. oktobra 1942 hospitirale v šentjurju. Uspehi kompleksnega pouka so bili zadovoljivi. Zbrani pa so ugotovili, da je ta metoda koristna zlasti tam, kjer so osnovni pojmi o jeziku mladini dani že z doma. Mladina se je udeležila spominske svečanosti 9. novembra na grobu junaško padlega Franca Pevca. Nadaljnja dva meseca ostane šola brez pouka zaradi bolezni edine učiteljice pri Sv. Štefanu.«

Šolska kronika postaja vse redkobesednejša.

Novo šolsko leto se je pričelo 1. marca 1944 z novo učiteljico Ano Rüber. Devetnajstega marca je bilo južno od kraja sestreljeno sovražno letalo. Dva pilota sta izskočila in izginila. V neposredni bližini šole je zgorelo gospodarsko poslopje posestnika Ratajca. Ob proslavi obletnice osvoboditve Spodnje Štajerske, 16. aprila, je bila udeležba ljudstva nezadostna. Množice sovražnih letal prično letati preko kraja z juga. V noči na 30. maj se pojavijo banditi in odvedejo s seboj SS-manna Vincenca Gajška, ki je bil doma na dopustu. Prvega junija zvečer so banditi obiskali trgovca Dobrška. Poldrugo uro so nosili iz njegove trgovine zlasti tobak, živila in tudi sukno. V noči na 4. junij so banditi prišli k Zaberlu in Goležu pri Sv. Štefanu. Golež jih je moral voditi v Žusem, kjer so ga čez dan pridržali. Po naročilu iz Šmarja je 13. junija 10 moč wehrmannschafta prišlo po učiteljico, da jo odpelje iz območja nevarnosti. Pol dneva so trajali boji okoli Žusma. Vso okolico ogrožajo banditi. Po razčiščenju položaja se je učiteljica 16. junija vrnila na svoje službeno mesto. Pri vpisovanju leta 1938 rojenih otrok se je od 16 obveznih prijavilo samo 6. »Šolsko leto se je predčasno končalo že 1. julija 1944 s skromno slovesnostjo.«

Po gornjem stavku se nemška štefanska šolska kronika ni več nadaljevala. Noben nemški učitelj se ni več pojavil na šoli. Njena stavba je zgorela in ni nudila več strehe niti nacističnim učiteljem niti okupatorjevim oboroženim silam. Na Kozjanskem so zagospodarili partizani in v večjem delu šmarskega okraja vzpostavili domačo osvobodilno oblast. Ljudstvo se je z ljubeznijo oklenilo slovenske partizanske šole. Naš učitelj in učiteljica, leta 1941 nasilno pregnana s šole in iz ljudske sredine, sta spet pristopila k delu. V štefanski šolski kroniki se je začela nova stran pod naslovom »Smrt fašizmu — svobodo narodu!«

Ta kronika se je ohranila. Čeprav so mladi nacistični učitelji v njej mnogokaj zanje neprijetnega zamolčali ali pa v svojem smislu olepšali, je vredna naše pozornosti. Saj nam prikazuje delo, namene in popoln neuspeh tuje šole, a tudi zdravo odpornost slovenskega ljudstva, ki mu nasilje ni moglo izmaličiti obraza in bistva. S sodelovanjem v naši narodnoosvobodilni borbi in z lastnimi žrtvami je tudi Kozjansko izpričalo svojo voljo in pravico do prostega razvoja in boljšega življenja.

Jože Vidic

Zločini črne roke v Ljubljani

Žrtvovala se je za brata

Rod Vodnikovih iz Podutika pri Ljubljani izvira iz Poljanske doline nad Škofjo Loko. Prišli so kot zidarji in se poročili v okolici Ljubljane. Kamnoseku Vodniku in njegovi ženi so se rodili štirje sinovi in hčerka Ivanka. Vsi, razen Franceta, so že v grobu. Izpolnili so svoje življenjsko poslanstvo, razvejano in plodno, le Ivanki usoda ni bila naklonjena. Njeno življenjsko pot so v štiriintridesetem letu starosti prestregli draveljski črnorokci. Anton Vodnik je bil umetnostni zgodovinar in znan slovenski pesnik. Njegov brat France je profesor in slovenski književnik. Viktor je postal trgovec na Celovski cesti, njegova sestra Ivanka pa je bila pri njem v službi.

Trije so stanovali v trgovčevi hiši poleg gostilne Pri slepem Janezu na Celovski cesti. V spodnjih prostorih je bila trgovina in soba, v kateri je spala Ivanka s sedemletno hčerko Marjanco in nečakinjo Rozo, hčerko njenega brata Viktorja.

V zgornjih prostorih je stanoval trgovec Viktor z ženo Rozo in petletnim sinom Tonetom. Zgoraj je imel posebno sobo tudi Viktorjev brat France, profesor in književnik. Toliko oseb je bilo v Vodnikovi hiši, ko so na vrata potrkali črnorokci. Profesor France Vodnik je tistega večera pisal skoraj do enih ponoči. Komaj je zaspal, že ga je zbudil ropot v spodnjih prostorih.

Črnorokci so nameravali ubiti trgovca Viktorja Vodnika za kazen, ker je njegov 16-letni sin Janez spomladi odšel v partizane. Bil je kurir pri poveljniku Vojkove brigade majorju Kuku.

Zdaj ko smo spoznali stanovalce v trgovčevi hiši, bomo lažje sledili policijskemu poročilu glavnega stražmojstra Ivana Javorščka:

»Okrog pol dveh ponoči v noči od 8. na 9. julij 1944 je bila na Celovski cesti št. 266 ubita Ivanka Vodnik, rojena 18. aprila 1909 v Podutiku, samska, trgovska pomočnica pri svojem bratu Viktorju, stanujoč prav tako na Celovski cesti št. 266.

Objavljamo odlomek iz 630 strani, 130 fotografij in dokumentov obsegajoče knjige Jožeta Vidica *Po sledovih črne roke*, ki bo kmalu izšla pri Založbi Borec. Avtor je v tej knjigi zbral vse dosegljive vire o zločinih črne roke v Sloveniji. Ko so belogardistični in plavogardistični izdajalci sprevideli, da so zabredli predaleč v blato in da zanje ni več rešitve, so začeli na najbolj podel način moriti in pobijati poštene ljudi, ki so ostali zvesti svojemu narodu. Vidičeva knjiga, ki brezobzirno odkriva zločine črnorokcev, bo nedvomno med slovenskim bralstvom vzbudila veliko zanimanje in pozornost.

Hiša je oddaljena 6 korakov od tlakovanega cestišča — last trgovca Viktorja Vodnika. V smeri Šentvid—Ljubljana je v razdalji deset korakov gostilna Pri slepem Janezu. Med hišami vodi ozka steza na vrtove in travnike za hišo. Hiša je pritlična, vhod s Celovške ceste, desno od glavnega vhoda vodijo vrata v trgovino.

Ivanka je spala v sobi v pritličju. Okno te sobe je obrnjeno na Celovško cesto. Spala je skupaj s svojo sedemletno nezakonsko hčerko Marjanco in trinajstletno nečakinjo Rozo, hčerko njenega brata Viktorja. Drugi so spali v podstrešnem stanovanju, v enem trgovčeva družina, v eni sobi pa brat trgovca, profesor Franc Vodnik.

Zaupno se je doznalo, da je v mesecu aprilu 1944 pobegnil od doma oziroma odšel k partizanom 16-letni Janez, sin trgovca Viktorja, in je verjetno, da so imeli zveze z istim.

Verjetno so črnorokci nameravali ubiti Viktorja, a jih Ivanka ni pustila naprej, zato so jo ubili.

40-letni Viktor Vodnik je izjavil:

Ponoči ob pol dveh 9. julija 1944, me je iz spanja prebudil krik. Kdo in kaj je zavpil, ne morem reči. Moj brat, profesor France, je v sosednji sobi pisal na pisalni stroj in je šele 15 minut prej legel in še ni zaspal. Pred hišo je zaslišal korake. Lajali so psi. Prvotno na to ni bil pozoren. Koraki so se ponovili, slišal je šepetanje. Brat se je splazil k oknu in prisluhnil, pogovora ni mogel razbrati. Zaradi železne mreže na oknu ni mogel pogledati skozi okno, kdo je spodaj pred hišo. Zaslišala sva trkanje na okno, kjer je spala najina sestra Ivanka...«

Nadaljnji potek dogodka mi je profesor France Vodnik takole opisal:

»Nameraval sem iti iz svoje sobe in opozoriti sestro, naj ne odpira vrat. Odprl sem vrata in obstal sredi stopnic. Žal je bilo že prepozno. Skozi steklena vrata sem opazil, da sta v veži neki moški in Ivanka. Vprašal sem sestro, kdo je v hiši, pa mi je odgovorila: Ne vem, kdo so, menda četniki. Govorijo hrvaško in slovensko. Oborožen neznanec je vprašal sestro, kdo je na stopnicah. Moj brat profesor, je odgovorila. Pomirjevalno je vplivala na neznanca in ga skušala na lep način spraviti iz hiše. Z eno roko ga je držala za rame, z drugo pa ključ vežnih vrat. Tedaj je nekdo od zunaj butnil v šipo na vežnih vratih in jo razbil. Moški je zapustil hišo, sestra pa je za njim hitro zaklenila vrata in počepnila za srednja vrata, ki vodijo proti kuhinji. Strel je prebil ta vrata, a je ni zadel. Ko so znova zažvenketale šipe, sem skočil za vogal na stopnišču, kjer je bil tudi moj brat Viktor. Menila sva, da se bo sestra umaknila proti kleti, od koder bi imela izhod. Očitno je planila proti sobi, kjer sta bila otroka. Počil je drugi strel. Z bratom sva planila v pritličje in našla sestro mrtvo ležati na pragu v sobo, vso v krvi. Z dum dumko je imela prestreljeno glavo.

Neznanec v sobi je bil srednje postave, s klobukom s povešenimi krajci, oblečen v dolgo vojaško suknjo, podobno italijanskim vojaškim plaščem. Obraz je imel namazan z barvo.

Mizarski mojster sosed Rok Berlič, katerega so zbudili streli, je po streljih videl dva moška bežati proti Dravljam, tretji pa je bil na straži ob sosedovi hiši. Tudi ta jo je potem ucvrl za pajdašema.«

Najbolje je neznance videla 13-letna Roza, ki je spala skupaj s teto Ivanko. Roza je tudi dobro slišala njen pogovor z neznancem. Dobro se spominja, da so neznanci na vsak način hoteli priti do trgovca Viktorja. »Če hočete govoriti z gospodarjem ali mu kaj sporočiti, povejte meni, mu bom jaz pozneje sporočila,«

jim je odločno odgovorila in jim preprečila vstop v zgornje prostore. Dodala je še, naj pridejo zjutraj, pa se bodo pomenili.

Ivanka je vedela, zakaj hočejo govoriti z njenim bratom. Prepoznala je tudi enega od morilcev, saj ga je prej poklicala po imenu.

Storilci so bili isti kot pri profesorju Štirnu. Medtem ko so na zid hiše profesorja Štirna narisali več črnih rok, tega tukaj ob glavni cesti niso storili. Zjutraj so ob steni hiše dobili škatlico maže za čevlje, s katero so nameravali narisati črno roko, a so se raje hitro umaknili.

Kurir Vojkove brigade, 16-letni Janez Vodnik, je padel 22. julija 1944. leta na Oblakovem vrhu na Primorskem, torej dvanajst dni po umoru njegove tete Ivanke, ki so jo umorili zato, ker je bil on v partizanih. Njemu v spomin je njegov stric Anton Vodnik napisal pesem Kurirju Janezku, ki je bila 1946. leta prvič objavljena v reviji Novi svet.

Umorjeni sestri je Anton Vodnik posvetil dve pesmi: Veter nočni in Na njenem grobu (obe sta objavljeni v knjigi pesmi Srebrni rog, ki je izšla pri Slovenskem knjižnem zavodu 1948. leta).

Pogreba Ivanke Vodnik na dravelskem pokopališču se je kljub hudi nevihti — bliskalo se je in grmelo, ognjene strele so udarjale v visoke stavbe in drevesa — udeležilo veliko ljudi. Vsi so jo poznali in imeli radi. Morilci pa so skozi okna bližnje domobranske postojanke kukali na pokopališče. Zato je dr. Anton Vodnik v pesmi Na njenem grobu, ki jo je posvetil sestri Ivanki, zapisal:

Rodni je brat
tvojo kri prelił
in ni ga blisk
oslepil, ubil.

Kmalu po zločinu Črne roke je domobranska policija zaprla Viktorja Vodnika in njegovo ženo Rozo (starša padlega kurirja Janezka). Ženo so zaradi otrok izpustili, mož pa je moral na prisilno delo v Nemčijo. Med bombardiranjem Dresdena je pobegnil in se na Gorenjskem priključil partizanom.

Nasplah so domobranci ves čas vojne preganjali vso rodbino Vodnikovih. Profesor France Vodnik je bil leta 1942/43 v internaciji v Gonarsu in Monigu. Po vrnitvi ni več dobil dovoljenja za poučevanje na oddelku za dramsko umetnost pri Glasbeni akademiji v Ljubljani.

Dr. Anton Vodnik in njegova žena Dora, profesorica, s hčerko Marjanco, so bili aktivisti OF. Z njo so prek skupine krščanskih socialistov sodelovali že od 1941. leta. V njihovem stanovanju so bili sestanki aktivistov OF, katerih so se udeleževali tudi Tone Fajfar, Edvard Kocbek, Lidija Šentjunc, Josip Vidmar, Aleš Stanovnik, Anica Černejeva in drugi.

Nadalje je bilo v njihovem stanovanju pod skrbstvom Ane Ziherl skladišče Rdeče pomoči za partizanske otroke. Policija je sumila in dvakrat zaprla dr. Vodnika. V zaporu v Ljubljani je nekaj časa ležal na istem pogradu kot pisatelj Prežihov Voranc.

Tudi profesor France Vodnik je v internaciji prišel v stik z raznimi kulturnimi delavci. Tako je bil v Gonarsu skupaj s pisateljem Antonom Cufarjem, iz internacije pa je prišel skupaj s pokojnim igralcem in režiserjem Bojanom Stupico.

Vodnikovi so res klesali podobo naše domovine tako kot njihov oče, kamnosek, granit.

Po uboju profesorja Štirna, njegove hčerke Marije in Ivanke Vodnik so Nemci za nekaj dni zaprli Ivana Kunoverja, Mežnarjevega iz Dravelj, toda čez teden dni je bil že na svobodi. Več domobrancev iz draveljske postojanke so premetili drugam. Ti ukrepi naj bi vsaj delno potolažili razburjene prebivalce. Žalostno je, da so se po pojavu črne roke ljudje raje zatekali po pomoč ali nasvete k Nemcem kot pa k slovenskim domobrancem ali Hacinovi policiji. Svetopisemski Kajn, ki je ubil brata Abela, se je med drugo svetovno vojno znova pojavil, v Sloveniji v obliki črne roke. In to z blagoslovom posvečene duhovščine.

Strelj na Žalah

Na zunanji strani zidne ograje na Žalah je spominska plošča, ki mimoidoče opozarja, da je bil na tistem mestu septembra 1944. leta umorjen Anton Segulin. Redki so, ki se ga še spominjajo in zato sem porabil precej časa v iskanju prič, ki bi lahko pojasnile okoliščine umora. Sicer pa si najprej oglejmo policijski zapisnik o tem dogodku. Glavni stražmojster postaje policijskega zbora št. 3 Franc Vreže je v poročilu upravi policije v Ljubljani zapisal.

»Dne 27. septembra 1944 ob 20.30 uri je upravitelj osnovne šole v Jaršah Bric Dominik, stanujoč Jarše št. 96, telefonično obvestil tukajšnjo postajo P. Z. (policijski zbor, opomba J. V.), da ob cesti, ki vodi iz Žal pri Sv. Križu proti Jaršam, leži mrtvi človek.

Podpisani in stražmojster Hegler Janez sta se podala na lice mesta ter na omenjeni cesti našla ob robu ceste ležati že mrtvo moško truplo. Pri preiskavi trupla se je ugotovilo, da je bil ustreljen z dvema streloma nad in pod levim ušesom, vsled katerih strelav je nastopila smrt. Pri preiskavi obleke se je pri istem našlo v zadnjem hlačnem žepu listnica z vsebino 65 lir gotovine, pipa za tobak, prazna doza za tobak in izrabljena tobačna karta na ime Segulin Anton, s čimer je bila identiteta ustreljenega ugotovljena.

Potom poizvedb se je ugotovilo, da je bil Segulin Anton zaposlen pri pokopališki upravi pri Sv. Križu, stanoval pa je v Jaršah v baraki.

Dalje se je ugotovilo, da se je ustreljeni hranil pri družini Rupar, Jarška cesta št. 71.

Priča Rupar Marija, žena magistratnega sluga, stanujoča Jarška cesta številka 71 izpove, da se je ustreljeni Segulin Anton dne 27. septembra 1944 okrog 19.50 ure nahajal pri njej na večerji. Naenkrat je vstopil v sobo mlad moški, vprašal pokojnega, kako se piše. Na vprašanje mu je pokojnik odgovoril, da se piše Segulin Anton, nakar se je neznanec izrazil: »Si že pravi, greš z menoj,« in sta odšla iz hiše.«

Priča Marija Rupar, ki jo navaja poročilo, je že umrla. Po napornem iskanju sem končno v Cerski ulici v Ljubljani potrkal na vrata stanovanja njene hčerke Gusti Rupar, poročene Česnik, ki je takoj po mojem prihodu izrazila zadovoljstvo in hvaležnost, ker bom obudil spomin na plemenito osebo, kakršen je bil Segulin.

»Segulina sem spoznala okrog 1935. leta. Na Žalah je popravil in oskrboval grobove. Stanoval je v baraki v Jaršah, pri nas pa je bil na hrani. Bil je s Primorskega. Pred fašizmom je zbežal čez mejo in se kot emigrant nastanil v Jaršah. Večkrat je pripovedoval, kako je bil v prvi svetovni vojni v ruskem ujetništvu in kako se je udeležil oktobrske revolucije.

Ko so ga ubili, sem bila stara 18 let. Prejšnji večer so na vrata barake, v kateri je stanoval Segulin, narisali črno roko. Ves potrt je prišel k nam in tarnal, da

683

Lačen je odšel v zapor, je tožila mati, ko je zrla v zvrhan Segulinov krožnik. Grem za njim, sem pribila, dala mu bom kos kruha. S kolesom sem ju kmalu dohitela. Šla sta po cesti proti Žalam; neznanec je ob sebi vodil kolo.

Hvala ti, Gusti, za kruh, se mi je zahvaljeval, si pa res dobro dekle. Fant me je ošvignil z očmi.

Z mamó sva razmišljali, zakaj neki so ga odpeljali, česa ga bodo obtožili. Veš kaj, Gusti, mi je rekla mama, pohiti še enkrat za njima in mu nesi še malo tobaka.

Usedla sem se na kolo in močno pritisnila na pedala. Če ga tisti agent pelje na policijo, potem sta iz Jarš zavila na Šmartinsko cesto, sem sklepala. Na tej cesti ju ni bilo, zato sem zavila proti Žalam in na pot, ki ob pokopališkem zidu pelje proti Jaršam. Na tej poti proti Žalam sem srečala tistega črnorokca, ki je odpeljal Segulina, na kolesu. Z baterijo mi je posvetil v obraz in se odpeljal naprej. Ker sem še vedno mislila, da imam opravka s policistom in ne s črnorokcem, sem že pomislila, da je morda Segulina spustil domov. Tedaj se je mimo na kolesu pripe-ljala prijateljica Silva Strgar in me opozorila na mrtveca, ki leži ob pokopališkem zidu. Vsa preplašena sem se počasi peljala naprej. Bilo je že temno, a sem ob poti le zagledala ležečega človeka. Stopila sem s kolesa in se sklonila. Pred menoj je v krvi ležal mrtev Segulin.

Prizor me je tako zbehal in prestrašil, da pred hišo nisem znala ustaviti kolesa in sem se zaletela v zid.

Mama, mama, ubili so ga, sem kričala brez uma. Jokali sva, ker smo ga pri nas imeli zelo radi. Bil je prijazen, veseljak, nikoli jezen ali slabe volje. Imela sem ga rada tako kot očeta.

Ob devetih zvečer je bila policijska ura in z mamó nisva upali še enkrat na kraj dogodka. Zato je mama šla k sosedu, h kateri je večkrat zahajal nemški gestapovec. Tudi tega večera je bil tam in mama mu je povedala, kaj se je zgodilo. Gestapovec je šel z njo do osnovne šole na Šmartinski cesti, od koder je upravitelj šole telefoniral na policijo.

Ob enajstih zvečer so k nam prišli štirje policisti politične policije, ki jih je vodil komisar oddelka dr. Maks Loch. Od drugih treh sem prepoznala samo še policista Marjana Koritnika. Spraševali so nas, kako je bilo. Ko so zvedeli, kar so hoteli, so mi naročili, da se moram naslednji dan javiti na policiji na Prešernovi cesti.

Brez kakršnega koli suma sem drugi dan odšla na policijo. Sprejel me je dr. Maks Loch.

Stopite tukaj na hodnik, mi je dejal. Mimo vas bodo šli vsi naši agenti in dobro jih poglejte, če je med njimi tisti fant. V koloni po eden so počasi šli mimo mene. Nisem jim upala gledati v oči in ne vem, če je šel mimo. Tudi če bi ga prepoznala, tega ne bi upala povedati.

Po tej cirkuški predstavi sem na zahtevo dr. Loch morala oddati Segulinove ključe. Že sem hotela oditi, ko mi dr. Loch reče: Saj ne greste domov, aretirani ste.

Z menoj na policijo je prišla tudi moja mama, ki je do treh popoldne prosila, naj me izpustijo. Končno so se je naveličali in enostavno zaprli, toda v sosednjo sobo. Istega večera so doma aretirali še očeta, teden dni pred tem dogodkom pa so aretirali 22-letnega brata Slavka Rutarja, in tako je bila vsa družina v zaporu, kjer smo ostali do osvoboditve.

Sedemnajst dni sem bila zaprta na policiji ob Prešernovi cesti. V tej stavbi so v tretjem nadstropju bivša stranišča preuredili v samice. Le školjke so odstranili. Lahko si mislite, kako mi je bilo v tisti luknji.

Oče in mati sta bila zaprta v kleti. Tiste, ki so bili zaprti v kleti, so ponoči vodili na sprehod po dvorišču. Oče je imel astmo in je med sprehodom kašljal. Slišala sem njegovo značilno kašljanje in to mi je dalo vedeti, da je še zaprt v isti stavbi.

Nikdar ne bom pozabila mojega zadnjega pogleda na Segulina. V rahli mesečini sem videla v njegovih ustih grizljaj kruha, v rokah pa je stiskal tisto štruco, ki sem mu jo dala nekaj minut pred smrtjo.«

Kdo je bil domobranec, ki je Segulina zmerjal s komunistom in mu grozil s smrtjo? Na bloku v Tomačevem je bil domobranec Lojze Modic iz Fare pri Novi vasi na Blokah (Notranjska). Doma so imeli posestvo, trgovino in gostilno. Bil je visok, suh, star okrog 30 let. Po kapitulaciji Italije je z bratom prišel v Ljubljano. Nastanila sta se pri sestri, ki je poročena z vrtnarjem in kamnosekom Kunovarjem na Žalah. Domobranski štab je enega razporedil na blok na Dolenjsko cesto, Lojzeta pa v Tomačevo na blok.

Lojze Modic je ob koncu vojne pobegnil v Ameriko, kjer se je poročil z žensko iz svojega rodnega kraja. Pred petimi leti je obiskal Slovenijo. Med drugim si je ogledal tudi kraj, kjer je bil Segulin ustreljen. Več dni je bil doma na Blokah. Lojzeta Modica ne bo več v Slovenijo, ker je po vrnitvi v Ameriko umrl.

Kako hudo so domobranci sovražili Segulina, je razvidno iz naslednjega primera. V bližini Žal je hiša, v kateri stanujejo bivši domobranski simpatizerji in sodelavci. Ko sem vstopil v to hišo in jih povprašal po Segulinu, tega nisem vedel. O Segulinu so vedeli povedati vse najslabše: da je bil brezdelnež, potepuh, pijanček, tat, fašist in kdo ve kaj še. Treba je vedeti, da so domobranci tako oblatili vsakogar, kdor ni sodeloval z njimi. In zaprlj so vsakogar, ki je podpiral take, kot je bil Segulin. Zato je romala vsa Ruparjeva družina v zapor. Najbolj žalostno pa je, da imajo nekateri bivši domobranski pristaši še danes premazane oči z domobranksko propagando, kot je to razvidno iz navedenega primera. Ali pa se jim še vedno toži po »dobrih starih časih«, ko so lahko na mig s prstom za vedno odstranili vsakogar, ki jim ni bil všeč (tako kot Segulina).

O Segulinovi smrti sem se pogovarjal tudi z 62-letno Danico Pelikan iz Novih Jarš.

»Tistega večera, ko je bil ustreljen Segulin,« je začela Danica obujati spomine, »sem šla h krojaču Nosetu in mu nesla stare obleke, iz katerih naj bi sešil plaščke za dva mala sinova in hčerko. V kuhinji sem govorila s krojačevo ženo, ko sem skozi zasteklena vrata zagledala mladega fanta. Le-ta je zelo previdno in narahlo odprl vrata in pokukal v kuhinjo ter vprašal: Vam je znano, kje stanuje Segulin? Ne, ne veva, sva odgovorile. Dobro sem si ga zapomnila: bil je zelo mlad fant, lep, kodrastih las in oblečen v civil. Pripeljal in odpeljal se je s kolesom.

Od krojača sem se vrnila domov in dala otroke spat. Potem sem pomila posodo in počistila kuhinjo. Medtem sta zunaj počila dva strela. Pomislila sem, da sta izstreljena meni v opozorilo, ker sem pustila odprta vrata, skozi katero je na dvorišče prihajala svetloba, kar je bilo zaradi obvezne zatemnitve prepovedano. Zaprla sem vrata in pogledala skozi okno. Nikogar nisem videla, ne slišala. Čeprav je bilo nevarno, sem nesla pomije na gnojšče na vrt. Deset metrov naprej sem ob rahli lunini svetlobi zagledala ob poti neko gmoto. Nisem videla, kdo ali kaj je. Šla sem tja in prestrašeno odskočila: Segulin, pa to si ti, sem vzkliknila in zbežala v hišo.

Ob enajstih ponoči me zbudi policija in zaslišuje: Ste videli človeka, ki leži na poti? Ga poznate? Ste slišali strele? Na vsa ta vprašanja sem pritrdilno odgovorila. Na vprašanje, kdo naj bi bil morilec in zakaj je bil Segulin ustreljen, nisem vedela odgovora. O fantu, ki je pri krojaču spraševal za Segulina, sem molčala. Lahko bi se mi kdo od njegovih pajdašev maščeval, jaz pa sem imela štiri majhne otroke.

Segulin je bil starejši kot jaz. Na Žalah sva skupaj urejala grobove. Bil je čudovit in plemenit človek. Delal je le za vsakdanji kruh in ni mu bilo do kakega zasluga. Težko je pričakoval konec vojne, da bi lahko po dolgem času obiskal sorodnike na Primorskem.»

Iz nobenega doslej opisanega zločina ni tako jasno razviden organizacijski mehanizem črne roke od ovadbe do povelja in izvedbe ukaza za umor kot je to razvidno v Segulinovem primeru.

Tajna obveščevalna služba (TOS) zbira podatke o vseh ljudeh, ki niso na strani domobranstva. Na vseh blokih ob žici okupirane Ljubljane ima TOS svoje zaupnike, med njimi je tudi Lojze Modic iz bloka v Tomačevem. Do njega prihajajo ovadbe glede Segulina. Domobranske družine ga ne morejo videti na pokopališču. Treba ga je odstraniti. Domobranec Lojze Modic o tem obvesti načelstvo obveščevalne službe. V načelstvu pregledajo in razčlenijo vse ovadbe proti osumljencu. Ocenijo, da so sumi proti Segulinu utemeljeni. Treba ga je likvidirati. O tem sklepu tajna obveščevalna služba obvesti upravnika policije v Ljubljani dr. Lovra Hacin, ki je hkrati šef operativnega poveljstva črne roke. Hacin ima v rokah spisek likvidatorjev. V domačem okolju domačini, črnorokci, ne smejo opravljati likvidacij. Vse je preračunano. Hacin izda ukaz črnorokcem v Dravljah za likvidacijo Segulina. Vodja tamkajšnjih črnorokcev v največji tajnosti to akcijo zaupa osemnajstletnemu Franciju Florjančiču, Šublnovemu iz Dravelj. Franci se usede na kolo in se odpelje v Jarše. Sprašuje ljudi, kje stanuje Segulin. Predstavlja se kot tajni policist. V njegovi glavi je že dozorel načrt. Ker ne pozna dobro kraja, posluša še navsote Lovreza Modica. Tam ob zidu pokopališča je kar primeren kraj. Zločin je treba izvesti ob pol devetih, ker je ob devetih policijska ura. Niso vsi policisti seznanjeni z delom črne roke, posebno tisti na postajah policijskega varnostnega zbora. Če bi ga le-ti zasačili po deveti uri in mu dokazali umor, bi lahko nastale nevšečnosti zanj in za njegove šefe. Ob devetih je morilec že v svoji postojanki. O posebni nalogi ne sme nikomur črhniti besede. To je prisega, vredna življenja.

Nadaljnji razvoj dogodkov režira upravnik policije dr. Hacin. Na kraj zločina pohiti kriminalna policija, za njo politična in končno še komisija s postaje policijskega zbora. Zasliševanja in zapisniki. Naslednji dan po umoru slikajo kraj dogodka in potem na sliki označijo, kje se je to zgodilo. Umorjenega pošljejo na obdukcijo v bolnišnico. Slikajo mu glavo in slike priložijo dokumentaciji. Zdravnik mora po vseh predpisih opraviti obdukcijo in napisati poročilo o smrti. O Segulinu je zdravnik napisal tri strani obširno poročilo. Bolnišnice so polne ranjencev in bolnikov, zdravniki pa se morajo ukvarjati s takimi komedijami, ki jih zganja Hacin. Zdravniki ne slutijo, kako se upravnik policije iz njih norčuje. Izda ukaz za umor, potem pa umorjenca pošlje na obdukcijo.

Segulinovo zdravniško poročilo je sedaj v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Nihče ne more zanikati navedenih dejstev.

Celotno gradivo iz preiskave policija pošlje na javno tožilstvo. Javno tožilstvo ima za take primere obrazec, ki se glasi:

»Okrožno sodišče v Ljubljani

Gospodu preiskovalnemu sodniku

s predlogom, da postopanje zoper neznane storilce po paragrafu 455/kp ustavite.

Državno tožilstvo v Ljubljani.

Tožilec

(podpis nečitljiv)«

Manjka samo še datum, ki se menja glede na dan umora oziroma, kdaj je bil akt napisan.

Na podlagi takšnega sklepa je bil ustavljen nadaljnji postopek proti morilcem učitelja Stirna, njegove hčerke in Ivanke Vodnik ter pri vseh drugih žrtvah.

Samo v Segulinovem primeru je upravnik policije dr. Lovro Hacin osebno sporočil sodišču svoje mnenje, ki avtorja podpisa povsem razkrinka. Oglejmo si ta dokument:

»Okrožnemu sodišču, odd. X.
v Ljubljani

»V prilogi Vam dostavljam izvid in mnenje policijskega zdravnika glede umorjenega Šegulin Antona (pravilno je Segulin, opomba J. V.). Po sedanjih poizvedbah policije s sigurnostjo sklepa, da ima umor politično ozadje ter je bil Šegulin umorjen od KP (komunistične partije, opomba J. V.) same. Dokazano je, da se je Šegulin gibal v družbi, ki je bila organizirana v komunistični partiji. Da ne bi mogel ob eventualni aretaciji izdati njih imena, je bil verjetno umorjen. V primeru, da bi se storilce izsledilo, se bo o tem naslov obvestil.

Upravnik policije
Hacin«

Dr. Lovro Hacin je kar iz rokava stresel trditev, da se je Segulin gibal v družbi komunistov. Je morda pri tem mislil na Ruparjevo družino? Če je kot upravnik policije vedel za »Segulinove prijatelje, komuniste,« zakaj jih ni zaprl: Segulin sploh ni bil član komunistične partije, niti organiziran aktivist OF, temveč samo somišljenik. Ko ga je bilo treba pred smrtjo oblatiti, so domobranci trdili, da je fašist. Ko je bilo treba reči, kdo in zakaj ga je ubil, so ga proglasili za komunista. Podoben razlog so domobranci navajali tudi pri drugih umorih.

Franca Svetka z Jurčkove poti in Antona Segulina je ubil isti črnorokec. V obeh primerih se je pripeljal s kolesom: bil je mlad in lep plavalasec, kodrastih las.

Čeprav je bila črna roka zavita v tančico največje skrivnosti, njihovi voditelji le niso mogli skriti zadovoljstva nad njenim učinkom med ljudstvom. Belogardiistični časopis Slovenski dom je 30. septembra 1944. leta (tri dni po Segulinovi smrti) objavil članek z naslovom Skrivnost črne roke pojasnjena, v katerem članek pravi:

»Komunistični prvaki so pred nedavnim izdali brošuro 'Črna roka', s katero so razjasnili, kaj je 'Črna roka', ta 'skrivnostna pošast'. Iz teh nevezanih rdečih litaniij mora razsoden človek dobiti le en sklep? Črna pošast je morala že v živo zgrabiti rdečo mrežo, da se je tako otepajo...

Jokajo nad Metnajem, Trebnjem, 'strahovlado' 'Črne roke', nad 'ljudstvom, od Lipoglava do Sv. Križa...

'Najboljše smo izgubili, tarnajo, zaključujejo pa: 'Neizprosno jih bomo uničili...', kakor vedno, kadar jim kdo zleze v jetra.

V času, ko domobranci zadajajo odločilne udarce gnili 'vojski' rdečih prvakov, je zbegane tolpe zgrabila še 'Črna roka' in organizirano nastopila...«

Slovenski dom je bil v rokah slovenske klerikalne duhovščine. Slednji so vodili tudi tajno obveščevalno službo (TOS). To moramo upoštevati, ko ocenjujemo duh, ki veje iz članka. Slišimo hihitanje, češ, črna roka pa vas je le ugnala in vam zabila strah v pete. Ne morete ji do živega, iščete jo v temi, ona pa vas davi od jutra do večera in od večera do jutra!

S kakšnim ponosom je pisec napisal, da je poleg domobrancev proti »rdečim« organizirano nastopila še črna roka! Po vojni, ko so sodišča širom po Evropi sodila

naci-fašističnim vojnim zločincem, pa so prav takšni pisci v emigrantskih in tujih časopisih zatrjevali (kot na primer v ZDA kranjski dekan Škrbec), da niso imeli nobene zveze s črno roko. Piscu citiranega članka smo vseeno lahko hvaležni, ker je bil prvi, ki je med vojno javno priznal zavezništvo med domobranci in črno roko.

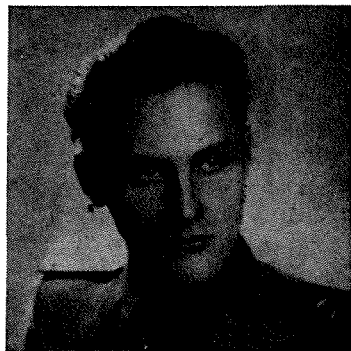
Andrej Rant

Sneg

*Sence v temni grapi,
ob mrtvem deblu
mehki beli sneg.
Utihnili so rezki streli,
nekje ujel se je njih jek.*

*Med vasmi v dolini
obstal je nasmeh.
Lice pa v snegu drsi,
sneg v laseh, sneg na ustih
ob deblu, po dlaneh
široko rdi...
Po toplih ustnicah,
slan od krvi.*

Napisano na kraju za Lubnikom, kjer je padla 19. marca 1944 enaindvajsetletna Daniela Kumar, pozneje razglašena za narodno junakinjo.

Tone Kebe

Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko

Če bi čez Napoleonov most vodile urejene ceste, bi bilo tu veliko cestno križišče in gospodarsko bi mnogo pomenil. Ker pa čezenj vodijo le steze, se jih poslužujejo za prehod samo ljudje in živina. V zadnjem času, ob propadanju vasi Breginjskega Kota in zaradi bližnje meje tod zaide le redek človek. Te poti pa so imele zelo pomembno vlogo v času beneške republike in za časa Napoleona. Tudi za partizane je veliko pomenil. Od takrat dalje pa Napoleonov most sameva in je kot izgubljen stražar v gornjem toku Nadiže.

Neodločno smo obstali ob mostu in prisluhnili žuborenju vode, ki je tekla kakšnih deset metrov v globini pod mostom. Opozorilo starčka iz Robedišča nas je napolnilo s slutnjo, da nam grozi nevarnost od italijanske vojske. Ni trajalo dolgo in odločili smo se, da noč ne bi prespali na starem bivališču pod Logmi. Nedaleč od mosta smo zopet posedli pri kazonu in se še pogovarjali. Sedeli smo pod napuščem ob kamnitem zidu staje, pod katerim so si drvarji, ki so delali v Miji, napravili ognjišče, da so si lahko pripravljali hrano med celodnevni delom v gozdu. Okoli ognjišča pa so postavili lesene klopi, da so ob malicah in pri obedu lahko posedli. Tudi mi smo posedli na lesene deske ob ugaslih ogorkih. Prvotno smo imeli namen, da bi se povzpeli v hlevu na podstrešje, kjer je bilo nekaj sena in se z dnem umaknili v gozd, a načrt smo spremenili, ker smo nekako začutili nevarnost tudi ponoči, predvsem s strani italijanske posadke iz Štupice. Skozi Predolino bi do nas prišli po stezi, ki je prav blizu hleva zavila na glavno stezo, ki je potekala vzdolž reke Nadiže. V zadnjem hipu smo se pod vplivom te bojazni premislili in se odločili, da se pomaknemo le nekaj deset metrov v breg v zavetje dreves. Nastanili smo se pod majhno previsno skalo, da bi v primeru dežja imeli streho nad glavo. Ob skali je bila majhna grapa, kakšne tri metre od nje pa je po sredini brzel s pogorja Mije potoček. Takrat še nismo vedeli, da nam bo nekaj dni tešil žejo in nam omogočil umivanje.

Italijanske vojaške sile so prav to noč prepeljavale orožje in vojake iz oddaljenejših postojank in jih razmeščale vzdolž Nadiže po vseh vzpetinah in po vaseh. Že prej so okrepili tudi vse postojanke v bližini, v Kobaridu, na Robiču, v Štupici, v Platiščih in v Breginju. Vojake so razporejali ob cestah v zasede in na vseh važnih točkah okoli gorovja Mije in Slemen, hribovja onstran opuščene struge Nadiže, imenovane Predoline. Še več. Sile so razporedili tudi okrog Vogla nad Črnim vrhom.

Glavne pehotne enote pa so imeli pripravljene za temeljito pregledovanje omenjenih pogorij. Najbrž so že ponoči prispeli v vas Logje in v nekatere druge vasi ob Nadiži in se pripravljali na iznenaden napad. Ako bi bili tisti večer v Logjeh, bi morda že imeli potrebna obvestila, tako pa nismo vedeli, da se je čez noč položaj povsem spremenil.

Ob prvem svitu, ko smo se prebujali, so italijanski vojaki že zasedli levi del globokega korita Nadiže pod vasjo Logje. Z odlično izbranim zavetjem smo se izognili izsleditvi, kajti vojaki prav gotovo niso pričakovali, da si bomo izbrali svoj bivak nekaj metrov od poti, ki je bila izpeljana ob Nadiži. Italijanski vojaki so že ponoči zasedli prav tiste razjede in hleve v steni, ki smo jih prejšnje dneve nekaj časa uporabljali mi. Vojaki so bili razporejeni precej više od nas, a ne več kakor tristo metrov stran. Ob skali, kjer smo bili, je raslo bolj redko drevje, zato smo se morali premikati kar najbolj previdno, da ne bi prišli na oči našim sovražnikom. Čudno je, da jih nismo slišali, ko so se ponoči razmeščali nekaj sto metrov od nas. V največji tišini so zasedli dobre položaje, ki so kot orlova gnezda bdeli nad dolino Nadiže. Ponavadi smo Italijane zaslišali že od daleč, kajti tiho razporejanje sil ni bila njihova navada. Na srečo smo se tudi mi po naključju umaknili prav tja, kjer nas nihče ni pričakoval. Z nekoliko strahu smo pričakovali, kaj se bo zgodilo, kajti v primeru odkritja, ne bi imeli nobene možnosti za umik. Zato smo se morali zanašati le na skrajno previdnost in na popolno tišino.

Čez kakšno uro ali dve po zdanitvi smo opazili, kako se po stezi iz Logja pomikajo navzdol večje italijanske kolone s konji in z mulami. Živali so poleg orožja prenašale tudi kotle za kuhanje, hrano, šotore in druge pripomočke za bivanje vojske na prostem. Po vsem, kar smo videli, smo pričakovali večdnevno ofenzivo. Kmalu po sedmi uri so začeli vojaki streljati s topovi in težkimi minometi, ki so jih imeli postavljene na prehodu v kanjon Nadiže, tik pod vasjo Logje. Še preden se je pehota pomaknila više v gozdove Mije, so proti vrhu gorovja namenili silovit ogenj, ki so ga spremljala povelja in kričanje vojakov. Najhujši trenutki, čakanje na prvi strel, so bili za nami. V vsakem boju je za borca najbolj vznemirljiv čas, ko čaka, kdaj bo počilo. Potem se napetost nekako uravnovesi in dogodke, ki sledijo, je lažje prenašati.

Po več kot dveurni kanonadi so začeli italijanski vojaki preiskovati teren ob podpori rafalov iz mitraljezov in strelav iz pušk. Po streljanju sodeč bi človek mislil, da se je vnel srdit spopad med dvema nasprotnikoma. Zato smo tudi mi v začetku ocenili napad na partizane in na njihovo obrambo, kajti zagotovo nismo bili prepričani, da so se naši iz obroča pravočasno umaknili.

Vojaki so ves dan hodili le nekaj deset metrov od nas ob Nadiži in tudi v prav taki razdalji po stezi nad nami. Tako smo bili ves čas obkoljeni z mimoidočimi napadalci, dokler se ni končala sovražna ofenziva.

Ves teren na pogorjih Mije, Vogla in Slemenja so italijanski vojaki temeljito preiskali. Poleg pehote, ki je pregledovala gozdove po dolgem in počez, so sodelovala tudi letala, da bi odkrila skupine partizanov. Iz zased na višinskih točkah pa so jase in redkejšje gozdove opazovali z daljnogledi. Najbolj podrobno so pregledovali srednje in višje lege Mije, zlasti tam, kjer so našli sledove naših bivališč. Zastržili so tudi vse studence. Preiskovali so tri dni zapored in prenočevali na prostem. Skupine vojakov so bile razdeljene na več sektorjev, kar smo ugotovili po končani ofenzivi, ko smo na več krajih našli velike količine konzervnih škattel. Še posebno temeljito so preiskovali področje Mije nad Podbelo in Borjano. Tam je tudi več staj, ki so jih imeli stalno pod kontrolo.

Šele tretji dan so se Italijani začeli umikati s hribovja, ne da bi dosegli kakršenkoli uspeh. Nikjer niso naleteli na partizane, čeprav so se potem širokoustili, da so za

Predolino se imenuje soteska, koder je nekoč tekla Nadiža. Tu skozi so večkrat prihajale italijanske patrulje iz postojanke v Štupici

vselej opravili z njimi. Tretji dan so se ves dan mimo nas spet pomikale dolge kolone izmučenih napadalcev v prazno. Nad nami in pod nami smo ponovno poslušali štokljanje škornjev in konjskih kopit, vmes pa vpitje vojakov, ki so se vračali v svoje postojanke.

Prvi dan ofenzive smo že dopoldne pojedli nekaj koščkov polente, ki smo jo prinesli z Robedišča. Zelo nam je bilo žal, da nismo vzeli s seboj več polente in sira, ki so nam ga vaščani ponujali, ko smo odhajali iz vasi na večer pred ofenzivo. V nahrbtniku smo imeli morda le kilogram surovega krompirja, ki pa ga nismo mogli speči, čeravno smo imeli vžigalice.

Tretji dan popoldne je za nekaj časa utihnila hoja in prenehalo kričanje vojakov. Zato se je Mirko namenil k Nadiži, ki je bila oddaljena od nas osemdeset metrov, struge pa zaradi dreves in grmovja nismo videli. Tja se je napotil zato, ker je bilo slišati po vodi čofotanje. Mislil je, da so prišli k vodi domačini z živino ali pa da se kdo izmed njih v vodi kopa. Mirko se je previdno bližal vodi, in se je med grmovjem priplazil prav do nje. Ko je pogledal, je videl, da se v reki kopajo in umivajo italijanski vojaki. Hitro je skočil nazaj in preskočil stezo, po kateri se je še hip pred tem pomikala manjša italijanska skupina in one v vodi priganjala k odhodu. Skrnil se je za grmičevje in počakal, da so se vojaki oddaljili. Nekaj metrov od njih je potihem lezel k nama pod skalco. Povedal nama je, da jim je ušel le za las. Vojaki so se kmalu razvrstili v kolono in se podali v strmino proti Štupici. Potem je zopet nastal mir.

Bilo je že pozno popoldne in glad nas je prisilil, da smo ob skalnati steni zakurili ogenj, da bi si spekli pet ali šest krompirjev, ki smo jih premogli. Olupili smo lubje s suhega dračja, da bi bilo čim manj dima in da nas ne bi opazil sovražnik, če bi bil še kje v bližini. Ko je ogenj zagorel, smo naredili nanj debelejšje veje, da je bilo v ognju dovolj žerjavice za peko krompirja. Ogenj je že pojenjal, le žerjavica je še

razsvetljevala mrak, ki je med tem časom zatemnjeval večer. S palicami smo žerjavico kopičili na krompir, da bi bil čimprej pečen. Prav tedaj pa se je nad nami zopet pojavila kolona italijanskih vojakov, ki je nato najmanj pol ure sestopala z Mije že v popolni temi. S strahom smo pričakovali, da bo duh po žerjavici in krompirju privabil koga izmed vojakov k nam, k sreči pa je bila pot s steze v našo grapico tako strma, da se verjetno nikomur ni ljubilo, da bi pogledal, kdo je zakuril ogenj. Hitro smo poskrbeli tudi za to, da smo s telesi zakrili svetlobo žerjavice, ki bi nas lahko izdala. Počakali smo še najmanj pol ure. Ko nismo slišali nobenega koraka in žvenketa več, smo si privoščili našo skromno večerjo.

Še pozno ponoči smo slišali bolj od daleč zamudnike, ki pa so se vračali v postojanko Štupica precej više nad nami prek opuščene Nadižine struge. To pa je bila tudi zadnja enota, ki je v naši bližini zapuščala področje »vojnih operacij«.

Cetrty dan je po dolini Nadiže zavladal mir. Mi trije smo še vedno čepeli pod skalco in poslušali. Bližala se je že osma ura dopoldne. Postali smo toliko pogumni, da smo se stoje razgibavali med drevesi. Izpraznili smo tudi ves tobačni prah iz žepov in ga nabrali toliko, da smo si prižgali cigareto. Vse tri dni prej pa se nismo upali podnevi niti premikati. Žejo smo si gasili ponoči iz potočka, ki je tekel poleg nas. Sicer pa nas žeja ni preveč morila, ker ni bilo kaj jesti. Razgibavanje in tobačni dim sta nam povrnila dobro voljo, nismo pa še bili prepričani, če so se italijanske enote umaknile tudi iz vasi. Pričakovali smo, da bodo Italijani še nekaj časa blokirali področje Mije, da bi »morebitne preživele partizane« ujeli v past po vaseh.

Sredi dopoldneva smo po štirih dneh zopet zaslišali zvonce drobnice in krav, ki so jih pastirji gnali na pašo. Bilo nam je prijetno pri srcu, ker se je spet povrnila vsakodnevna idila pastirjev in živine, s katerimi smo se pred napadom večkrat srečavali. Njihova navzočnost je bila zanesljivo znamenje, da se je ofenziva končala, sicer bi jih ne pustili iz vasi.

Zmago je že lahko počasi hodil, zato je predlagal, da bi poiskal enega od pastirjev, ki so prignali živino v našo bližino in jo pasli po zelenicah ob Nadiži. Najprej se je srečal s starejšim pastirjem Guštinom iz Logja, ki se je zelo začudil, da smo ostali živi. Povedal je, da so se vsi ljudje v vasi bali za nas in da so prepričani, da smo mrtvi. Opozoril nas je na to, da so še v jutranjih urah prihajale posamezne manjše patrolje v vas, zato naj bomo še nadalje previdni. Zmago se ni dolgo časa pogovarjal z njim, temveč mu je takoj izrazil željo, da bi čimprej dobili grizljaj hrane, saj že tri dni nismo pošteno jedli. Ker je bil Guštin že v letih, je v vas poslal pastirčka, Juvancovega Tonija, ki je takoj stekel po strmini v Logje, da bi nam prinesel jedače. V slabi uri smo tako dobili dovolj polente in sira, da smo se lahko pošteno nasitili. Vaščani so tedaj v vsaki hiši na mizi hranili dovolj polente, sir pa so imeli shranjen v kletih. Zato smo dobili hrano, še preden so pričeli kuhati kosilo. Pastirček Toni nam je povedal, da je hrano nabral v nekaj hišah in se srečaval z zadnjimi skupinami italijanskih vojakov, ki so patroljirali po vasi. Nanj niso bili posebno pozorni, ker je bil še deček. Mimo njih je s culo v roki hitel v dolino Nadiže, da bi nas čimprej rešil lakote. To so bili naši zlati pionirji, ki so čestokrat zanesljivo in z vso resnostjo opravili važne partizanske poti in marsikaj tvegali. Takih pionirjev je bilo v Brejnjskem Kotu še in še.

Popoldne tistega dne so odšli iz vasi zadnji vojaki. Sporočilo smo dobili še pred nočjo od vaščanov. Takoj v mraku smo zapustili svoje štiridnevno neprostovoljno bivališče in se odpravili v vas. Počasi smo se pomikali navkreber in prisluškovali, če je vse v redu. Ko smo prišli do vrha strmine, smo bili še bolj previdni, da nas ne bi morebiti iznenadila italijanska zaseda. Tedaj smo bili še vedno pod vplivom velike ofenzive, ki nas le po naključju ni prizadela. Globoko smo se oddahnili, ko

France Perovšek-Lado Krčan

smo dospeli do prvih stebel koruze, ki je bila na gosto posajena od vrha korita Nadiže do vasi. Previdno smo se približali Ernejevi hiši, ki nas je kot vselej gostoljubno sprejela. Kmalu se je pri njih nabralo še nekaj drugih naših zaupnikov, ki niso mogli verjeti, da smo ostali živi. Ustavili smo se tudi pri Suzani Rosič na sredi vasi, kjer so nas ljudje prav tako radovedno izpraševali o dogodkih med preiskovanjem Mije. Povedali so nam, da je prešlo skozi vas na stotine italijanskih vojakov, ki bi lahko preiskali vsak grm. Povedali smo jim, da smo se rešili zategadelj, ker smo se skrili le nekaj deset metrov stran nad stezo ob Nadiži in prav toliko pod stezo, ki je vodila iz postojanke Štupice v Mijo. Okrog nas so vse dni hodile kolona za kolono, noben Italijan pa ni pričakoval, da se jim bomo skrili pred nosom.

Ne da bi vedeli, je bila med ofenzivo na Miji tudi Perovškova manjša skupina partizanov s civilno Testenovo družino iz Tolminskega Loma. Ofenziva jih je zajela na vzhodnem pobočju Mije, še preden so se mogli umakniti na sosednji Matajur, od katerega jih je ločila dobro zastražena cesta, ki je ob Nadiži speljana proti Čedadu. Pomaknjeni v strmine visokega pogorja so nemočno zrlj navzgor in navzdol sredi skoraj navpičnih sten. Tudi oni so imeli srečo, da so se umaknili v okrilje skalovja in skoraj nedostopne stene.

To jih je rešilo pred zasledovalci. Bili so povsem varni pred rafali, streli in minami, ki so jih na Mijo metali Italijani s severne strani. Ako bi streljali čez hrib na področje, kjer so bili skriti Perovškovi borci, bi lahko granate padale na glavno cesto Kobarid—Čedad, po kateri so se ves čas napada prevažale italijanske enote. Kakšnih sto metrov nad njimi, po vrhu strme stene, pa so stalno oprezale italijanske zasede in premikajoče se enote, da bi preprečile morebiten umik partizanov, ki so ponavadi taborili na severni, nadiški strani Mije. Po cesti v soteski pod Robičem proti Čedadu so se vojaki posluževali tudi tankov in avtoblind, katerih naloga, skupaj s postavljenimi zasedami, je bila preprečiti partizanski preboj na pogorje Mata-

jurja. Toda pri vseh predvidevanjih so se ušteli. Partizanov niso zasledili ne tostran, ne onstran hriba.

Šele tretji večer so se borci Perovškove skupine iz pečin povzpeli na pobočje Mije prav pod vrhom, oprezno, da bi se ne srečali s sovražnikom. Natihoma so se priplazili do nekih staj, da bi si skuhalo krompirja, ki so ga imeli s seboj. Po ostankih hrane, pločevinastih škatlah in še po nepopolnoma ugasli žerjavici so ugotovili, da so tod pred nekaj urami gospodarili sovražniki. Drugi dan, ko so Italijani zapuščali Mijo, so si izbrali taborišče blizu staj, dobro pa so se zavarovali s stražo. Po hrano so odšli v spodnje hiše Borjane, kjer niso nikjer naleteli na sovražne vojake.

Tako mi kot oni smo ofenzivo uspešno prestali. Oboji smo izšli iz nje brez izgub. Veliko prizadevanje Italijanov se je klavrno končalo. Po vaseh so sicer vnašali propagando, da so uničili precej partizanov, ljudje pa so se jim smejali, ker so vedeli, kako je bilo v resnici. Italijani sami so imeli nekaj mrtvih in ranjenih, ki so jih pobili z lastnim orožjem. Napad ni bil dobro usklajen, zato je njihovo topništvo udarjalo na lastne vojake, ki so se prenaplo pomikali v hrib. Vojaki so pripadali pehoti, ki je imela nalogo preiskovati teren. Seveda so to svojo napako pred prebivalci prikrili; ranjene in mrtve so odnesli skrivoma. Naši obveščevalci pa so kljub temu kmalu izvedeli za resnico.

Po tej ofenzivi smo dobili partizani pri ljudeh še več zaupanja. Ljudje so ponovno srečevali stare obraze in ugotovili, da so Italijani uspeh ofenzive lažno prikazovali.

Zmago, Mirko in jaz ter Perovškova skupina smo vsak zase prestali sovražno ofenzivo na Miji in brez izgub še nekaj časa ločeno delovali v vaseh Breginjskega Kota. Varetova »aktivistična« manjša skupina in Kajtimirova večja »operativna« enota pa sta sočasno vsaka posebej prodrli globoko v zahodno Benečijo in v Rezijo. Zorkova »aktivistična« skupina je ta čas delovala v okolici Livka.

Ivan Varšek-Vare je bil skupaj z Ivanom Mavrinom-Milošem, njegovim namestnikom, določen, da s skupino dvanajstih borcev odide v zahodno Benečijo, da bi tam pridobivali ljudi za OF in širili odporiško dejavnost. Skupina je odšla v severozahodne kraje in se je zadrževala v okolici Brezij in Učje, nato pa je prišla v notranjost Rezijske, ki je glede na zemljepisno lego povsem osamljeno področje od drugih beneških vasi.

Tukaj so prestali hudo preizkušnjo, zakaj križarili so po področju, kamor še ni stopila partizanska noga. Teren je bil neorganiziran in brez naših zaupnikov. Ljudje so jih sprejemali z nezaupanjem, nekateri pa celo s sovraštvom. Zaradi izdajstva so bili Italijani skupini ves čas za petami in jo večkrat napadli. Zaradi sovražne premoči so se izmikali neposrednim spopadom in se umikali visoko v hribovje. Posebno podnevi so se morali ogibati srečanjem z ljudmi, kajti nobenemu niso smeli zaupati. S posameznimi domačini so imeli stike najraje ponoči, zlasti na odmaknjenih kmetijah. Izogibali so se italijanskih postojank. Zaradi napačnih obvestil, ki so jih lažno dajali posamezni ljudje, pa se jim je zgodilo, da so prišli v gostilno le nekaj sto metrov od vojašnice.

Skrozi nekatere kraje (Brezje) je že pred njimi hodila Gregorčičeva brigada, zato se je Miloš oglasil v neki hiši, kjer je domače poznal in jim zaupal. Le-ti ga niso ovadili, čeprav je vas ob takratnem prvem stiku pokazala velik strah pred partizani. Na partizane so povsod gledali z nezaupanjem, zato sta imela Vare in Miloš s svojo skupino mnogo neprijetnosti. Le pri redkih so uspeli vsaj toliko, da jih niso naznanili. Visoko v hribih Drnohle nad Učjo pa je skupini le uspelo dobiti pravega človeka, ki je postal njihov zaupnik in jim iz doline prinašal zaželeno podatke. To je bil siromašen pastir, ki jim je dal tudi zatočišče in jim je priskrboval hrano. Po večdnevni lakoti jim poslej ni manjkalo polente, sira in mleka.

Enaindevetdesetletna Amalija Čebokli, »Mandotova mama« in mati Slavka Čeboklija, je zelo veliko pomagala partizanom na Miji

V nešteti spopadih je imela ta skupina tri mrtve, dva so Italijani ujeli, dva pa sta bila razhajkana in se pozneje na Miji priključila Perovškovi skupini. To sta bila Stanko Črnilogar iz Čekovnika nad Idrijo in neki Lojze iz Tolminskega Loma.

Od dvanajstčlanske Varetove skupine, ki je bila poslana v Rezijo, se je po dobrem mesecu vrnila na Mijo le peterica partizanov: Vare, Miloš in še trije drugi partizani. Ob hajkah so zgubili tudi precej opreme.

Skoraj hkrati je z večjo skupino partizanov prišel v Breginjski Kot na Mijo tudi Kajtimir. Poprej je s svojimi borci imel težak, toda uspešen spopad z Italijani pri Osojanih v Reziji. Odbil je vse njihove napade in jih je nagnal proti dolini. Prizadejal jim je večje izgube. Napadalcı so najbrž mislili, da so naleteli na Varetovo skupino, ki je bila takrat nekje v bližini. Večja enota razmeroma dobro oboroženih borcev pa jim je bila kos, zato so se v spopadu z njo pošteno »opekli«.

Po vrnitvi obeh skupin iz Benečije in Rezije je bilo tedaj na Miji nekaj dni kakih štirideset partizanov. Med njimi smo bili tudi mi trije, Zmago, Mirko in jaz, ki smo že prej našli stik s Perovškovo skupino.

Preskrbovali smo se predvsem v vaseh Borjana in Podbela. Taborili smo pod vrhom hriba, visoko nad Podbelo. Bivališče smo si uredili blizu jase, ob kateri je tekla voda iz studenca in nam omogočila kuhanje hrane. Nekaj dni smo nato živeli povsem normalno, kakor v vsaki drugi partizanski enoti. Testenov očka je bil v pomoč intendantu. Kar podnevi je odhajal v vas Podbelo ob Nadiži in nam v pločevinasti posodi, oprtani na hrbtu, prinašal svežega mleka. Prinašal pa je tudi druge dobröte za kuhanje. Oblečen je bil v civilno obleko, tako se ni v ničemer ločil od domačinov. Tudi govorica ga je bolj približevala tem ljudem kot nas, ki smo bili povečini iz drugih, oddaljenejših krajev. Zato je bil očka še najbolj varen, če bi se srečal z italijanskimi vojaki. Bil pa je tudi že v letih in brez orožja. Poznal je tamkajšnje običaje, zato si je po navadi zataknil za pas ukrivljen nož v obliki srpa, ki ga tod domačini vedno nosijo s seboj, kadar gredo iz gozda. Sicer pa so Italijani po ofenzivi le malokdaj zašli v to vas. Zvečer smo hodili po hrano v vas tudi drugi partizani in se večkrat ustavljali po hišah. Tedaj smo se tesno povezovali z ljudmi

v Borjani, ki so nam prav tako dajali potrebno gmotno pomoč. Od terenskih zaupnikov smo gradili našo organizacijsko mrežo naprej tako, da smo ustanavljali odbore OF, odbore SPŽZ in mladinske aktive.

Zmago, Mirko in jaz smo ob tem spoznavali še spodnje vasi Breginjskega Kota, potem ko smo dodobra obvladali območje Logja in Robedišča.

V mesecu juniju 1943 je prišel na Mijo še partizan Slavko Čebokli, doma iz Borjane. Njihova hiša je bila v spodnjem delu vasi ob Nadiži, zato je bila najbolj prikladna za stike z našimi terenci v Borjani in tudi za povezovanje z našimi zaupniki iz drugih vasi. Slavko je februarja 1943 dezertiral iz italijanske mornarice in se zatekel v gorovje Stola, čisto blizu svojega doma. Kmalu je izvedel za partizane na oni strani Soče in jih je našel nekje pod Krnom. Po prihodu naše skupine na Mijo, je bil dodeljen k nam. Zaradi poznanja krajev smo mu kmalu zaupali pravkar ustanovljeno karavlo, ki je Perovšku, odgovornemu za politično delo na področju Breginjskega Kota in Livka, omogočila vzdrževanje stikov z okrožjem in drugimi javkami. Kmalu pa je karavla izgubila svojo prvotno vlogo in je prešla v skupino za organizacijo Beneške Slovenije. Nekoliko prej je bila taka karavla ustanovljena tudi na Matajurju, ki jo je nekaj časa vodil Vladimir Uršič-Nikolaj.

Zaradi izbledele spominov bom nadaljeval spomine časovno morda neurejeno, prav tako nekateri dogodki ne bodo zapisani po zaporedju. Valerija Testen, ki si je nekatere dogodke zapisovala v beležnico, je prve tedne bivanja na Miji takole opisala:

»Po nekaj dnevih bivanja na Miji je nekaj tovarišev odšlo na akcijo v dolino in so mi obljubili, da mi bodo prinesli pištolo. Akcija pa se jim ni posrečila in še naprej sem ostala brez orožja. Po nekaj dneh so nas ponovno razdelili. Kajtimir je odšel s svojo skupino proti Reziji, Rok pa s svojo (z njim, ki je bil bolan, je odšlo tudi nekaj bolnikov — op. p.) proti Tolminu. Jaz, brat, mama in ata pa smo ostali na karavli Mije. Ne morem povedati, kako mi je bilo težko, ko so odšli nekateri znani tovariši. Z njimi je odšla tudi edina tovarišica, Olga Čibejeva, doma iz Gornje Trebuše. Spoznali sva se že med pohodom skozi Benečijo, kjer se je izkazala kot hrabra borka. Tako rada sem jo poslušala, ko mi je pripovedovala o akcijah, v katerih je sodelovala. Naj omenim samo to, da je Olga zaplenila pištolo italijanskemu oficirju še preden je prišla k partizanom. V partizanih je bila vsa družina kot naša. Doma ni imela, ker so ji ga fašisti zažgali. Takrat so jim odpeljali tudi vso živino. Zelo rada bi odšla z njo v brigado, a zadržala me je mama.

9. junija 1943 sem šla s komandirjem Slavkom Čeboklijem in še z enim partizanom na njegov dom v Borjano, kjer nas je ljubeznivo sprejela mati Amalija. Bila je vsa zagreta za našo stvar in polna vere v zmago. Potem smo šli še više v vas k njegovim sorodnikom. Tedaj sem spoznala nekaj mladink, med njimi črno laso Anico Hrast, ki je bila najbolj aktivna mladinka v vasi. Drugi večer sem zopet odšla v Borjano. Tam me je čakalo šest tovarišic in vsaka mi je nekaj prinesla, kruh, riž, sladkor, moko, mleko, sir... Ker je bilo blaga veliko, so ga pomagali nositi drugi tovariši. Teh žensk ne bom nikdar pozabila, ker so bile z menoj tako dobre in prijazne.«

Ob koncu meseca junija 1943 je prišel v našo enoto na Mijo novinec, doma iz Kobarida. Dejal je, da je dezertiral iz italijanske vojske. Bil je slok, mrkega pogleda in nekako vase zaprt. Partizanskega imena ni imel, zato smo ga klicali Kobaridec. Njegovo obnašanje je bilo kaj čudno in nič prav se ni vključil v naše življenje. Tudi mi smo bili do njega nekoliko nezaupljivi, pa tudi premalo tovariški.

(Nadaljevanje)

Dr. Ivan Sedej

Taboriščni ciklus Borčičevih grafik

Bogdan Borčič se je rodil leta 1926 v Ljubljani, kjer je preživel tudi vojna leta kot mladinski aktivist. Leta 1944 je padel v roke domače policije in Nemcev, ki so ga deportirali v zloglasno taborišče Dachau. V tem času je komajda slutil, da mu je namenjen umetniški poklic. Neposrednih vtisov iz taboriščnega životarjenja in umiranja si ni zabeležil. Pošastne motive je nosil v sebi, spomine na te čase je skorajda podzavestno beležil v grafikah, ki so bile posvečene popolnoma drugim temam.

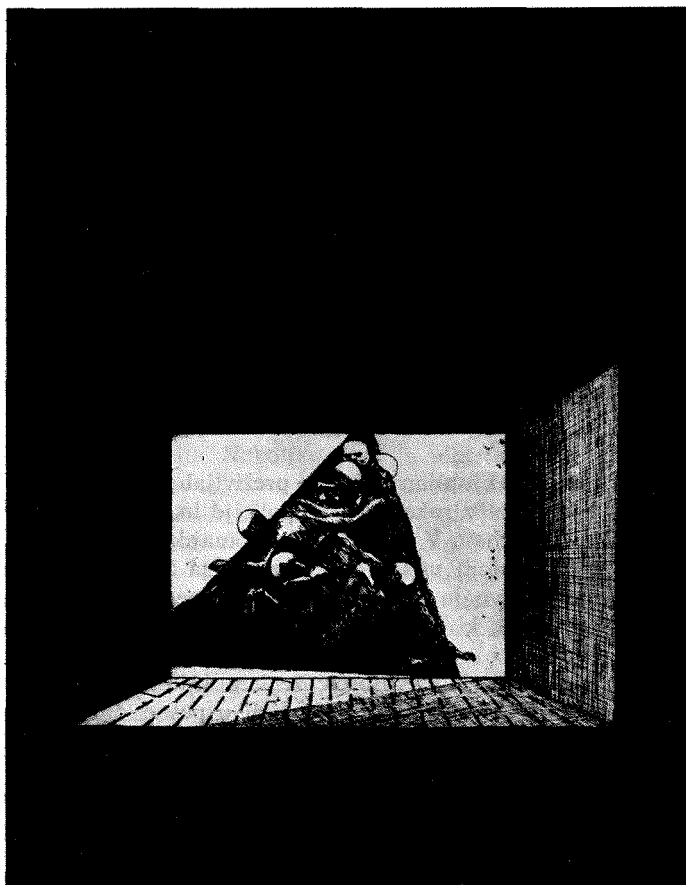
Po končani vojni in povratku v domovino je Borčič že leta 1946 stopil v prvi letnik Akademije za likovno umetnost — tu je leta 1950 tudi uspešno diplomiral. Takoj se je vpisal na specialko, kjer je študiral slikarstvo pri profesorju Stupici. Sicer je nagnjenje do grafike kazal že v študentskih letih in v obdobju po diplomi, vendar se je tej zvrsti z vsem žarom posvetil šele po letu 1955 — dokončno pa je postal priznan grafik okrog leta 1960, dve leti prej je svoje grafično znanje izpopolnjeval v Parizu v delavnici slavnega grafika in pedagoga J. Friedlaenderja.

Sledili so nastopi na samostojnih in skupinskih pa reprezentativnih razstavah po vsem svetu. Prejel je vrsto nagrad in priznanj, vseskozi pa se je posvečal tudi vzgoji mladih oblikovalcev in umetnikov, najprej pa na srednji šoli v Novem mestu, potem pa še v Ljubljani na Šoli za oblikovanje in v Pionirskem domu. Končno je postal docent za grafiko na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani.

Kot smo že omenili, so se spomini na težko obdobje taboriščnega življenja odražali v Borčičevi grafiki posredno in skrito. Sledi teh doživetij lahko iščemo v temnih, včasih grozljivo pomenljivih spominih na temačno životarjenje. Njegove figure so često zaprte v temne pravokotnike; školjčne lupine, ki se plazijo pod matematično mrežo so prav tako v precejšnji meri podzavestna reakcija na potlačena doživetja. Enako bi lahko tudi skrivnostne vire svetlobe, ki prežarjajo temne votline, ocenili kot refleksije in asociacije na čas težkih, usodnih preizkušenj.

Leta 1971 je umetnik ustvaril manjši ciklus jedkanic in akvatint, ki jih je posvetil taboriščni tematiki. V teh drobnih umetninah pravzaprav vidimo, da so liki in temni prostori, ki smo jih spoznavali v njegovem delu že prej, zrasli iz taboriščnih izkušenj. To so pošastne vizije smrti in razčlovečenja, kjer se ljudje z zadnjimi močmi zbirajo v skupino in skušajo kljubovati nasilju.

Vendar je Borčič ubral v svojem delu novo pot — uporabil je sicer figuro, postavil pa jo je v simbolični prostor, ki je prav zaradi tega še toliko bolj pomenljiv in grozljiv.

Bogdan Borčič: Internacija — plinska komora, 1971

Sredi temnega prostora se nam odpira svetla površina, prostor je nakazan kot da bi šlo za celico v fantastičnem betonskem bloku ali v živi skali. Prostor je omejen, svetle površine zavzemajo le majhen del celotne površine in v najmanjšem osvetljenem prostoru se stiska piramida živih mrtvecev. To je prostor, ki se ne bo nikoli odprl ali razširil, to je grozljiv univerzum, ki se pogreza sam vase, stene bloka se približujejo skupini zavrženih ljudi.

V bistvu ni razlike med kupom mrtvecev v plinski celici in skrčenimi utesnjenimi ljudmi na jetniških pogradih. V kolikor je piramidast kup mrtvakov že zajela smrt in ga ožarja nova svetloba, v toliko so na robu smrti tudi navidezno živi ljudje, sedeči na pogradih. Na vse pritiska grozljiv in neoseben prostor, ki v Borčičevi interpretaciji simbolizira ne le nacistično, nemško nasilje, marveč vse nasilje tega sveta od Vietnama in Biafre do Južne Amerike in prikritih nasilij, ki so zavita v svileni papir potrošništva.

Svoje podobe, ki so prepesnjen in globoko doživet dokument nasilja pripadnikov nekega naroda, ki je izgubil svoje človeško dostojanstvo, nad pripadniki drugega naroda, nad nosilci svetlih in poštenih idej, je Borčič predstavil na izredno skop in zgovoren način. Namenoma se je izognil vsem pripovednim podrobnostim, kljub temu mu je uspelo, da je v mojstrskih, skicoznih črtah nakazal strahotno iznakaže-

Bogdan Borčič: Internacija — pogradi v štubi št. 2 na bloku 24 v Dachauu, 1971

nost mučenih teles in celo njihove zunanje oznake — progaste, oštevilčene uniforme.

Uporabil pa je dvojje prijemov — na eni strani okvirno »arhitekturo« navidez abstraktnega prostora, razdeljenega v celice, na drugi strani pa živahno črtno fakturo, s katero je malodane realistično, spoznavno nakazal človeška telesa. Tako se kontrastiranje na ravni oblik odraža tudi v vsebini — trpeči in umirajoči ljudje, ki so postali grozljiva skupina, kup bede in trpljenja, so kljub vsemu prikazani kot osebnosti ali pa vsaj kot kolektivna osebnost. Pošastni uničevalni stroj pa karakterizirajo le svojski temni prostori.

Če gremo še nekoliko dalj, lahko ugotovimo, da posamezne podobe učinkujejo kot upodobitev filmske projekcije nekega dogodka ali stanja. Tu gre za (verjetno podzavestno) vsebinsko podrobnost, za sporočilo, da se grozljiva doživetja in dogodki venomer odvijajo pred očmi udeležencev in gledalcev te pošastne drame v kontinuirani pripovedi, prizor za prizorom. To je spet večna pripoved, opomin in spomin.

Po likovni plati je zanimivo tudi dejstvo, da se Borčič v tem ciklu ni poslužil barve, marveč je gradil svoje likovno sporočilo na kontrastih črnega in belega. S

Bogdan Borčič: Internacija — streljanje v kazenskem bloku v Dachauu IV. 1945, 11. april 1971

tem pa ni povzel samo vsebinskega kontrasta, marveč je nakazal tudi spomin na čas, ko je v taboriščih smrti kot edino umetniško izrazilo živel risba — skratka gre za označbo tehnike, ki je vodila tudi v naši partizanski umetnosti.

Bogdan Borčič je s taboriščnim ciklusom grafik pokazal tudi na pomembnost tematike, ki je lahko okvir za resnično doživeta in pretresljiva dela. Hkrati pa lahko ugotovimo, da je za velika dela potreben tudi čas, da se morajo neposredna doživetja prekasiti in uvesti. Prav v Borčičevi grafiki pa lahko ugotovimo še neko posebnost — tudi v navidez abstraktni tematiki se kot pomembne prvine uveljavljajo spomini na povsem realna doživetja, ki so lahko bolj grozljiva in pošastna kot najbolj fantastična blodnja.

Slavko Rupel

Vladimir Bartol: Demon in Eros

Med novimi knjigami smo dobili na knjižno polico knjigo novel pisatelja Vladimirja Bartola z naslovom DEMON IN EROS. Gre za novo izdajo novelistične zbirke, ki je pod naslovom Al Araf izšla leta 1935 pri tedanji založbi Modra ptica v Ljubljani. Res je, da je sedanji urednik knjige Severin Šali izpustil nekaj novel prve izdaje in dodal knjigi nekaj novih, ki so po izidu knjige izšle v revialnem tisku. Toda v bistvu imamo pred seboj samo novo, morda le izčiščeno izdajo zbirke Al Araf. Knjiga, ki jo je dovolj domiselno opremila Edita Kobe, je izšla pri Mladinski knjigi v novi zbirki bralne literature Krog, v kateri pa so in še bodo izšla tudi dela, ki sicer niso leposlovnost vsebine, so pa zanimiva za današnji čas. Taras Kermauner je knjigi napisal uvodno besedo. Tako prihaja s svojo značilno novelistiko pred današnji rod bralcev svojevrsten pisatelj, ki v času med obema vojnama ni bil deležen priznanj, ki pa je tudi po osvoboditvi ostal več ali manj pozabljen, če ne to, pa vsaj prezrt.

Vladimir Bartol (1903-1967) je bil doma iz Trsta, študiral in živel pa je v Ljubljani, kolikor zaradi študija — posvetil se je biologiji in filozofiji — ni bil dalj časa odsoten v tujini, zlasti v Parizu. Po osvoboditvi se je za desetletje vrnil v svoj rodni Trst, pa se nato spet vrnil v Ljubljano, kjer je tudi umrl. Kot pisatelj se je pojavil bolj ali manj nenadoma v času med obema vojnama, čeprav je bilo v slovenski literaturi Bartolovo ime znano po njegovi materi, ki se je tudi posvečala pisanju. V javnost je stopil z dramo Lopez, ki je bila deležna deljene kritike. Potem je izdal novelistično zbirko Al Araf, za njo pa še roman Alamut. Pisatelj je obljubljal novo dramo in napovedoval roman Čudež na vasi, toda v javnosti se nista pojavila. Kot je nenadoma zaslovel, tako je

nato skoraj povsem utihnil. Po vojni je objavil knjigo Tržaških humoresk, toda to je bilo docela drugačno pisanje. Zato s to knjigo še zdaleč ni dosegel tistega, kar je ustvaril pred vojno, pa če je bilo to delo z romanom, dramo in zbirko novel še tako nepriznано in po vojni več ali manj pozabljeno. V časopisu je objavil tudi svoje spomine na mlada leta Mladost pri svetem Ivanu, vendar tega avtobiografskega pričevanja ni nikoli pripravil za knjižno objavo. Tako imamo poleg romana Alamut, poleg drame Lopez predvsem knjigo Bartolovih novel, ki zaslužijo, da jih spozna tudi današnji rod bralcev. Mladinska knjiga je torej storila prav, ko je poskrbela za novo izdajo Bartolovih novel.

Pred vojno je bila nenavadna novelistična zbirka z naslovom Al Araf deležna odklonilne kritike. Vsaj v glavnem. Tudi literarna zgodovina knjigi ni bila kaj prida naklonjena. Nekje je zapisano, da iz Bartolovih del govori bolj pisateljeva kritična misel o življenju kot pa življenje samo; da pisatelj svoje zgodbe spretno zapleta in razpleta, mnogokrat na osnovi Freudove in Adlerjeve psihološke teorije. Drugod spet beremo, da je pisatelj skušal upodobiti tuje življenje, da pa racionalistična in znanstvena usledlina v Bartolovem pisanju otežkočata branje njegovih del. Temu nasprotno pa v svoji spremni besedi h knjigi Demon in Eros pisec uvoda Taras Kermauner bistveno drugače ocenjuje to delo in ugotavlja zgrešenost predvojne kritike, poudarjajoč pomen Bartolovega pisanja za razvoj sodobne slovenske književnosti. Tako pravi Kermauner, da je Bartol predhodnik današnje moderne slovenske literature, ker se je boril proti socialnemu humanizmu, ki je v letih 1930-1950 prevladoval v slovenski književnosti. Medtem ko je literarna kritika štela

Bartolova dela za obrobna, neznačilna, individualistična, odkrivamo danes, da je poleg prevladujoče smeri obstajala v literaturi še druga, ki je nakazovala smer razvoja. Ta literatura se obrača k človeku-posamezniku, ne k skupini, k problematiki krivde, osebnega očiščenja, k smislu delovanja. Junaki te literature so intelektualci, ki premišlujejo o svojem mestu v svetu, delajo načrte za akcije, čeprav se jim ti jutri podrejo, ker jih usoda neusmiljeno tre. In tako se po Kermaunerjevem prepričanju pokažejo sodbe naše literarne zgodovine za problematične, nje merila pa za napačna in neustrezna.

Verjetno je resnica nekje v sredi. Ob smereh, ki so tedaj prevladovala v slovenski književnosti, je literarna kritika pred vojno prestrogo sodila Bartolove stvaritve. Prav tako pa najbrž preveliko povzdigovanje te literature tudi danes ni na mestu, čeprav je prav, da skušamo odpraviti predvojne krivice in povojno zapostavljanje. Vsaj s stališča povprečnega okusa širših plasti slovenskih bralcev. Kajti težko je govoriti ne samo o bralnosti Bartolovih novel, temveč tudi o edini zveličavnosti pisateljevih idejnih in filozofskih osnov njegovega pisanja. Nedvomno je res, da so Bartolove novele mnogo bližje današnji literaturi kot pa tisti, ki so jo pisali drugi avtorji v času med obema vojnama. Res je tudi, da je Bartol uvedel v slovensko književnost mednarodno prizorišče in ljudi velemesta, medtem ko se je tedanja slovenska književnost, ki so jo predstavljali npr. Prežihov Voranc, Miško Kranjec, Anton Ingolič in drugi, ubadala z viničarji, kmeti, sezonskimi delavci in podobnimi predstavniki slovenske družbe. Res je tudi, da je Bartolovo pisanje bolj racionalistično pisanje, temelječe na filozofiji in spoznavanju sveta kot pa na človeških čustvih. Toda bliže širšemu okusu povprečnega, literarno neizobraženega slovenskega človeka te novele ne morejo seči. Zato te Bartolove novele iz knjige Al Araf oz. sedaj Demon in Eros, s svojevrstnimi zgodbami iz velikega sveta, o posebnih ljudeh tega sveta in njihovih neobičajnih usodah, najbrž ne morejo pomeniti kaj več kot zanimivo po-

sebnost v slovenski literaturi. Ne glede na psihološko in filozofsko obravnavanje raznih pojavov in človeških problemov, ki je v sodobni literaturi precej bližje današnjemu bralcu kot pa onemu izpred štiridesetih let. Kljub temu pa lahko trdimo, da ima Vladimir Bartol svoje posebno mesto v slovenski književnosti in da je prav, da se tudi dandanes spoznavamo z njim.

Za novele zbrane v zbirki je značilno, da je pisatelj v njih izoblikoval svoj poseben, esejistično polemičen slog in zanj ustrezno pripovedno tehniko, ki je v bistvu dialog. Pisatelj obravnava nek določen filozofski ali življenjski problem, navadno v obliki pogovora med njim in stalnimi prijatelji. Prizorišče teh pogovorov so pariški lokali, beznice in kavarne, nastopajoči ljudje pa so navadno brezdomovinski svetovljani, ki jih je usoda raznesla po svetu. Ti literarni sestavki, kot jih je pisatelj označil sam, niso brez vsebine. Ne. Vsaka zgodba ima svoj pripovedni okvir, večkrat tudi zanimiv. Toda bistvo pisanja ni v tej pripovedi, temveč v problemu, ki ga obravnavajo pisatelj in njegovi prijatelji ter znanci in v ideji, ki nam jo pisatelj na ta način posreduje. Pisatelju je šlo torej za posredovanje lastnih filozofskih spoznanj o občečloveških, naravoslovnih ali zgodovinskih problemih. Njegovo pisanje torej ni toliko izraz neke izpovedne nujnosti, ne toliko izraz notranjega življenja in čustvenega bogastva kot razumskih spoznanj. Zato segajo te novele bralcu do razuma, ne pa do srca. V teh novelah je torej dosti misli, dosti idej, dosti spoznanj, dosti reševanja problemov, mnogo manj pa tistega, kar pojmuje pod pojmom bralne literature. Ali je nujno, da je literatura bralna ali pa zadošča, da nam trka na razum in ga budi iz otopelosti, pa je drugo vprašanje.

Tako torej lahko sodimo o Bartolovi na novo izdani novelistični zbirki vsak po svoje. Najbrž je bila pred vojno krivično prezrta, najbrž pa tudi danes ne bo našla posebno širokega odmeva, pa čeprav naj bi Bartolovo pisanje utiralo pot sodobni slovenski književnosti. Zato je knjiga Demon in Eros bolj zanimivost in posebnost, predvsem pa počastitev prezrtega pisatelja.

Iztok Ilich

Herma Svozilova-Johnova: Visoka napetost

Ugledne sodobne češke pisateljice Herme Svozilove-Johnove pri nas do nedavnega tako rekoč sploh nismo poznali. Seveda pa to ni edini razlog, zavoljo katerega velja o njej zapisati nekoliko več kot zgolj to, da je bila rojena pred šestdesetimi leti na Moravskem in da je izdala doslej šestnajst ali sedemnajst knjig poezije in proze. Svozilova-Johnova je namreč nenavadno zanimiva, samosvoja in še zlasti neuklonljiva osebnost — tako po literarni kot po človeški plati. Previharila je viharje zadnje vojne, kakor tudi nič manj težko in nevarno prelomno povojno obdobje, ko je bila hkrati z možem, poprej vidnim politikom, v nemilosti in večkrat brez službe. Toda pogumne pisateljice vse te nadloge — nekaj časa je celo preživljala družino kot delavka v vrtinarstvu! — niso mogle zlomiti, celo smrt zagrenjenega moža ne. V precejšnji meri najbrž tudi zato ne, ker je vselej našla uteho v pisanju. In videti je celo, da so prav v urah najtežje stiske nastajala njena najboljša literarna dela.

Pričujoči kratki roman je nastal proti koncu šestdesetih let — nekako v času, ko so osem let po smrti rehabilitirali in celo odlikovali njenega moža — posvetila pa ga je trpljenju svojega naroda v letih, ko je ječal in krvavel pod terorjem nemške okupacijske oblasti.

V romanu so očitne številne avtobiografske poteze. Osrednji osebnosti »Visoke napetosti« sta namreč urednik in pisatelj Tomaž Jura in njegova skrbna, zvesta žena Fana. Urednika Juro so Nemci — enako kot pisateljčinega moža — kmalu po svojem prihodu odgnali v taborišče, od koder se je vrnil, bolan, a ne tudi zlomljen, šele na pomlad leta 1942. Ker mnogim njegova vrnitev ni bila po godu, so ga še naprej skrbno nadzorovali.

Tiste dni je češkim rodoljubom v Pragi uspel atentat na zloglasnega krvnika Heydricha. To je bil znak za začetek še bolj krvavega in neizprosne terorja, katerega žrtve v naslednjih mesecih niso bili samo prebivalci nesrečne vasi Lidice, marveč še ti-soči drugih rodoljubov. Okupator se je hotel najprej znesti nad inteligenco — in vseni drugimi, ki so bili že na svobodi in ki bi mogli tako ali drugače organizirati odpor. Če niso našli primerne pretveze, so se zatekli k provokacijam in podtikanjem lažnih dokazov. Tako jim je naposled znova

padel v roke tudi pogumni Jura, ki so mu podtaknili ovaduha, češ da je zablodeli češki padalec. Jura je bil pripravljen tega človeka skriti in mu pomagati, le-ta pa ga je ovadil. To dejanje je veljalo življenji tudi Jurove zveste žene Fane in starejšega brata Hilarja, ki je na skrivaj denarno podpiral vrsto rodoljubov, a ga je celo brat Tomaž imel za izdajalca. Hkrati z njimi je bilo tistega žalostnega junijskega dne leta 1942 ustrelenih še 160 drugih prebivalcev Brna.

S pričujočim romanom je Herma Svozilova-Johnova dosegla doslej svoj največji uspeh; med drugimi priznanji je dobila zanj tudi nagrado češkoslovaškega ministrstva za kulturo, kot za eno najboljših literarnih del, izšlih po letu 1945. Zanimivo je še mnenje uglednega češkega literarnega zgodovinarja in kritika, profesorja na praški Karlovi univerzi, Juliusa Dolanskyja, ki je med drugim zapisal, da je »roman Visoka napetost več kot literatura. To je eden od naših najbolj učinkovitih in najbolj resničnih dokumentov, zaradi česa in kako smo trpeli v nacističnem protektoratu. Vidimo se v njem kot v zrcalu ... Svozilova zna pripovedovati. Polasti se vas že na prvih straneh, potem pa vas ne izpusti več. Kratica in zamolk spadata med njena najbolj učinkovita sredstva. Od začetka do konca gradi premišljeno, prizor za prizorom. Med njimi teče neprestano tok visoke napetosti, ki se na koncu izbije v uničujoči iskri katastrofe.«

Seveda bo lahko ta roman našim bralcem veliko povedal. Koliko je bilo podobnih, če ne že docela enakih usod med našimi ljudmi, ki so jih poslali v taborišča ali ustrelili! In kdo ve, koliko bi takšnih usod še bilo, ko ne bi pri nas ubrali drugačne poti, če se ne bi pravi čas s silo postavili po robu nasilju in krojenja usode tistega in prihajajočih rodov ne bi skoraj v celoti prepustili v rokah drugih sil?! Tudi o tej plati primerjanja usode Čehov ter Slovencev oziroma Jugoslovancev namreč velja temeljito razmisliti.

Za naše bralce sta »Visoko napetost« prevedla Marko Dvořák in Božidar Borko, spremno besedo o pisateljici pa je prispeval Oton Berkopec. Knjigo, ki jo je v okviru zbirke »Krog« izdala založba Mladinska knjiga, je opremila Edita Kobe.

Dušan Mevlja

Likovne izpovedi vojakov

V zgornjih prostorih likovnega salona Rotovž v Mariboru je bila odprta zanimiva in privlačna razstava, ki sta jo organizirala mariborski Dom JLA in Salon Rotovž z naslovom JUGOSLOVANSKA LJUDSKA ARMADA V DELIH VOJAKOV-LIKOVNIH UMETNIKOV.

Razstava je naletela na precejšen odziv obiskovalcev in v knjigi vtisov je zaslediti prav laskava mnenja o razstavljenih delih. Eden izmed obiskovalcev je na primer zapisal, da razstava ne vzbuja vtisa amaterizma in da so razstavljena dela čudovita.

Razstava pomeni resnično presenečenje tako za izvedence kakor tudi za laike. Kdor bi pričakoval na tej razstavi kaj organizirano uniformiranega ali monotono agitskega, bi se krepko zmotil. Razstava odseva posamezna, popolnoma individualna gledanja na vojaški stan.

Še posebej preseneča humanistična nota posameznih likovnih izpovedi, ki

potrjuje, da naša armada nima drugega namena, kakor braniti svojo domovino in da naši vojaki ne gojijo nobenih na padalnih ali osvajalnih namenov.

32 razstavljalcev (med njimi po imenih sodeč vsaj dva Slovence: Josip Škerl in Danilo Prosenc) razstavlja vsak po eno delo v olju v najrazličnejših slogih, od realizma do najnovejših modernističnih slogov, od barvno umirjenih do mavrično razigranih.

Značilna so vojaška tihožitja: vojaški rekviziti odsevajo življenje njih lastnikov-vojakov in vzdušje v kasarni. To življenje je lahko skromno in trdo, a tudi veselo in sproščeno.

Razstava je povsem nenavadna in svojevrstna. V dolgi vrsti razstav, ki jih je organiziral Salon Rotovž, je docela specifičen in enkratni umetniški dogodek, ki je doživel tudi ugoden sprejem pri občinstvu.

V oceno smo prejeli

Fran MILČINSKI: *Butalci*. Opremil in ilustriral Milan Bizovičar. Kurirčkova knjižnica. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1974.

Leopold SUHODOLČAN: *Hi, konjiček*. Kurirčkova knjižnica. Opremila in ilustrirala Marjanca Jemec-Božič. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1974.

Brkini 74. Tridesetletnica volitev NOO v južnoprimorskem okrožju. Uredniški odbor: Anica Božič, Albin Cotar, Silvo Fatur, Milan Guček, Jože Žnidaršič. Glavni urednik Silvo Fatur. Ovitek izdelal Marino Kontelj. Založil odbor za proslavo pri občinski konferenci SZDI. v Sežani. Sežana 1974.

Prešernova družba je za svoje člane izdala naslednjo knjižno zbirko:

1. *Prešernov koledar 1975*. Urednik: Miško KRANJEC. Ovitek in barvne slike: France

MIHELICH. Barvne diapozitive: Marjan PFEIFER.

2. Tone SVETINA: *Ugaslo ognjišče*. Povest o samotarju.

3. Janez ŠVAJNCER: *Ko zori človek*. Roman. Izpoved nekega življenja.

4. Nadežda KRUPSKA: *Spomini na Lenina*. Prevedla Katja Špurova.

5. *Mlada Breda*. Izbor ljudskih pesmi. Izbral in uredil ter opombe napisal Boris MERHAR. Opremila Melita VOVK-ŠTIHOVA.

6. Dr. Franjo SMERDU: *Zdravje iz rastlin*. Kratek pregled o delovanju in uporabi zdravilnih rastlin. Risbe in slike: Vlado PIRNAT.

Aleš KUNAVER, Danilo CEDILNIK-DEN, Stane BELAK-SRAUF, Matija MALEŽIČ, Zoran JERIN, Jure KUNAVER, Borut PIRC, Janez KUNSTELJ: *Makalu*. Vinjete Danilo Cedilnik-Den. Oblikoval Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.